Al.

Comprato in Campo de' Fiori per £ 0,40.

23. III. 1887. Cg.

68
8 E
17

A.
VIII.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS

VOLVMINA QVAEDAM NVPER EXCVSSA, NVMERO ET ORDINE, QVI SVBIICITVR.

De libris ſuis quibuſdam nunc primùm in lucem editis & argumentis eorum.

De Principum doctrina, magnum, & uarium, & elegans opus, libris 1 x. diſtinctum, in quo plurima de ueterum Heroum, Regum, Imperatorum geſtis, & regimine continentur.

In funere Io. Franciſci Nattæ patruelis, Oratio.

In obitu Illuſtriſſimi Hieronymi Adurni, laudatio, ſeu conſolatio.

Pro ſe & fratribus, ſeu pro familiarum dignitate.

Quum ſuſcepit Mantuæ magiſtratum Rotæ, Oratio.

Poſt abſolutionem geſti magiſtratus alia Oratio.

De Chriſtianorum eloquentia liber.

S. Mariq de Gallovo Astenſiq.

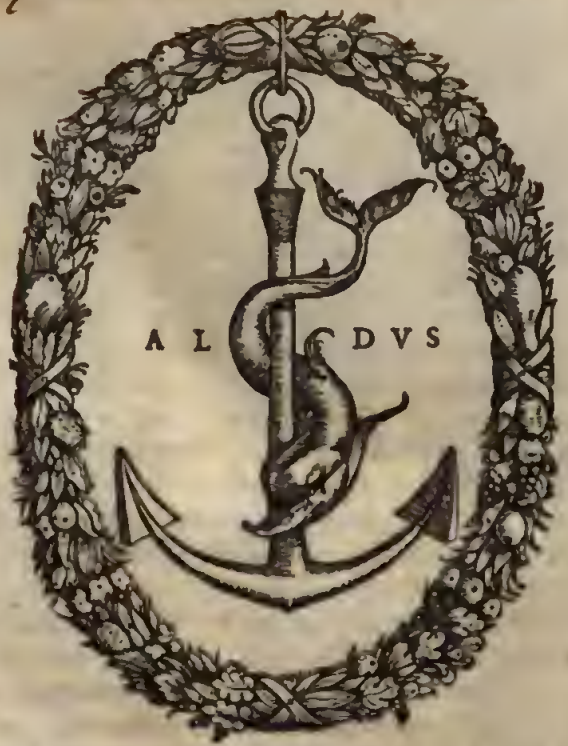

VENETIIS, M. D. LXII.

MARCI ANTONII
NATTAE ASTENSIS
VOLVMINA QVAEDAM NVPER EXCVSSA,
NVNCPRIMVM IN LVCEM EDITA.

VENETIIS, M. D. LXII.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE LIBRIS SVIS QVIBVSDAM nunc primum in lucem editis, & argumentis eorum.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

DVO quædam parua librorum meorum edo nunc uo lumina, iampridem elaborata. Vnum ad res pertinens humanas, alterum ad diuinas. Argumenta autem eorum latius proponere decreui ueluti in tabula depicta præ foribus, ut his lectis uideant literarum ſtudiis dediti, quid ipſis legere expediat, quid contra, & excipiant ſi quid faciat ad ſtomachum reliquis prætermiſſis. Et de humanis quidem principio dicendum, quæ notiora ſunt, & prius occurrunt ſenſibus, poſtea de diuinis dicere aggrediemur. Primus igitur liber de Principum doctrina ſcriptus eſt. Illic doceo (ſi modo id aſſequi potui) plurimum rebus humanis conducere Principes urbium eſſe doctos, imò neminem fungi rectè poſſe imperio, & dignum ſe illo ordine præſtare, niſi qui diſciplinis imbutus ſit liberalibus, imitatus auream illam Platonis uocem, qua pronunciauit humanum genus nunquam à cladibus, & calamitatibus quieturum, niſi in urbibus, aut philoſophi regnarent, aut Reges philoſopharentur, beatas autem illas fore reſpub. in quibus id contingeret. Quum autem huic uni rei oſtendendæ ſtuderem, & hoc præcipuè premerem, tamen digreſſus ſum ſæpè ad alia quædam, quæ utilia cognitu, & auditu iucunda, & aptè connecti poſſe arbitratus ſum: quæ ſiue quis additamenta, ſiue ornamenta uelit uocare, non repugnabo. Facio autem me loquentem tali de re adhibitis duobus eruditis uiris, quibus in ſermone partes ſuas dedi. Dialogos planè ſequutus, quorum morem ſapientes uiri auſi ſunt è ſcena in ſcholas ſuas transferre. nam Dialogos non tantum leuibus & ludicris, ſed ſeriis quoque & grauibus ſatisfacere poſſe rebus exiſtimauerunt, utilitatem cum uoluptate captantes. Hoc opus iam pridem cœptum diu fuit in manibus uariis interpellantibus curis: tandem, Deo beneſauente, abſolui. Scripſit eodem argumento libellos duos Plutarchus Chæronenſis: quorum uno aſſerit in Principe requiri doctrinam. In altero conuenire philoſopho, ut cum Principibus uerſetur. Nam hoc ipſum fuiſſet argumento Principem doctum non eſſe oportere, ſi uiri doctrinæ ſtudioſi aditum eius congreſſumq; uitarent, hoc ut eriperet, alterum libellum priori ſubiecit. Nihil equidem in hac ſcriptione mutuatus ſum ab illo meis contentus. Dicet aliquis. Quid hunc potius legam, quàm illum? an elegantius loquitur, aut eruditius? difficile eſt reſpondere, mihi præſertim, qui nullius ſcriptis mea præfero. Melius (eſto) ſit illum legere. Sed quid ſi uterque legatur? num peius? Nos enim planiores fuimus & uberiores: ille durior & breuior elocutione, & interdum ſubobſcurior:

rior: illa sunt uetera, nostra nouitate sua placere possunt. Sed hac in re suo quisque utatur iudicio, & quod uidebitur, id faciat. Nos ad institutum redeamus. Succedit huic operi Oratio, quam effinxi in funere Francisci Natæ patruelis. Spem laudaui in optimo adolescente, nam rem uix inueniebam. Dixi tamen de genere, de opibus, de ornatissimis adolescentis moribus, de intentissimo ad optimas artes cursu: de initio magistratuum, spes ampla erat in manibus, ea elapsa est. Itaque Virgilianum illud suppetebat. Si qua fata aspera rumpas. Tu Macellus eris. Collegi postremo plura, quæ attenuare possunt luctum in morte carissimorum. Nam quòd illic etiam Græcas literas ueluti captata occasione collaudauimus, iure factum iudico, tum propter illius linguæ elegantiam & cultum, uariasq; figuras dicendi, quas nulla industria, nullo ingenio nostri potuerunt æmulari, tum propter multiplicem rerum copiam & doctrinam, qua Græci olim homines abundarunt, cæterosq; referserunt. Quoniam autem duplex celebrandi laudes defuncti ostenditur ratio. Vna in funere: & super ipsum (ut ita dicam) sepulchrum. Altera cadauere iam humi condito, & iustis omnibus persolutis utroque usus sum in Hieronymo Adurno, quem defleta eius morte mox refero inter diuos, Græci apotheosim, id est deificationem uocant. Nam sic feci in Daphnide suo Virgilium recolo: quum enim funus eius satis deflesset, posterius illum in cœlum sustulit, & supra sidera collocauit, ut plus hic gaudii, quàm illic luctus inesset. Fuit hic Princeps, quem laudare aggressus sum, temperatissimi, moderatissimiq; ingenii, & ad res gerendas paratissimi, in Deum & homines caritatis præstantissimæ. Itaque si de quoquam Christianæ religionis alumno bene sperare post mortem possumus, de hoc sperandum est, & existimandum hinc discedentem Beatorum sedibus receptum, unaq; cum Christo & reliquo sanctarum animarum choro triumphare. Hæc est maxima Christiani uiri consolatio in suorum obitu, dum cogitat eos, qui à se discesserunt, cœlos conscendisse, & Deo fruentes maiore uitæ lumine collustrari. Sequitur Oratio domestica in controuersia iudiciali, in qua agnationum causam tueor, plura disputans de lege municipali, qua masculis extantibus filiis, fœminæ nuptæ seu dotatæ ab intestati patrisfamilias successione repelluntur. Cur eam scripserim, quod ue præstiterim, non dico latius, quoniam proprio proœmio armata est illa Oratio, quo iudicantur omnia. Veteres Oratores non in publicis modo, sed in priuatis quoque iudiciis enituere. Si inerat contentio de testamento, de mutuo, de tutela, de societate, de hæreditate, & reliquis talibus, has illi priuatas controuersias suscipiebant, & modo ab actorum partibus, modo de reorum, (ut uidebatur) stabant, & in his etiam minutis litibus ingenii acumen, & dicendi nitorem ostendebant. Isæus in hoc genere est totus, Lysias plurimum uersatur. Nonnullas super his Orationes confecit Isocrates. Demosthenes plures. De Cicerone notissimum est eum priuatas causas egisse, & de aliis pluribus, quos ille in libello, qui Brutus inscribitur, collegit. Ego unam hanc Orationem iudicialem composui, cui nec in exordiendo defui, nec in constituendo statum causæ, nec in argumentando, nec in contraria refellendo, nec in perorando denique: Sic enim ueteres

Oratores

Oratores feciſſe uidebam, & mecum præclarè actum iri arbitrabar, ſi quorum admirarer ingenia, eorum ſequerer ueſtigia. Adoleſcens eam conſcripſi, ſicut alias duas ſuperiores, & fuit uoluptati relegere, quod uidebar in ſenectute adoleſcentiam meam reperiſſe: quanquam florentis illius ætatis plures aliæ ſunt Orationes, quas olim emiſi, ſed non cum his, quarum editionem certis quibuſdam rationibus tunc omiſi. Iam aduentante ſenectute duas habui Mantuæ, quas etiam edidi, unam ingrediens magiſtratum Mantuæ Rotæ, Alteram exiens. Prima ſublimior eſt, & grauior, & excelſior: Illic de iuſtitia plura dico, altius & ueluti ab origine repetens. Enimuero magiſtratum capiens, qua de re potius, quam de iuſtitia loquatur? quæ præ cæteris omnibus illi cuſtodienda, & adminiſtranda mandatur, & cuius in opere uerſari aſſidue debet: hæc hominum uitæ non minus, quam aqua & ignis, neceſſaria eſt huius gratia leges conditæ, quæ æquum ius ſtatuerent, magiſtratus inſtituti, quorum opera legum præſcripta ſeruarentur, hanc finxit antiquitas Iouis throno aſſidere, quaſi hoc uno conſiliario utatur, & per eum maxima quæque diſponat, ſed ut hæc uerè ſe habeant, dicta ſunt orationis initio. Deinde commendaui inſtitutionem illius noui magiſtratus cum ſumma laude Principum. Secunda eſt contractior, ſi materia ſpectetur. Reſpondi ei, qui ne magiſtratu abeuntem de more ſummis laudibus longiſſima Oratione, firmiſſimis lateribus, magna in multitudine prouexerat. Poſtea ueluti uicem reddens laudanti, & his, qui laudes meas æquis auribus acceperant, urbem illam & ciues iuſtis extuli præconiis. Harum Orationum editionem libuit repetere, & ſuperiorum choro uno in uolumine aggregare. Poſtremo procedit loco, & ueluti claudit aciem libellus de Chriſtianorum eloquentia, à me compoſitus, ut refellerem quorundam inſcitiam, qui damnant eos, qui eloquentiæ ſtudiis uacant. An non tunc aduocanda mihi fuit eloquentia ipſa? ut ſe ipſam defendat illo ſuo ampliſſimo ore, quo ueram agens cauſam omnia proſternere ſolet. Sed ubi eam inuenirem, niſi in ſcriptis eloquentium Chriſtianorum? nam de hoc agebatur. Oſtendendum igitur fuit uariis inductis exemplis in Chriſti eccleſia eloquentiæ ſtudia ſemper floruiſſe, & oſtendiſſe arbitror, non reiiciens tamen eos, qui neglecto omni Orationis flore poſſunt de re argutiſſime dicere, ſed alteros præfero, qui utroque pollent, & ſententiarum acumine, & uerborum dignitate, qualis Auguſtinus fuit, & Auguſtino paulo ætate prouectior Hieronymus, & his multo antiquior Tertullianus, & ſi qui alii ante uel poſt eiuſdem notæ ſcriptores fuerunt. Et de humanis quidem rebus ita conſcriptos libros habeo, his argumentis, quæ propoſui. Supereſt mox, ut de diuinis in ſequentibus diſſeramus.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBRI NOVEM.

PROOEMIVM.

VETERVM quondam Sapientum fuit sententia, homine improbo & iniquo nullam esse feram truculentiorem: truculentissimam autem bestiarum omnium esse Tyrannum, quam sanè sententiam uerissimam esse, non aliunde melius, quam experimentis quotidianis docemur. Nam si quis reputare secum uoluerit & animo euoluere, quæ uiderit ipse, quæ legerit, quæue audierit, inueniet nulla naufragia, nulla incendia, nullas pestes, nullas eluuiones, nullos terremotus, tot humana corpora absumpsisse, tot urbes nationesq; deleuisse, quot bella extinxerũt, quæ libidine dominandi hominibus per homines importantur. Tyrannos uerò quis dubitauerit non summam afferre perniciem rebus humanis? quum uideat id hominum genus in proximos, in longinquos, in suos, in alienos, cædibus, rapinisq; bacchari? nullis parcere, dummodo expleant quodcunque concupiscant. Nulla pestis nocentior, quam ubi infinitæ libidini summa adiuncta est potestas, nam non modo non ueretur, sed etiam appetit lædere: nec rei expediendæ difficultas quicquam moratur. Vnde autem tanta existat libido nocendi, quæri potest: aliis aliud causantibus; Ego quidem existimo, atque adeo iudico inscitiam huius rei esse ducem: non enim illi malè sibi rebusq; suis consulere arbitrantur, dum animo suo morem gerunt deliniti specie præsentium bonorum, nihil in posterum prospicientes, & ignorantes, quam grauem, quanque sanctam sustinere debeant personam, quicunque præsunt regendis urbibus, & temperandis moribus populorum, & quantum conducat non modo his, quos sub se habent, uerum etiam ipsis dominantibus iustè imperare: nam si hoc scirent, idq; penitus animis eorum insideret, non adeo nomini, gloriæ, bonisque suis inuiderent, seu potius hostes essent, ut his contraria molliri uellent, sed premit eos inscitia rectarum artium, ingenuarumque disciplinarum, ita ut præcipites in omnia mala nemine auxiliante ferantur. Etenim quum humanus animus actionum sit suarum dominus, & hæc uel illa possit libere deligere, & ad quæcunque uelit, sese inflectere: nonne ubi, quod deterius est, delegit, dicetur inscienter delegisse? uel nullum potius esse delectum? quum uerus delectus consistat medius inter duo pluraue forte æqualia uel aliter inter se distantia bona: quorum unum post deliberationem apprehenditur, quodcunque ex illis magis placuerit: non sic, ubi bonum est unum, malum alterum, nam si tunc malum apprehenditur, nullo dicetur apprehensum delectu, sed stupore mentis uel inscitia potius singulari.

Non

Non enim appetitus est mali, nisi ut fugiatur: Sin autem, ut bonum appa rens capitur, manifestum est deceptionem illic ignorationemque uersari. Vituperanda igitur insciti a est, & laudanda doctrina: quæ si glorioſa est in priuatis, quanto clarius in Principibus elucebit? Nota est Platonis uox præ dicantis. Beatas illas fore respublicas, ubi Philosophi regnarent, uel Reges philosopharentur, in quam sententiam ierunt posteriores, quicunque de legibus, de republica, de regno, de iustitia, de temperantia, deque aliis uirtutibus ad morum sanctitatem spectantibus scripserunt: non enim illa oblectandi ocii gratia scripserunt, sed ut monerent, erudirent, docerent: non illi summas potestates contempserunt, easque temere in quælibet ferri uoluerunt. Illud indicat, quod priuatim quoque summis Regibus & Principibus præcepta cohortationesque per epistolas aut libellos miserunt. Illud porrò est derridendum, si existimet quispiam maximas res sine doctrina tractari posse, quum ne minimá quidem sine ea rectè ualeant administrari. Interrogatus Aristoteles quantum docti differant ab indoctis, quantum (inquit) à mortuis uiuentes: tantum ille tribuit doctrinæ, ut sine ea uitam nostram nullam esse duceret. Eodem tendit Biantis dictum, qui interrogatus, quantum differat prudentia à reliquis uirtutibus, quantum (inquit) uisus à reliquis sensibus. At sunt, qui existimant doctrinam Regibus & urbium prouinciarumque dominis non conuenire turpissimo errore. Nam quum naturalis sit amor libertatis, magnum est efficere, ut quis alteri seruiat libenter: Nullum Animal homine contumacius, arrogantius insidiosius, ideo non aliud maiori arte tractari debet, artem autem præceptis doctrinæ constare fatendum est. Præterea, quum superior ille locus tributus sit Principibus, ut reip. consulant & utilitatibus populorum: nonne res ipsa clamat sine doctrina, & maxima quidem doctrina id perfectè cumulateq; effici non posse? Verum quoniam de his latius colloquutus sum cum Io. Baptista Natta fratre germano, & Alberto Carreto sororis patruelis filio, decreui collocutionem illam totam lueris mandare: qua in re non existimo officium hoc meum scribendi ab aliquo culpari posse, quoniam non alio respiciens scribo, quam ut prosim hominibus, quoquo modo possim. Non ego ab ineunte ætate pilis, gladiis, castris, aut aliis militaribus studiis me tradidi. Literas sequutus sum, ingenia ueterum sapientum tractaui, & curæ fuit discere nonnulla, quæ illi in publicum usum protulerunt, & nota omnibus esse uoluerunt: Scribendi etiam aliquid me tenuit solicitudo. Quamobrem si hac de re dicendum est aliquid, dicam cum Peligno poeta.

Hæc mea militia est, gerimus, quæ possumus, arma.
Dextraq; non omni munere nostra uacat.

Neque uero profiteor me nouarum rerum inuentorem: satis habeo si uetera quædam cultu orationis reddere blandiora, uel collectione dispersorum uberiora efficere possum. Sed iam ad collocutionem ipsam ueniendum, quam ita exponam, quemadmodum ultro citroque commeauit ternis personis ueluti in scena introductis. Hæc sententiam plenius meam, quam de doctrina Principum teneo, plenius explicabit.

MARCI

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA

LIBER PRIMVS.

DIALOGI PERSONÆ.

Albertus Carretus Io. Baptista, & Marcus Natta fratres.

MARCVS.

VCVS hic sanè densus & asper, poterit nos commodè, ut opinor, à merediano solis feruore nunc protegere. Videtis quàm suauis iste sit & amænus locus, hinc uiride spectamus solum. illinc uariis depictum florum coloribus, inde riuulum argenteis lasciuientem undis, & ueluti per læta fugientem gramina, harum autem arborum in quincuncem directarum frondentibus comis nihil potest esse festiuius. Itaque (si libet) hac sub arbore quiescamus, æstus uitandi gratia. Ego hic nobis cœnulam parari constitui, nam iussi obsonium huc afferri, eo quos & mini stros cum uasculis sequi. ALBER. Amœnus sanè, (ut dixti) Marce locus. Ego talem agrum his in regionibus non expectabam. MAR. Naturæ hæc sunt opera Alberte ingenua. Illa uero, quæ miramur in urbibus, marmorea pauimenta, aurata lacunaria, & fulgentibus obductos crustis parietes, hæc cedent omnia ueluti ascitia quædam his genuinis naturæ delitiis. Nunquam studia nostra atque artes uincent naturam, seu potius naturæ omnis artificem, qui omni æuo, omniq; sapientia prior, spontè, quod melius erat, delegit, eoque nos donauit, nec inuidit tamen, si humana industria illius opera imitari uellet, imò ut imitaretur dedit. Verum ubi ea uenerint in contentionem cum alteris, tam facile superantur, quam ficta à ueris superari solent. ALBER. Scio, & te de his quandoque scripsisse memini. Estque de his etiam apud ueteres hebræorum interpretes, quos illi Talmudistas uocant, multus sermo, dum hac ratione omnium naturalium rerum opificem Deum commendare student. MAR. Oportune Alberte à te illata est mentio de hebræis. Nam uerum est profecto, quod olim audieram te hebraicas literas didicisse sub idoneis præceptoribus. Allatum est te adeo in appellatione harum literarum & cognitione earundem excellere, ut parem ex illa gente habeas fortasse aliquem, superiorem certè neminem, quæ prouincia, quam sit difficilis, testatur Hieronymus, dum se sæpius tentasse, sæpius conatus suos abiecisse, & quandoque de uictoria desperasse scribit, & tandem per immensum laborum pelagus uolutatum uoti compotem redditum, & de amara radice dulcia poma decerpere. Tu uero adhuc iuuenis succisiuis (ut aiunt) horis huic uacans cogitationi, adeo omnes euicisti difficultates, ut te summi etiam illi hebræorum magistri dicentem

admirentur. ALBER. Dicam tibi Marce, ut res habet. Ego hebraicæ linguæ ſtudio ſemper flagraui, qua & Dominum Ieſum, & ſanctiſſimam eius genitricem Mariam, & Apoſtolos denique omnes loquutos accepimus, & qua ueteris legis arcana prodita ſunt. Nec ulla mihi eius rei melior effulſit occaſio, quam Mantuæ, quo profectus, dum aulæ inſeruio, nactus ſum magiſtros, quales optabam, & quanuis multis interim premerer incommodis, nullum tamen mihi elabi patiebar diem, quin cum eis aliquid ad illarũ literarum diſciplinarum pertinens commentarer. Itaq; quantum in his profecerim, aliorum ſit iudicium. Me certè nunquam huius uoluntatis meæ pœnituit. MAR. Rectiſſime tu quidem Alberte, qui & ſi ſummo natus es loco, maiorumque ſtemmate fulgeas, atque opibus inter noſtrates abundes, tu tamen his & talibus fortunæ bonis literarum ſtudia anteponis. Sed ut tu laudandus, qui hæc inſequeris, ita uituperandos duco nonnullos Reges & Principes ciuitatum, qui literis non modo non uacant, ſed eas omni no reiiciunt & contemnunt. ALBER. Velim Marce, poſtquam delapſus es huc ſermone, ut uituperandos ducas Principes ciuitatum, qui literas reiiciunt & contemnunt, liberet tibi hac de re latius aliquid diſſerere, altus adhuc dies, qui odioſus erit, ſi fuerit ocioſus. Dictum eſt antiquitus. Comes facundus in uia, pro uehiculo eſt. At in ſeſſione Comes facundus pro ludis fuerit & ſpectaculis. Materiam uides propoſitam facilem ualdè & explicatam: in qua non tu modo, qui eloquentia polles, ſed quiuis rudis & impolitus poſſit eſſe diſertus. MAR. Faciam, quod te uelle uideo Alberte, modo idem fratri placeat. Non enim inter uiros tam arcta ſanguinis neceſſitudine coniunctos decet excuſando aut diſſimulando tempus terere, quin quicquid poſſis id confeſtim præſtes. Equidem non ſolum ingenio tuo Alberte, quod in te præſtans & excellens eſt, affici debeo, uerum etiam cognatione. Nam qui tibi auus maternus, idem mihi patruus fuit, & quam tu matrem, ego ſororem patruelem uocabam, itaque quolibet impelli poſſum, uel ſolo tuo digito. Specto tamen (ut dixi) Baptiſtam, & attendo quid uelit. BAPT. Mihi quoque idem, quod Alberto placuit, probatur, iam diu eſt, quòd nihil tuorum uidi aut legi. Itaque nunc iuuabit audire loquentem: quanquam autem Albertus dixerit materiam eſſe facilem & explicatam, diligentius tamen cenſeo differendum ob ſententiarum diſſonantiam. Non enim pauci ſunt, qui putant Principibus uiris indecoram eſſe in literis moram, hanc ſacerdotibus tantum & Iuriſconſultis aptarunt. ALBER. Non mentiris Baptiſta, ego id quotidie experior, & uehementius expertus ſum antea: non enim externi tantum, ſed quidam etiam ex affinium & amicorum numero à literarum ſtudiis abducere conati ſunt, præſertim ubi ad hebraicarum literarum cognitionem deflexi, quos ego tamen omnes conſtantiſſimè repuli, & in ſententia permanſi. MAR. Non me latet hæc opinionum diuerſitas, & eam ſum ſæpius deteſtatus. ALBER. Iam palàm eſt Marce te de his rebus aliquando cogitauiſſe. MAR. Cogitaui equidem, ſed non ſine ira & indignatione, & magno animi motu. ALBER. Dic quæſo, quid tè commouerit? MAR. Quum propoſitum eſt utrum oporteat uiros Principes, qui imperio, potentia, diuitiis florent, grauiorum ſtu

dia disciplinarum & ingenuarum artium literas sectari: & uideo hominum inter se dissentire sententias, aliis id præclarum uel necessarium potius censentibus, aliis minime, fieri non potest quin uehementissimè perturber, quoniam in eo quod utilitatem fert omnibus, omnes consentire oporteret, non autem alios sic, alios aliud putare. Vtile autem dico esse omnibus Principes esse doctos, & cunctis bonis artibus abundare, quandoquidem publicam illi sustinent, non priuatam personam, quod si utile idest omnibus, ergo utile quoque his, qui dissentiunt, fierique id negligunt: non enim tam stulti sunt, ut eximant se de omnium numero; sic fit, ut illi non utilitatem modo communem, sed propriam quoque sententia sua conuellant. Quod si improuidè id faciunt, monendi: si studiosè, corrigendi: si pertinaciter, relinquendi. Sed uiderint ipsi quid agant, & quo sententiam suam referant. Ego quod falsa sit penitus noui, sed si uera esset, effecisset, ut me in tenui humilique fortuna natum atque educatum minus molestè ferrem, quoniam quibusuis Imperiis, opibus, honoribus literas, quibus uacaui, & assidue uaco, præstantiores duco. Sed num intelligunt Alberte, qui literis carent, se pulcherrimo & præstantissimo Dei munere carere? ALBER. Ego intelligere non puto, nam si intelligerent, tam supinè non errarent. MAR. Ergo fingamus nobis hos adesse, & ueluti ignaros, uel non studiosè errantes doceamus, & in uiam ueritatis dirigamus, atque ita ipsos alloquamur. ALBER. Sic uidetur faciendum. MAR. O uiri optimi, quid uenit uobis in mentem literas contemnere & reiicere, ignorantes quantum id sit Dei munus, & quam opportunè mortalibus concessum. Nam si in homine animantium omnium speciosissimo id præcipuè elucet, quod cogitationes mentis uoce aperire & promere queat, partem laudis huius & dignitatis ferunt literæ, quibus consiliorum & inuentorum nostrorum significationem tradere possumus, non præsentibus tantum, sed etiam absentibus, nec natis modo hominibus, uerum etiam nascituris. Hæc uox, quæ cum aere efflut uerberato, præstare nequit. Quid ea pars humani animi, qua meminimus, nonne subsidium à literis aduersus oblitionem petiuit? quam multa nos fugissent cognitione dignissima, nisi uinculo literarum iniecto custodirentur, & sub potestate mentis assiduè tenerentur? Quid porrò præstabilius, quam omnium retro excellentissimorum ingeniorum compotes fieri, nam cogitationes doctissimorum quorumcunque literis insculptas perinde noscimus, ac si cum diuinis illis uiris uiuere & familiariter colloqui licuisset. Sic artes omnes, à paruis primum initiis progressæ, addentibus multis ad eâ, quæ antiquitus acceperant, & addita rursus scribendo ad posteros transmittentibus, adiutæ sunt copia & dignitate inuentorum, & in summam tandem profecerunt, & quomodo scriptorum beneficio illustratæ & auctæ fuerunt, sic etiam incolumes manserunt. Gratissimum est nominis nostri memoriam transfundi in uenientia secula cum gloria, nemo scribat aliquid, & perpetuum sit in literis silentium, pari fere spacio fama hominum, quo uita finietur, & frustra tantam cupiditatem diuturni nominis humanis pectoribus natura infuderit. Quid hominum dixi sine literis ignotissima fore nomina? imò ne montium quidem, fluminum, urbium, regionum

num notitia ulla longius penetrabit. Sunt igitur literæ uocum uincula, mentium indicia, memoriæ subsidium, gestorum uita, artium custodia, disciplinarum receptaculum, famæ sedes. Quamobrem literarum quæso notitiam capite, & multa illic posita ne pigeat didicisse, quæ magno postmodum usui futura sunt uobis & ornamento. Hæc ad illos mea esset oratio, qua si commouerentur, non tam mihimet, qui suasissem, quam ipsis, quod suasi essent, gratularer. Non enim qui recta suadet, efficitur melior, sed qui suadetur. ALB. Verè nunc à te, nec eleganter minus laudatæ literæ, de quarum dignitate, fructu, robore, & utilitate, tanta dixisti. Itaque quemlibet hæc tua commouere possent, sed hæc adhortatio non magis est ad Reges & alios summates uiros, qui clauo præsident ciuitatum, quam ad rudes quoscunque & imperitos. Ego illos magis urgendos propriis censeo argumentis, quàm communibus, nam sic eos magis commoueris, si modo ad illorum aures hæc tua unquam perueniet oratio, & maiori id etiam tibi fuerit gloriæ: nam propria communibus omissis adducere intelligentis est uiri, & maiorem hæc fructum perspecta, quam illa afferunt. MAR. Vis me Alberte (ut audio) declamare aduersus hos Principes, qui literas nesciunt, uel potius negligunt, nec uereris me inimicitiæ potentium obiicere, qui forsitan ipsorum imperitiam à me lacessitam ferent molestissimè, sed faciendum est, quando quidem pollicitus sum. Dura sanè hæc prouincia, non ad dicendum, sed ad cogitandum, qui nam hi, contra quos dicas. Vnum tamen illud me non parum consolatur, quod non adsunt: nam si adessent, me forsitan purpuræ fulgor, uirorum & equorum strepitus, & circunfusum Satellitium armis stipatum fulgentibus, omnis denique illa pompa & apparatus adeo terrerent, ut uix possem cogitata proferre. Graue est apud magnam potestatem dicere, etiam quum ueneris ea dicturus, quæ nullam auribus molestiam allatura sunt, at quum inimica & inuisa habenda sit oratio, num potest liberè & uehementer is dicere, qui cogitat se displicere, & de se ipso præterea aliquid ueretur. Ergo optimè nunc contigit, quod neminem eorum uideo, facilior nanque mihi in absentes fuerit declamatio. A communibus autem ad istorum propria transire nihil est negotii. Nam si honestum & præclarum scire & tenere quæcunque perennibus literarum monumentis sunt consignata, liceat hæc etiam Principibus didicisse: sin turpe & indecorum, ne priuati quidem illa condiscant. Leuia & insulsa scripta licet contemnere, uel irridere, sed egregia quæque uolumina plena prudentiæ uocibus, ut conteminant, & pro nihilo habeant, quo regio uel potius tyrannico iure id sibi assumunt? Scripserunt Plato, Isocrates, Aristoteles de rep. de legibus, de institutis, moribus, disciplinisque ciuitatum, docuerunt, qui esset optimus reip. status, qualis esse debet rex, qui in illa futurus esset Princeps. Hoc amplius Theophrastus, quæ essent in rep. inclinationes rerum, momenta temporum, quæue tunc modo ratio tenenda, Quæ consilia per illos ad summos uiros? quæ cohortationes? quæ monita emanauerunt? nullus denique ciuilis locus non ab his peritè diligenterque tractatus. Eodem in curriculo uersati sunt e nostris plures sancti & religiosi uiri, doctrina omni pollentes, qui certiora etiam plura

& ueriora e sacris literis hausta promere potuerunt. Vtrum igitur remigibus illa scripta esse dicemus? an his qui ad gubernacul a & clauum ciuitatum sedere solent? Xenophon ille Socraticus sub Cyri persona Regis optimi naturam, mores, victum, cultumque descripsit, quæ si in regno positus, uel qui mox Rex futurus est, non modo non tenebit, sed etiam negliget, quid est aliud, quam in artificio proprio negligens esse, & peccare uelle? Plutarchus, qui ob multimodam rerum cognitionem dictus est omni scius, scripsit plena & solerti manu, qua nota uerus amicus internoscatur à non uero, illam leuem ac futilem beluam, cui nomen assentator, alienis coloribus adornatam ideſt sub amici persona latentem ac fallentem retexit: quid porrò Principibus hac lectione magis necessarium? qua caverent, ne inanibus amicitiæ simulacris caperentur, neu assentatorum uocibus in uicia inducerentur. Nam cum omnia pessimis assentatoribus referta, tum aulæ præcipuè Principum istis pestibus onerata sunt, nec ulla magis quam publica fluenta uitiari uidemus adulationum uenenis. Quærimur de gladiorum, famis, & morborum iniuria humanum genus peruadentium, quum tamen adulatorum lingua, quæ æquitatis normam principali fastigio inflexit, omnibus pestibus nocentior multò & exacribilior sit. Scimus quod quo maiores Regiæ opes, eo plures insidiatores alunt, qui igitur modus, ut se captantibus auferant Principes, nisi ut oculos doctrinæ assumentes ueram amicitiam à simulata internoscant? Quid historia ipsa, quàm utilis? quam dulcis? quam mouens animum exemplis gestorum propositis & ante oculos penè depictis? senum utile consilium, quia plurium annorum usu multa edocti uidentur. Historia uero innumerabilia secula complectens ongæuæ ætatis usum mortalibus affert: Hanc si ignorabit regnator, quanluis ætate multum processerit, puer semper habebitur, quod nihil sciat, nisi quæ oculis uiderit, & unius tantum ætatis, & eius perbreuis facta tantum norit. Denique quum ueræ & eruditæ literæ ad querendum laudem pectus inflamment, à dedecore retrahant, quum instruant scientia, ament eloquio, quo quisque in altiori fastigio positus plurimorum commoda, utilitatem speculari necesse habet & tueri, eò magis in illas incumbere oporteret. Etenim rectum populorum regimen necesse est constet, aut arte, aut natura, aut casu. At casu nemo dixerit constare rem, quæ longè maximam & exactissimam requirit sapientiam, ac ne natura quidem nam sic quiuis rectè regeret. Relinquitur igitur, ut arte constet, quam isti nunquam didicerunt nec tenuerunt, ergo rectum ipsorum regimen non fuit nec erit. Quam stultum esset si Gubernator nauis neminem putet remigem esse oportere, nisi qui antea remigare didicerit, credat autem se ipsum nauem regere posse nulla percepta scientia? At hæc quod tam egregiè stultum est, faciunt isti Principes, nam neminem equis præficiunt, nisi quem antea perspexerint equorum curam didicisse. Nulli ægrotam familiam committunt, nisi ei, qui medendi polleat artificio: Si ædificandum est aliquid, nemini id munus imponunt, nisi ei, quem norint ædificandi disciplinam assequutum. Ipsi autem existimant recte se posse gubernare populos & tantam rerum molem sustinere, quum quomodo id fieri

ri possit, nec ipsi per se inuenerint, nec ab aliis didicerint. At licet rudes ipsi & ignari, adhibent tamen sibi in consilio delectos & peritos uiros, ad quos singulis de rebus referant, quasi uero non isti sint, qui Principes deprauare soleant, & eorum cupiditatibus indulgere, & optimum sit regi & non regere, uel parum interfit utrum à mercenariis grex an à pastore custodiatur, & in eo tamen, quod asserunt scientes sibi ipsis adhibere uiros, fatentur scientiam in Regibus necessariam. Cur igitur hanc non adipiscuntur ipsi? uitant scilicet laborem studiorum & disciplinarum comitem, alienis oculis, alienis etiam auribus utuntur, & ueluti per interpretes hominibus eiusdem linguæ consortibus respondent. At exercentur equis, uenatione, & aucupio delectantur, & nonnunquam amatoriis leuitatibus dediti ocium terunt, noctesque amilibus in fabellis, & inter muliebres choreas & uina in lucem producunt, quæ nemo regia duceret, sed partim militaria sunt munera, partim nequam hominum affectus & uitiosorum. Mihi nemo corpus uoluptatis studio exerceat, sed ob ualetudinem tuendam, uel augendum robur, quanto autem magis hominis animus liberalibus artibus uegetior firmiorque reddendus? Qualis autem est hæc sententia? putare in officio esse Principem, si montes lustrarit, ac saltus peragrarit uenando? si uenabulo, canibus, laqueis feras insequutus cœperit, ceciderit, prostrarit? quod quum audio dici, atque adeo fieri, & si clemens esse cupio, subirascor tamen aliquando, & exclamare cogor, ut est apud Flaccum.

Proh superi, inuersique mores.

Quid enim fœdius, quid inuersum magis dici potest, quam hominem præstantissimum animantium omnium, quæ natura genuisset, putare se tunc aliquid fecisse, si bestiis mutis & irrationalibus inuentus sit feritate maior, atque id magnum putare in Principe, tanquam syluis stabulisque ferarum præpositus esset, ac non moderandis urbibus et hominum moribus præsideret. Sit tanta in Principe uis, ut feras quascunque conficiat manu cominus, uel eminus sagittis. Est ne hoc, quod de eo expectabatur certamen? minime, sed aliud quoddam præstans atque præclarum quod aduersus homines debet suscipere, ut scilicet doctos superet ipse doctrina, temperatos continentia, iustos æquitate, liberales munificentia, multosque diuertos ubertate copiaque dicendi: Istud est certamen uerè Principe dignum. Nam armata manu beluarum comprimere ferociam, uel astu rationis natiuam earundem circunuenire calliditatem, non admodum magnum uidetur. Si igitur mortales reliquos, quibus forma par est, uirtute animi superarit, dignissimus habebitur, qui cunctis imperet. Sin superare feras contendat, ui, armis, dolo, eo ne ferox est, quia imperium habet in beluas, ut ait Comicus? certe non uideo cur hominibus imperare debeat, quum homines quibuslibet feris superiores sint, ipse autem se ad uirtutem ferarum deiecerit. Videmus in urbibus, si qui sunt, qui corpora exerceant, sicuti fabri sunt, tignarii, nauicularii, agricolæ, milites, mercatores, his præfici eos, qui ingenio, literis, doctrina, prudentia pollent: quali igitur uirtute, qua prudentia, quanto ingenio pollere is debet, qui doctis quibuscunque, prudentibus, ingeniosisque præsidet? Enimuero summa rerum illi commissa

sa est, iudicat ille de omnibus, nemo de illo supremum tenet dignitatis apicem, quo nihil humani oculi uident excelsius; quomodo igitur si referat se ad corporis exercitationem, cultum, uoluptatem, neglecta animi cura, iure supremum obtinebit fastigium, si infimis digna ordinibus tractat, ac non contendat, ut Principem teneat in omni animi uirtute locum? Ita enim rectè & ordine suberunt illi cuncta, si animo suo bene diuite & excelso cætera longè inferiora spectabit. Sin autem aliter accidit, non illum imperii insignia ornauerint, sed ille imperii ornamenta turbauerit. Fuit in Nerone ingens musicæ aurigationisque studium. Fuit in Commodo maxima sagittandi peritia, qua singulis ictibus, singulas feras conficiebat. Fuit in Maximino immensa corporis magnitudo, uastissimum robur, ita ut quinos, senos, septenos colluctando unus prosterneret, quid hæc imperio, aut etiam ipsis imperantibus profuerunt? profuerunt dico? imo ridiculosos se præstiterunt, turpiter uixerunt, & fœde perierunt. Quid profuisset Mario, si diutius imperasset (nam triduo tantum imperasse dicitur in Gallis) quod nullius manus ad feriendum, uel ad impellendum fuerunt ualidiores, ita, ut in digitis non uenas, sed neruos uideretur habuisse: nam & planstra contra se uenientia digito salutari repulisse dicitur, & forcissimos quosque uno digito sic afflixisse, ut quasi ligni uel ferri obtusioris ictu percussi dolerent, multa etiam duorum digitorum collisione fertur contriuisse, prosunt uires corporis, ut fortius pugnetur, non ut melius imperetur. Rectè autem existimauerunt quidam oportere eos, qui rerum dominantur, tantum differre à reliquis mortalibus, quantum olim differre uisi sunt hi, qui ob excellentiam uirtutis & præclara in humanum genus merita dii habiti sunt, uel heroes nuncupati. Et in apium quidem examine tale quid fit. Nam Reges longè forma corporis alias antecedunt. Sed num inter homines isti tantum uirtutis præstantiam de uenatione & aucupio assequi se posse confidunt? Reges quodcunque optimum penes subditos uident de fortunæ copiis, student in eo omnibus præstare. Itaque uideas eos auro, argento, gemmis, equitatu, seruitio, uestibus, ædificiis, demum prætiosissimis quibusque abundare, ita ut nemo subditorum in talibus se illis æquare possit, sed longe sit inferior. Cur non etiam studeant cunctis in sapientiæ studio antecellere? quo nullus thesaurus prætiosior, aut Deo gratior, aut ipsis etiam imperantibus utilior. Alii autem quidam (de Principibus loquor) egregia quæque uolumina uariarum gentium & linguarum ad multa millia unum in locum diligentissime perquisita contulerunt, quæ auro etiam & argento multo ornarunt. Non reprehendo, quin laudo potius, fateor id fieri nobilitate animi, magnitudine etiam pecuniæ. Attamen Regium magis ac nobile dico libros intelligere, quam colligere, & paginarum sensus, quam sensuum paginas tenere, quid enim libris pretium facit? sententiæ, quæ ab ea parte, quæ in nobis diuina est, erutæ diuinum etiam quiddam recinunt, non igitur beatus erit, qui studia multorum parietibus incluserit, sed qui præclara dogmata, propter quæ studiis accedit auctoritas, pectore suo collo carit. Gloriæ etiam sibi fore ducunt Principes, ubi doctos nonnullos iuuerint, promouerint, auxerint, rectè id quidem, sed & illos doctrina pariter

fulgere

fulgere uellem. Nam illud quantulum est sustentare opibus labentem paupertate ingeniosum uirum? Vlmus impomifera est & infœcunda, nullos fructus edit, at uitem sustinet purpureas uuas fundentum, nunquam tamen agricola ulmum magis, quam uitem laudabit, nec ulmi, sed uitis re pertoti diuini olim honores instituti. Sic non tam spectatur quid in altero sustentes, quam quid ipse ferre possis. Videmus alios Principes statuas ex ebore uel marmore ductas mirari, præsertim si uetustæ sint, quod maior illis artificii & nobilitatis aura aspiret: alios etiam nobilium pictorum opera delectant? Cur non etiam clarissima scriptorum monumenta inspexerint? quibus non solùm formæ rerum, quæ uidentur, sed & hæ, quæ animis tantum cernuntur, & animis geruntur, mirùm in modum sculptæ depictæque sunt. An oculis tantum ad spectandum Principes, animo uero nullo modo utuntur? Nonne multiplex rerum cognitio ad scriptorum tractationem trahere illos deberet? quam nullæ pictorum fictorumque officinæ præstare possunt? quod si uoluptas quæritur, an non bono lumine fulget elaborata oratio? an non uarios habet illa gestus & colores? quibus illi rebus in effigie corporum contemplanda tantum capiuntur. Imitentur sanè ignobiles hos artifices, quos diligunt. Illi enim tam perfectè munus eorum non obirent, nisi literas de illo artificio à superioribus perscriptas tractauissent, simi liter fiat, & à uobis Principes. Accedite ad literas has, quibus rerumpub. moderatio, & officiorum omnium præscriptio continetur, quis enim dicere audeat ueteres homines pingendi fingendique artem literis tradidisse, regendi uero populos nullam reliquisse? Multa extant præclara epigrammata in horum nobilium artificum opera, ueluti in uenerem anadyomenen Apellis, in Mironis bucculam, in Alexandrum Lysippi, in Doryphorum Polycleti, & hæc apud Græcos frequentissimum est inuenire, sunt etiam latina quædam huiusmodi ueluti illud de piscibus penes Martialem.

Artis Phidiacæ toreuma clarum.
Pisces aspicis, adde aquam, natabunt. Item illud eiusdem de lacerta
Inferta phialæ mentoris manu ducta
Lacerta uiuit, & timetur argentum.

Credo quod istos Principes delectarent hæc carmina, quibus hæc opera picta cœlataque ingeniosè commendantur. Quid si uiderent ea scriptorum monumenta, quibus non corporum, sed animorum exprimitur effigies politissimè & eruditissime cum omni suo decore & pulchritudine, nonne multo magis illis tenerentur? præsertim quum ex his colligerent, unde ipsi se exercere laudabiliter, & multitudini utiliter prospicere ualerent. O præclarum cognomentum, quod non poetæ modo & oratores, sed quod longe est clarius, sacri scriptores in terrarum rectores contulerunt. Etenim excellentissimum illud nomen, quo suprema, æterna, Opifexque natura appellatur, cum illis communicauerunt, Deum uocant, quencunque, qui populos regendi & iudicandi ius acceperit. Nam illic ad Mosem populi ducem dictum est. Ego te dedi Deum Pharaonis & præceptum illud. Diis tuis non detrahes, ad Principes refertur, & in quæstione furti eundum esse ad Deos statuitur. Item illud Psalmographi. Deus stetit in concilio Deorum, in

medio autem Deos diiudicat, oſtenditur de Principibus futurum Dei iudicium, quos Deorum nuncupat nomine. Ergo principes ſunt Dii nuncupandi tibus ita illos diuinis literis, quæ non iccircotanto illos donarunt nomine, ut ignorantia rerum & cæcitate teneantur, quum Deus ipſe, cuius exemplo formare mentes debuerunt, ſummè ſapiens ſit. Si hæc, quæ cernimus æthereis in oris ſidera clariſſimis flammis micantia, ſpeciem quandam diuini ſimulacri mortalibus exhibere ueteres putauerunt, tum ob lucem, tum quod ab illis erga hæc inferiora profluunt magna quædam & præclara bona, quanto uerius effigiem Dei referunt Principes imperii luce fulgentes: iuſſi ab eo non corporibus tantum, ſed animis quoque hominum optima quæque & ſalutifera diſpenſare. Sed quomodo diſpenſare poterunt? ſi quod optimum & ſalutiferum eſt, non nouerunt mendaci ſpecie bonorum capti atque deluſi? Nempe multitudinem imperitam conuenit ab uno regi oportere, a quò? an ab imperito? Ergo imperitus imperitos ducet, quod tam abſurdum eſt, quam ſi cæcus cæcis ducatum præbeat. Oſtendent illi forſitan ſe ſine ulla literarum doctrina tanto oneri ferendo idoneos. Vtinam id poſſint, ſed quicunque perſpexerint & mores eorum, qui regunr, & eorum, qui reguntur, facile intelliget omnia in cæca nocte uerſari. De hoc & ſi iam multa ſint dicta, accuratius adhuc aliquid diſſerendum uenit. Conſtat nanque reip. adminiſtrandæ ius tripliciter eſſe diuiſum: aut enim populo competit, aut optimatibus, aut ſoli Principi. Dicetur autem planius, ſi hoc idē tractetur & diſtinguatur numero, quod ternos ſcilicet reſpublicæ habeant Rectores, nam aut eas regit omnis multitudo ciuium, aut pars eorum quædam, ſiue ſecundum genus, ſiue opes ſiue, quemlibet alium modum: aut unus tantum, qui græce monarcha, latine rex nuncupatur, nec refert utrum magna uel parua ſit reſp. rem enim ſpectamus nunc non quantitatem, quemadmodum quum album conſideratur, nihil refert, quantum ſit: nam paruum tam album eſt, quam magnum, ſicut nec ſcapha differt à naui genere, ſed mediocritate. At in qua harum rerumpublicarum degendum, ſi libera ſit optio, quæri ſolet, & conſtat quod in ea, quæ optimè gubernatur: nec ſanè difficile eſt cognoſcere, quæ nam ſit ea, nam conſenſu omnium cenſetur eſſe regia: Rex autem ſuam optime gubernat remp. ſi modo uerus Rex: plures autem non tam bene hanc ſuſtinent functionem. Hinc quum omnium ſit optima regia adminiſtratio, ſequitur ut huic oppoſita Tyrannis omnium ſit deterrima: peſſimum igitur ſub Tyranno degere, ſicut optimū ſub rege, nam illa ſecunda optimatium reſpublica, & quæ eſt tertia popularis ſtatus, et ſi improbè regantur, leuius tamen nocere ſolent ob poteſtatem in plures effuſam, diſcerpta enim uis minus uehemens, quam conglobata, nec facilè extremæ improbitatis exempla edit multitudo. Quum igitur tantum interſit utrum unus ille moderator rectè an ſecus id agat, quantum intereſſe poteſt inter pacatam & tranquillam & planè fœlicem ſubditorum uitam, & huic diſſimilem aliam triſtem & inquietam, nimirum ſi cupiam eū, qui huic muneri ſolus præſidet, uirtute omni excéllere, in primisque doctrina omni abundare, quo facilius, quæ ad eum attinent, perficiat, quod fieri ſanè poteſt. Vnus enim tantum inſtruendus eſt, nam ubi optimates regūt

aut

aut populus, ſtultum eſſet in omnibus tantam doctrinæ facultatem exquirere: eaque ratione fit, ut harum duarum rerumpublicarum adminiſtratio regiæ poſtponatur, propterea quòd facilius ſit unum omni uirtute inſtructum reperire, quàm plures, deinde inter plures facile ſeditio concitatur, quæ uni ad ſe ipſum eſſe non poteſt. Hæc ſunt, quibus arbitror Principem doctrina optimarum artium inſtructum ad regimen accedere oportere, & plura alia ſuppetunt, ſed teneo me, quia uideris Alberte uelle de his aliquid prolo qui. Num hæc forſitan contemnis, & ipſe aliud ſentis?

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER SECVNDVS.

ALBERTVS.

NIHIL horum Marce. Quis enim uel mediocri prudentia præditus, hæc poſſit contemnere, ac non rectè poſſit exiſtimare? Veruntamen iſti Principes, quorum animus uel adeſidia uel à libidine eſt corruptus, ubi audiuerint te tam acriter in eos inuectum, quod uenationibus uacent, aucupiis, & choreis, & amoribus, & huiuſmodi ſeruilibus uoluptatibus, reſpondeant forſitan irati, ut te ulciſcantur. Quid ergo (inquient) nos facere oportet? Num ſuades eburneam ſellam in bibliothecam transferre? ibique cum regali purpura ſceptroque totos dies noctesque aſſidere? & libris negocium faceſſere? modo hos, modo illos uoluentes, more Sophiſtarum, quaſi nihil aliud nobis in uita gerendum ſit. Tua hæc ſit potius uita. Nos cæteris imperamus, nec ullis ſeruitutis uinculis uitam noſtram aſtringere debemus. Hæc illi fortaſſe dixerint irato animo. Nos autem, quibus curæ eſt ueritas, non quo quicquam animo dicatur, inſpicere oportet, ſed num in ſermone inſit aliquid, quod diſcuti & examinari debeat diligenter: ut nunc accidit. Nam ex iſtorum ſermone quilibet prudens eo feratur, ut diſquirendum putet, ſi Principes oportet magnarum artium doctrina eſſe inſtructos, quod tempus illis relinquatur, non dico uenandi, aut moribus ſuis indulgendi, ſed ipſos regendi populos. Non enim magnæ diſciplinæ ſubito perdiſci poſſunt, ſed longo uix tempore percipiuntur. Tu autem Principes uis omnes doctos doctrina omni ſuperare. Id quam difficile ſit, te non latet. Summa autem concluſionis huius, hæc eſt, quod explicandum tibi eſt, quam doctrinam, & quantam haurire eos uelis: ſi leuem dixeris, facile errabunt, & melius tunc fuerit ſe aliis ſcientibus committere. Sin magnam, longa opus fuerit exercitatione, & infinito labore, & uacuum tunc illis nullum relinquetur tempus, quo res reſpicere ualeant

populorum. Sic conficitur nulla Principes doctrina imbutos esse oportere. Hæc quomodo se habeant, discutienda sunt, ne ullus dubitationis scrupulus in causa relinquatur. Nosti ex Rhætorum præceptis in omni causa diligentius inspicienda esse, quæ nocent, quam quæ prosunt, nam quæ prosunt facile occurrunt, unum autem, quod noceat, nisi fuerit animaduersum & diligenter repulsum, rem totam bene institutam sæpius euertit.

MAR. Eleganter tu quidem hæc, ut omnia Alberte, quibus rem, quæ certa uidebatur, uideris nunc ipse in ambiguum deducere discrimen.

Et uirtute tua facta est uictoria nutans.

Nam neque in regentibus leuem doctrinam probas, nec si magna desideratur, uides quomodo isti eam percipere possint, & simul publicis imperii curis uacare. En labascit iam res, quæ propemodum confecta putabatur. Non deest tamen, quod respondeam; habere me opinor aliquid, quo hanc tuam orationem refellam, & quod me tibi probaturum confido. Ego non ita sapio, ut uelim regem totos dies in bibliotheca sedere, & cum Sophistis duntaxat & aliis literatis uiris sine ulla intermissione uersari: Non ita sentio. Non me latet necessitas illa, qua astringitur regnator maximam temporis partem in agendo consumere, nam & magistratus eum deligere oportet ciuibus optimos, & leges scribere, tum æquissimas, tum ad finiendas uelociter controuersias, quantum fieri potest, potentissimas, legationes ad alios mittere, & aliorum ad se missas audire, multorum ac penè omnium, qui ei subsunt, ingenia, mores, fortunas, copias, facultates nosse, quo his scienter in publicum regni commodum pro cuiusque captu utatur. Sæpe ipse quoque ius dicere, omnia audire, uidere, laudare industriam, & bene de rep. meritis præmia decernere, & supplicia in malos iusta statuere, demum commentari secum & cum suis diligenter, ut cuncti qui eius parent imperio, quam optimè se habeant ad uirtutem, rectéq; animo & corpore ualeant. Vt enim Gubernatori cursus secundus, medico salus, Imperatori uictoria, sic huic moderatori reip. beata ciuium uita proposita est, quæ talis futura est, si honesta fuerit, locuples, secura. Hæc & talia, dum peraguntur, magnam diei partem effluere non negamus. Inter ista tamen uolo illum à publicis, à priuatis, à suis, ab amicorum negociis sepositum quoddam habere tempus diurnum siue nocturnum, quo curarum uacuus libris insistere queat. Quæ inuidia est hæc, si per dies singulos paucarum horarum spatia, quæ cæteri aleæ, pilæ, ludis deputant, ille absumpserit lectiunculis, e quibus meliorem multo & iucundiorem tulerit animo uoluptatem? Neque uerendum est, ut statim non possit percipere, nisi in illis consenescat. Aliud est enim esse professorem cuiusdam ingenuæ artis, in qua cum ociosa delectatione non capita tantum rerum amplectimur, sed & singulas quasque particulas, membra, quæstiones prosequimur, argumentamur, refellimus, comprobamus, uetera limamus, noua cudimus, aliud est scire uelle purè, quæ in arte traduntur stantem communibus decretis, & sumentem tantum ad animi sui cultum & ad rerum usum, quantum oportet. Illud enim primùm, non nisi diuturno tempore, & quod penè cum tota hominis uita excurrat, confici potest, alterum uir docili & feraci natus

ingenio

ingenio facile arripiet, & ubi semel introspexerit, rerum fontes statim uidebit. Reliqua, quæ ex his oriuntur tortuosa & lubrica, sciet disputationibus suppolita & ingeniis magistrorum. Sic infinita rerum sylua frustra illum terruerit, quoniam eligentur ex omnibus pauciſsima quædam numero, sed ui sua potentiſsima & cognitione digniſsima. Sin autem insumpserit tempus in superfluis, nunquam abundabit eo in utilibus & neceſſariis. Cauebit igitur occupatiſsimus Princeps, ne in uulgaribus ſcriptis, ne in fabellis, ne in nugis, quanuis canoris tempus legendi abſumat. Cauebit etiam e quibuſcunque riuulis doctrinam haurire, quoniam id immenſum eſſet & infinitum, delecta tantum euoluet uolumina & externa & noſtratia, in quibus ſit a maximis ingeniis elaboratum, & medulla rerum incluſa. Eorum uim, ſenſum, doctrinam, quum perceperit, ſatis intelligere poterit eadem ab aliis eiuſdem artis doctoribus repetita, ita ut illis perlegendis tempus terere nihil ſit neceſſe: & ſi quando illi fuerit de his, quæ in arte quapiã didicerit, loquendum, non tam ieiunè & ſqualidè facict, quam faciunt plerunque hi, qui talia literis mandarunt, ſed uberius effundet omnia & ornatius, genere dicendi utens quodam, quod ſit ad popularem intelligentiam magis accommodatum, atque ita ſermoni ſuo aptè quæque intexet, ut non ex doctrina loquacitas quædam, ſed prudentia appareat nata, neque illa in alienum locum irruiſſe, ſed in ſuum ueniſſe uideantur. Et hæc mihi quidem ita ſe habere uidentur. Sed ne forſitan dicant iſti Principes hæc eſſe uerba, exemplis uti decreui. Nam illud in ore eſt omnibus mouere magis exempla, quam uerba. An non hoc audiſti Alberte prouerbii uice iactari? ALB. Audiui equidem: nec unquam ſatis rationem perſpexi. MAR. Si eam audire cupis, credo id contingere, quoniam ea, quæ geruntur, & quorum effigies, ueluti exempla quædam ad inſpiciendum proponuntur, ſubiaceant oculis, uerba autem auribus tantum capiuntur. Senſuum autem omnium oculorum ſenſus eſt acerrimus. Itaque magis excitant & penetrant animos, quæ uidentur, quam quæ audiuntur. Hinc aduerſa & noſtra & amicorum malumus audire quam uidere. Contra ſit in lætis: nam hæc ſpectare magis cupimus, quam audire: tanta uis utranque in partem eſt oculorum. Sed illud quoque crediderim in cauſa, cur exempla magis moueant, quàm uerba, quia uidemus uerba ſuperesſe, exẽpla deeſſe: recta enim, & iuſta, & fortia, & temperata facilius loquuntur homines, quam faciant: quapropter ubi, quod rarum eſt factu, emicat, tum id maximè mouet. Nam has accipis Alberte cauſas duas? ALB. Quid ni? MAR. Sed num illud accipis pariter? ALB. Quid? MAR. Quod exemplorum propoſitio trahit quodammodo ui quadam & neceſſitate audientiũ aſſenſum. ALB. Nondum percipio. MAR. Dabo operam, ut percipias. Noſti ne olim penes gentes & nationes omnes, imo & penes illorum tempora ſapientes creditum uirginitatem mentium & corporum non poſſe in maſculis fœminisq; ſeruari, ubi ad pubertatem peruenisſent? ALB. Memini quandoque id me legere, & certe ſublimitas rei, & difficultas, & naturæ quidem aculei impellebant, ut id fieri non poſſe crederetur. MAR. Quid ubi Chriſti religio effulſit, & uniuerſas terras, uniuerſa maria peragra-

re cœpit, & passim conspicerentur Christiani uirginitatis flore decorati utroque in sexu, num ea opinio cessauit? ALB. Cessauit plane: neque enim aliud possum dicere. MAR. Quis illam opinionem gentibus eripuit, & contrariam intulit? Num insurrexerunt e Christiano grege sapientes quidam, qui noua quadam & inaudita antea eloquentia freti id uerbis suaderent? ALB. Quæ uerba memoras mihi Marce? MAR. Nulla equidem ti bi memoro, sed num ea suasio uerbis fuerit inducta requiro. ALB. Si meam exquiris sententiam, non arbitror uerba id effeciſſe. MAR. Non arbitraris? Esto ut uis. Quid igitur aliud eos commouit, ut faterentur custodiri uirginitatem per omnem uitam posse, quod antea negabatur. Si enim uerba non ualuerunt, quia facile est uerbis contraria uerba parare, unde id creditum? nonne necessario eo confugiendum est, ut dicamus nostros rem ipsam ostendisse & ea ratione uicisse? ALB. Necesse est propemodum id fateri. MAR. Sed quomodo rem ipsam ostendisse? nisi quod ostendebantur plures Christiana in gente uirginitatem custodientes, qui primum populis & nationibus uniuersis admirationi esse cœperunt. Deinde quum uirginum frequentia admirationem sustulisset, inducti sunt, imò coacti fateri id fieri posse ab omnibus, quod à quibusdam fieri uidebant: Non enim Christianos e lapide aut quercu esse dolatos, sed eiusdem naturæ esse participes intelligebant, & quod uirtutis genus illis inerat, id omnibus patere, si uellent, existimabant. Quid de solitudine nunc dicam? ALB. Quam mihi nunc quæso solitudinem inducis? MAR. Inuasit olim gentes illa quoque opinio nullum hominum solitudinem diutius ferre posse. Aiebant nanque hominem animal esse congregabile & sociabile, ideo illum congregatione & societate gaudere: & quantum his gauderet tantum solitudinem fugere & horrere: quam eorum sententiam falsam esse Anachoritæ nostri ostenderunt, qui magno numero eremi uastitates segregati incolebant, assidue nullo hominum commercio diuinorum mysteriorum contemplationi uacantes: ea res exemplis cognita, quæ nullis uerbis populorum animis infundi potuisset. Si qui autem è nostris de solitaria uita uerba fecerunt, sicut Basilium feciſſe uideo, non hi teneri eam posse ostenderunt, nam id cernebatur, sed quantum in ea esset boni docuerunt, hortatique sunt homines, ut solitudinem persequentes non iam humanam, sed Angelicam uitam ducerent in terris, nam Angelorum proprium est Deo assistere: Deumque contemplari, hos ut iam immitaremur suadebant, quos & in regno cælesti socios habituri, & quibus æquales futuri essemus. Quid ais nunc Alberte, quidue sentis? ALB. Illud quod necesse est. Etenim iam uideo quantum sit rem exemplo commostrare: suadent exempla, quod uix suasibile uidetur, nam tum quasi digito res (ut dicebas) ostenditur, & putet dicere præstare non posse hominem, quod alii frequentes adhibita diligentia, Deoque beneiuuante præstant. MAR. Vis ne igitur, postquam tantum exempla possunt, trahamus exemplo quoque assensum istorum Principum, ut fateantur aliquando posse eos & doctrinæ & reip. administrationi pariter uacare: Cur enim impossibile putent, quod ab aliis factitatum est? ALB. Nulla ratio est id eos putare. MAR. Ego uero non illud modo exemplis inductis

ductis ostendam, id esse possibile, sed quanti etia m doctrina sit in Principe quantamque utilitatem afferat & fructum, tum ipsis, tum etiam populis: huc enim sermo noster tendit. ALB. Vera narras. MAR. Ergo quod magni momenti sit in Principe doctrina, testis antiquitas, quæ regnorum sceptra his deferebat, quos norat omnibus ingenio & nobilitate intelligendi antestare, non nascebantur reges, sed fiebant, cessabat ambitio, non generis amplitudo, non pecuniæ uis, sed commendatio morum, & prudentiæ opinio ualebat. Denique circum latis per uniuersam prouinciam oculis deligebatur ex omnibus, qui dignus esset tanto munere, ut omnibus imperaret. Non enim natura homini in alium hominem dederat dominatum, sed in pecora & beluas. Itaque quum nulli reges essent ab initio, institutum est deinceps publicæ utilitatis causa, ut multitudinem regerent imperitam prudentes uiri, non ut cupiditate dominandi, sed ut officio consulendi ducerentur. Sic de Iano, Saturno, Cecrope, Amphione accepimus, qui uetustissimis temporibus omnes regnauerunt, & ætatis suæ hominibus doctrinæ & prudentiæ merito uetustate Iudice antelati fuerunt. Sic Mercurium trismegistum in Aegypto regnasse constat, qui propter admirabilem sapientiam cognomen illud inuenit, & Aegyptiis quid em tempestate illa fuerat solemne ex sacerdotum ideste sapientum suorum numero regem creare. Sic deiocem scribit Herodotus unanimi Medorum consensu regem declaratum, quod priuatus antea popularium controuersias æquissimè definiebat, & aliorum sententias iustè terminabat, & hic Medis primus dicitur imperasse. Quid Licurgum referam Lacedæmoniorum Regem? quem constat doctissimum prudentissimumque fuisse, qui remp. Lacedæmone temperauit his legibus, ut quousque uiguerunt, inuicti fuerint Lacedæmonii cæterorum armis, quia uirtute erant superiores, Alexandrum magnum, qui bellica gloria præfulsit, Aristoteli plurimos annos operam dedisse notissimum est, eiusque laudatissima illa uox ad nobilissimum hunc Philosophum in Epistola quadam, malle doctrinæ, quam imperii magnitudine cunctis antestare. Sed res est testis quanti fecerit disciplinas. Nam Aristoteli satagenti scire animalium naturam suppeditauit aliquod hominum millia, qui ex uenatu, aucupio, piscatione bestias cuiuscunque generis deferrent inspiciendi contemplandique gratia. Hinc optimi illi libri de animalibus ab Aristotele elaborati, in quibus cunctorum animalium uitam, mores, generationem, partus, cubilia, pabula, ætatem descripsit, quod fieri non potuisset, nisi summa regis liberalitas in comparandis alendisque bestiis subuenisset. Numam uero Pompilium constat Romulo urbis conditore extincto à populo Romano ex Sabinis accitum propter sapientiæ existimationem, quæ de illo erat, quam sanè gestis implcuit. Nam in regno constitutus quum uidisset populum Romanum tumescentem priorum bellorum successibus & nimis ferocientem, ipse ad religionis studium cæremoniasque sacrorum conuertit, & in pace ocioque continuit, ciuitatem denique manuetiorem multo & iustiorem effecit. Ferunt hoc regnante, non bellum, non seditionem, non tumultum ullum in rep. extitisse, ac ne facinus quidem aliquod improbius patratum: contendebant omnes imitatione regis iustissimi

& moderatiſſimi animum ab omni uitio parum illibatumque ſeruare, idque præſtantius & facilius factu regem exemplo uitæ multitudinem ad optima quæque deducere, quam ui miniſque cogere: & Romanum tum quidem imperium regali poteſtate tenebatur, & exiguis finibus claudebatur. Factum eſt deinceps, ut in populi libertate, quæ ſeptem Reges ſequuta eſt, aſſiduè creſcens ad ultimas tandem terræ regiones extenderetur, quo tempore eos, qui ad reip. gubernacula ſedebant, Scauros, Scipiones, Catones, Metellos, Lucullos, Catullos, & alios innumeros literis & doctrinæ deditos fuiſſe notius eſt quàm, ut dici debeat. Rurſus (ut ſunt mortalia omnia fluxa & caduca) imperii adminiſtrandi rediit ad unum poteſtas. Cæſares namque imperare cœperunt, ſed tum maximè gloria, opibus dignitate floruit res Romana, quum imperantes habuit doctrina excultos, qui nam hi? plures fuere: inter hos pono Octauianum Cæſarem, Veſpiſianum, Traianum, Hadrianum, Pium, & Marcum antoninos, Alexandrum, Seuerum, Aurelianum, Tacitum, qui ſuſcepto imperio docti uiri & prudentes ſingula ſic egerunt, ut non melius ageret ipſa reſp. ſi loqueretur, nec mirùm, nam iuuabantur ad res gerendas ſcientia, quæ iuncta recto ingenio, magnæque potentiæ plura ſemper mortalibus bona peperit, ſemperque pariet: quicunque iſtorum temporibus Romano ſuberant imperio, fœlicem uitam agitauere, quum tunc honeſtas & ueritas ius ſuum retinerent, nec illi de populorum laboribus commoda ſibi, ſed de ipſorum laboribus commoda populis parārent. Vt enim ægrotantium cauſa Medici inſtituti, qui illis, non ſibi commoda miniſtrarent, quamobrem non fas eſt Medicis affligere durius ægrotos & morbos diutius protrahere, quo maiorem ferant mercedem: fit enim tunc contra medicinæ præcepta, & ars ipſa uiolatur, ſic principatus populorum gratia inſtituti, non ut eos affligerent, ſed ut ſeruarent: non enim multitudo propter unum nata, ſed de multitudine delectus unus, qui multitudinem curet eiuſq; utilitatibus inſeruiat, ſic grex non propter paſtoralem artem, ſed paſtoralis ars propter gregem inuenta. Itaque non ſuam utilitatem reſpicere debet Princeps, ſed gregis ſibi commiſſi, quodque huic proficuum id illi optimum debet uideri. Hoc Principes hi, quos modo nominaui, norant, & ut intelligeretur id eos noſſe, re ipſa populis præſtabant. Cum his Principibus optatiſſimum erat doctis & prudentibus uiris diem ducere. Nam quum & ipſi ſcientia rerum pollerent, de rep. uel de literarum ſtudiis honeſtæ collocutiones erant, ſeueraq; multa & triſtia iocorum ſale condiebantur, ita ut quantum iucunditatis & fructus aliorum ſermonibus caperent, tantundem cæteris inferrent. ALB. Tu uero Marce mirificè Romanos laudas Imperatores, qui ab exercitibus, tum legebantur, nam legendi poteſtas ad eos pertinebat. MAR. Laudo equidem, ſed non omnes, uerum eos, quos modo nominaui. Quid? tu magnum fuiſſe id in illis putas, quod iucundi eſſent ſermonibus? Maiora præſtabant, nam non ſolum ſe ipſos & comites, ſed etiam reliquos omnes continebant, ne delinquerent. Si quos autem deliquiſſe comperiſſent, ita puniebant, ut nemini poſtea liberet idem tentare. Nec uero quia ab exercitu ad illud imperiale culmen prouehebantur, ideo putaris cum militibus diſſolutè egiſſe, ac non arctiſſimam diſci-

disciplinam castrensem penes illos fuisse. Nihil licebat militi, nisi quod fas erat: unumquenque stipendiis suis contentum esse oportebat. BAPT. Verùm te dicere Marce arbitror: nam id ex historiarum monumentis colligere licet, in primisque id mihi Aureliani Imperatoris epistola ad Tribunum quendam missa indicat. ALB. Quam mihi narras Aureliani Baptista epistolam? nam me legisse non recolo. BAP. Scripsit Aurelianus ad Tribunum quendam militum his uerbis. Si uis Tribunus esse, imò si uis uiuere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat: uuam nullus auferat. Segetem nemo deterat, oleum, sal lignum nemo exigat, annona sua contentus sit. De præda hostis, non de lacrymis provincialium habeat. Hæc ille Tribuno præcepit. ALB. O tempora, o mores. Ille sollicitus erat de pullo uel oue, ne raperetur à militibus. At superioribus bellis, quid hæc ætas mali non sensit? An non uidimus direptiones oppidorum, depopulationes agrorum, exustiones tectorum? Nonne ità omnia exhausta & perdita militum licentia, ut penè apud populos nihil sit reliqui. Cogita illud quoque Baptista illa laudabilia præstitisse istos, qui uerum Deum non nouerant, nec de rebus laudabiliter gestis præmiũ aliquod cœleste de summi Imperatoris manu expectabant. Hæc turpitudo quanta? nos, qui prius Christi milites, quam regum sumus, quos susceptæ religionis nomen ad omnem animi uocat munditiem, deteriora gentibus præstare, quos erubescere oporteret, si tantundem ac non meliora præstaremus. BAP. Rectè indignaris Alberte. Nam Christi disciplina quemlibet nostrũ impellere deberet ad honestissimarum rerum actiones, tum eius ueritate, tum præceptorum sanctitate, quæ etiam gentibus placuit. Et quoniam de Imperatoribus Romanis loquimur. Venit modo in mentem Alexandri, eius, qui Mameæ matri obsequens Romanum diu rexit imperium. Is in illis gentium tenebris Christi religione nondum ab omnibus recepta Christianis propemodum æquus fuit: quorum etiam consuetudine delectatus est, constatq; in lario Christum habuisse. Verum unà cum Orpheo, Museo, & aliis plerisque ueteribus heroibus: non enim ut Deum, nec ut æterni patris uerbum nouerat, sed ut præstanti uirtute uirum colendum arbitrabatur. Quum ergo Christiana lege præcipi audisset non esse faciendum alteri, quod sibi quis nollet fieri, præceptum hoc adeo dilexit, ut & in palatio & in operibus publicis incidi iuberet. Illud præclarius, quod sub hac eadem uoce, qui deliquerat, plectebatur, & officii sui admonebatur. ALB. O summum uirum uel summum potius Imperatorem, si quidem iustitiam tam opere colebat. MAR. At non hic unus, sed alii quoque, quorum nomina superius retuli, tales fuerunt. Hæc magna præstabant illi gentibus, quibus imperitabant: nec præstitissent, nisi optimam naturam optima doctrina corroborauissent. Quid? si doctrina Christi, quæ longè omnium est optima, accessisset? Num putas Alberte doctrinam Christi superuenisse, ut respublicas euerteret? ac non potius, ut meliora doceret? ALB. Sic sanè uidetur. MAR. Nonne uides quantum deferat Principibus? ALB. Video equidem, nam debitum honorem impendi iubet Principibus, etiam si difficiles fuerint & morosi, illic etiam dicitur, quod omnis potestas à Deo est,

& qui poteſtati reſiſtit, ordinationi Dei reſiſtat. MAR. Adde quod eiſdem tributa præſtari mandat ſeruans antiquum morem: nam antiquis temporibus, quibus Principes deligi cœperunt, uiſum eſt communi ſententia ſuſtẽtari eos publico ſumptu, propterea quòd ſua negligentes publicis commodis inſeruirent, & ea agerent, quibus non ſolùm ipſi, ſed ciues quoque cuncti cum ſuis rebus conſeruarentur. Ipſi enim ſunt, qui hoſtes propulſare, ſe ditioſos comprimere, malos cohibere debent, nec ſinere alterum in alterius iura inuadere, ex quo ſocialis gignitur in populis amor atque concordia. Ergo quum Chriſtiana lex ſumma habeat Principum curam, ut illi habeant ſubditorum, quis poſſit dicere rebus publicis aduerſam, nec principatui congruentem? ALB. Nemo id iure poſſit. Nam quantum Chriſtus principatum in rebus humanis approbet, uel illud etiam oſtendit, quod naſci uoluit Octauiano iam Romæ imo & totum per orbem dominante. MAR. Non ergo reiicit Chriſtus Principes? ALB. Non. MAR. Amplectitur potius ſi tales ſint, quales ipſe uult. ALB. Quid ni? MAR. Vult autem uir tutibus omnibus abundare. ALB. Vult. MAR. Et doctrina quoque undique collecta. Omnis enim ſana doctrina, non aliunde quàm ab ipſo eſt, de illo unico effluit fonte, qui eſt fons omnium fontium. ALB. Rectè admones. MAR. Doctrina ergo illa, qua docentur Principes rectè imperare, & ſi tradita fuit inter gentes, & ab his, qui uerum Deum non nouerant: diuinitus tamen defluxit, & per ſapientium uirorum ora promulgata fuit. ALB. Suades. Recta enim eſt locutio. MAR. Nulla igitur cauſa eſt Principibus cur nolint gentium doctrinam adhibere, quia dicant ſe Chriſti myſteriis initiatos. ALB. Vera narras. Doctrina nanque Chriſti ad altiora ducens, non illa humiliora reiicit & contemnit. MAR. Sed iam redire malo ad priora: & ſi nihil intexui nunc quod ſuperioribus non reſpondeat. Veruntamen oſtendere cœperam exemplis eorum, qui inter gentes imperarunt, eos rectiſſime id munus obiiſſe, qui docti ipſi & ſapientes fuiſſent, nam illi quod potuerunt, cur noſtri nequeant, non ſolùm non impediente Chriſti religione, uerùm etiam cohortante, & adiuuante? ALB. Quid ergo dicent? Nam ſi non poſſe dixerint, non ſuadebunt, ſin nolle, deſidiam ſuam coarguent. Sed perge porrò, ut cœperas: & redde quicquid omiſſum putas. MAR. Scio me in ueteribus Principibus Romanis enumerandis omiſiſſe C. Cæſarem dictatorem, qui forſitan omittendus non fuerat: quum non ſolùm bellator fuerit acerrimus, uerum etiam orator maximus, demum quibuſcunque ætatis ſuæ hominibus doctrina par adeò, ut multa quoque conſcripſerit laude digna, quæ poſteritati prodeſſent, quorum nonnulla adhuc inter manus uerſantur. Idem rerum potitus labentem antea annum & errantem correxit, ſtabilemq; reddidit: quod non latinis modo, uerùm etiam græcis, quorum ſapientiam hauſerat, quin potius omnibus nationibus, quæ idem exemplum ſequutæ ſunt, fuit perutile. Ex quo colligi poteſt nihil humano generi fructuoſius, quàm ubi multa rerum peritia maximæ ſe potentiæ adiunxit. Quid Theodoſius? nonne inter doctos Principes numerandus?

Qui prœlia muſis

Tempe-

Temperat, & geticum moderatur Apolline carmen.

Arma inter, cymbrosq; truces, furtoq; nocentes. Sauromatas.

Magnum certè ornamentum Theodosio, quod inter prælia carminum curam susciperet, ac expeteret.

Tempora circum

Inter victrices hederam sibi serpere lauros.

Iulianus, quod à fide Christi turpissimè desciuit, potest ueræ pietatis hostis haberi. Sed non literarum, neque artium multarum, quibus admodum deditus fuit, & quibus etiam Christianum populum, cuius odium profiteri cœperat, exagitauit. Sed quo piaculo Constantinum prætereo? Hic est ille, qui primus Christi religionem superiorum Principum uitio exagitatam ac penè demersam extulit, primus Romanis uexillis Crucis signa impressit, primus Romanorum Imperatorũ templa publicè Christo extruxit, & Christianos ad honores & dignitates perduxit. Non aliundè clarius perspici potest, quantum Principis auctoritas coniuncta prudentiæ ualeat. Nam ubi Constantinus Christi fidem palàm amplexus est, innumeræ gentes eandem fidem receperunt, ac deinceps prospera multa Christiano populo consequuta sunt, ita ut non multo post pulsis idolis uerus Dei cultus toto orbe terrarum enitesceret, in quo uno consistit animarum salus. Quamobrem & si diuino illa acta sunt fauore, qui religionem suam latius dilatari uoluit, ut fieret infinita credentium multitudo, attamen si quicquam ea in re humanis auxiliis tribuendum est, Constantini opera factum dixerim, ut totus orbis crederet, ueramque salutem acciperet. Is enim principium attulit publicè eam religionem professus. Principium autẽ potentissimam esse cuiusque rei partem scimus omnes: nam eo firmiter iacto reliqua facile sub manus succedunt, & principium tantarum est uirium, ut ait Plato, quod nemo hactenus Oratorum ac Poetarum illud pro dignitate satis commendauit. Vides ne Alberte, an me diutius dicere oportet, quantum salutis humano generi unius Imperatoris sapientia Deo moderante inuexerit. ALB. Video equidem, nec plura uerba desidero. MAR. At non religione tantum Constantinus insignis fuit. Sed innumeræ in eo, ut ait Eutropius, uirtutes animi corporisque claruerunt. Fortuna omnibus ei bellis fuit prospera. Verum ita, ut non superaret industriam. Mos ei plurimas discordias sedare, nutrire legibus bonas artes, precipuè studia literarum: legere ipse, scribere, meditari, audire legationes, & querimonias prouinciarum, assectari iustitiam, liberalitate amicos parare, & nihil occasionum prætermittere, quo eos opulentiores clariores que efficeret. Hæc de ipso tradit Historia ab externis conscripta, ne à nostris ipsum tantum commendatum putes. Hic rursus urgeo, & quæro cur hæc exempla uidentes nostri Principes non ipsi quoq; literarum studiis uacent. Nam quod in procuratione totius orbis terræ, ingruentibus sæpè maximis bellis, & inter summas discordias & contentiones ad imperium quandoque euecti potuerunt, cur hi non possint unius tantum ciuitatis uel prouinciæ Domini, in ocio degentes & umbra, & in ipso principatu nati atque educati? an prioribus seculis meliora ingenia, maior docentium copia, uberior librorum supellex? non opinor,

quam igitur cauſam ponemus rudium & indoctorum Principum? niſi diſidiam & inertiam, uel deprauatam horum temporum opinionem, qua tur pè habetur Principibus uiris diſcere, quod honeſtiſſimum eſt omnibus didi ciſſe, quàm ſanè opinionem, & ſi conuellere nequeamus, eam tamen indies magis magiſque deterere rationibus exempliſque allatis, donec franga tur, ad publicam arbitror utilitatem pertinere. Iactabat Hadrianus ſe nihil eorum, quæ domi militiæque ad Principem, ſeu priuatum pertinerent, ignorare, nec mentiri uidebatur: Nam poematum hiſtoriarumque fuit ſtu dioſiſſimus, Geometriæ, Arithmeticæ, picturæ peritiſſimus. Iam uero ca nendi pſallendique artem præ ſe ferebat: Idem gladiatoria arma ſcientiſſimè tractabat, exercitum ducere & ſeuerè continere non alius promptior, & Hadrianus quidem in tam multiplici uarietate talem ſe exhibuit. Hoc au dito pudeat iſtos quandoque in aliqua Philoſophiæ parte tantundem non præſtare, nam omnia diſcere uelle importunum forſitan habeatur. Inter externos ueterés Reges enmmemorare poſſum Mithridatem, cuius in primis tanta fuit memoriæ uis, ut uiginti duabus linguis loqueretur, nec per interpretem ſubiectorum ſibi hominum quenquam appellaret: medicinæ præterea conſtat ſtudioſum fuiſſe, Antidotumque nobiliſſimum ab eo conditum aduerſus uenena, quod de ſuo nomine ad hæc uſque tempora Mithridatis nuncupatur: Pompeius, qui Regem debellauit, reliqua præda militibus dimiſſa ſcrinia ipſe inuaſit, in quibus commentarios de ſimplicium effectu repertos Lanæo liberto Grammaticæ artis doctiſſimo uertendos in linguam latinam tradidit, qua re effectum eſt (quemadmodum Plinius aſſerit) ut uictoria illa non ſolùm reipublicæ, ſed uitæ quoque mortalium prodeſſet. Idem Plinius. Iubam Ptolomæi fratrem, qui primus Mauritaniæ utrique præfuit, ait ſtudiorum celebritate clariorem fuiſſe, quam regno, & eius utitur teſtimonio in his, quæ de Atlante monte ſcribit. Eundemque aſſerit inſignè uolumen de euphorbia herba ſcripſiſſe, quæ ibidem gignitur, propterea quod laudatiſſima eſſet in claritate uiſus, & præſentaneam opem ferret aduerſus ſerpentes uenenaque omnia. Attalum etiam pergami in Aſia regnantem doctiſſimum fuiſſe non ámbigitur, quo in oppido Bibliothecam quoque inſtructiſſimam fuiſſe ueteres ſcriptores prodiderunt. Piſiſtratum, qui tyrannico tenuit Athenas dominatu, doctum exiſtimare licet. Nam diſperſa Homeri carmina in unum collegit, & primus ingentem Bibliothecam Athenis publicauit, & tanta eloquentia fuiſſe dicitur, ut Athenienſes libertatis ſuæ obliti ſe illi ſponte ſubiecerint. Sed num uis Alberte ut huic cauſæ maior quoque accedat auctoritas, ut exempla de ſacra collecta hiſtoria inſeram? uel num id munus ad te potius pertinet? Tu qui quotidie in ueteri hebræorum lege uolutaris: ſacraſque perſonas aſſiduè literas, ea lingua, qua editæ ſunt, ex quo neceſſe eſt notiora tibi eſſe, quæ illic tractantur omnia, adiuua me nunc quæſo tuæ opis indigentem: exempla nunc quærimus de ſacris deſumpta uoluminibus. Ecquem illic habes ſummum & potentem uirum, qui duxerit populum, aut regnauerit, idemque fuerit multiplici doctrina inſtructus. Vide ſi aliquem proferre potes.

AL B. Poſſum equidem. En tibi Moſem hebraici populi magnum & ſummum

mum ducem, quem omni Aegyptiorum doctrina instructum fuisse sacræ literæ prodiderunt. MAR. Omni inquis doctrina Aegyptiorum Mosem instructum fuisse. ALB. Ita proditum est. MAR. Næ leuem quidem scientiam fuisse in Mose apparet, si quidem omni Aegyptiaca doctrina imbutus fuit. Aegyptios nanque in omni doctrinarum genere cæteris gentibus præstitisse uel illud indicat, quod qui inter Græcos doctissimi habiti sunt, ad eos discendi causa nauigauerunt. Pythagoras, & Plato, & Democritus antea, & postea Apollonius Tyaneus. Sed Mosem pluribus non est opus commendare, cuius doctrina dubia esse non potest: quæ non modo sacris literis testata est, sed alios quoque locupletes habet auctores, quemadmodum Eusebius Euangelicæ præparationis libris egregiè est prosecutus. Præter hunc igitur, ecquem habes alium, quem proferas. ALB. Habeo Dauidem, qui ad solium Israelitici regni euectus lyrico metro diuina cantauit, sicut psalmorum opus ab eo confectum declarat, ut Flaccum quoque suum & Pindarum Hyerosolima habuisse dicatur. MAR. Accipio equidem hunc Dauidē, sed cur mihi non potius memoras huius filium Salomonem. Cur, inquam, hunc omittis, uel tam diu differs? Nam isto inter hebræos nemo latius regnauit, aut beatius, & sapientissimus idem hominum omnium, qui sub cælo essent, fuisse perhibetur. Legis Sabæorum reginam fama tantæ sapientiæ excitam relicto suo regno Hierosolimam ad eum aduentasse, & eo audito sapientiam illam fama omni superiorem dixisse. Sed res ipsa hoc ostendit. Quid enim ignorasse eum dicemus? Num diuina? quorum cognitio uera penes hebræos duntaxat erat, quos ipse regebat? At naturam cœlestium terrestriumq; rerū, in cuius cognitione maximi Philosophi elaborarunt, præclarū est tenere, hanc ille non tenuit, quomodo id dicemus? qui de his rebus & referrisse libros aliquot, & Tyri philosophis proposuisse quædam & multa percuncta nubus respondisse traditur. Certè testis est sacra historia illum de lignis disputasse à cedro libani usque ad erumpentem ex pariete hysopum, disseruisse quoque de iumentis, & uolucribus, & reptilibus, & piscibus. esto in his magnus, in his uero, quæ ad mores pertinent, nullus fuit, imò non alius peritior, hoc facillimè cognoscet, quicunque librum Prouerbiorum eius legerit, in quo breues collegit sententias, quibus uita hominum ueluti quibusdam præceptis, ut melius rectiusque se habeat, eruditur, quo docendi genere, quoniam illi ueteres septem è Græcia usi fuerunt, Sapientum nomen tulerunt. In altero uero libro, qui Græcè Eccle siastes, latinè Concionator inscribitur, propterea quòd non ad unum aut alterum, sed ad uniuersos sermo habetur, aggreditur initio celebratissimam illam quæstionem inter Philosophos diu agitatum de bonorum finibus. Illic docet mundana omnia uana esse, imo uanitate ipsa uaniora, reiicitque eorum sententias, qui aut in scientia, aut in uoluptate, aut in diuitiis, aut in gloria, aut in his omnibus simul summum bonum constituerunt. Ipse autem summum esse bonum, & unicum asserit, Deo coniungi, eoque in perpetuum frui. Extat tertius eiusdem liber Cantica canticorum, ubi dramatis in morem sponsæ sponsique affectus expressit, & amoris iacu, la flammasque depinxit, crebra ibi osculorum, amplexuum, pulchritudi-

nis & formæ mentio. Credas ut Poetam ludere amatoriis in affectibus, sed figurata illa sunt omnia, quæ quomodo ad ecclesiam Christumque referantur, altioris est indaginis, ideo omittantur. Hunc tu regem, cui sacræ perhibent testimonium literæ, non alium sapientiorum natum nec nasciturum præteris, tanquam non noueris, nec de eo quicquam audieris. ALB. Non me latebat Marce Salomonis sapientia. Quid enim nossem in sacris literis, si hunc ignorarem tam uulgo decantatum? Noueram quæcunque protulisti. Noueram soli Salomoni inter reges sapientis cognomen additum. Sed ueritus sum regem hunc pro exemplo proferre, ne mihi obiiceretur, sapientiam illam huic regi diuinitus affluxisse nullo humano labore & studio partam: nec oportere, quod uni duntaxat singulari quodam priuilegio tributum fuit, id in exemplum trahi: non enim omnibus eandem diuini fauoris auram patere: si pateret: neminem regum illo inferiorem fore. Vide igitur si id obiiciatur, quid respondeas. Nam in tanta disputantium ubertate obiecturos tibi id aliquos opinor, ubi audiuerint te ad Salomonis sapientiam cunctos Reges reuocare. Fuit enim maior illa sapientia, quàm quælibet alia, quæ uiribus humani ingenii pariatur. MAR. Non ego Alberte ad sapientiam Salomonis cunctos Reges expendo, ut si quid defuerit de pondere uel fulgore, uituperandos putem: contentus sum in illis ea sapientia, quæ adhibita animaduersione & humano studio comparari potest. Cur igitur hunc regem in exemplum proponendum dico? ut intelligatur regem sapientem esse oportere, idque diuino comprobari testimonio, quod humano longe est potentius. Nunquam enim Deus sapientiam tantam regi infudisset, nisi regnanti necessariam ostendere uoluisset. Nam ipse quoque Salomon non ad suam, sed populi utilitatem in somnio sapientiam à Deo petiuit, hancq; ille munificè, & supra etiam petita concessit. Hinc emanauit non multo post nobile illud iudicium inter duas mulieres de filio contendentes: necnon multa alia sapiente rege digna gessit, quæ sacri continent libri. Insciciam mihi crede Alberte & imprudentiam Deus magnopere auersatur: unde hoc perspici datur? de multis quidem, sed non minimè de hoc, quod eam in peramato rege ui sua pepulit. Nunquam obscuritatem illam ignorationis, propter quam sine luce humanum iacet ingenium, Deus creauit aut adamauit. Quid enim Alberte arbitraris esse ignorantiam? an aliquid uel nihil? Ego tam nihil esse arbitror, quàm tenebræ sunt, quoniam & illa nox quoque est mentis. An non idem tibi quoque uidetur? ALB. Vtique. MAR. Quid ubi subingreditur in animo scientia, existimas ne ignorantiam fugere illinc, & alio se conferre tanquam rem aliquam mobilem? ALB. Absurdum id quidem, quum eam nullam esse rem dixerimus. MAR. At cessat tamen illa tunc, nec manet. ALB. Fateor. MAR. Quomodo id fit? An non animaduertis ad scientiæ ingressum adesse tunc aliquid humanis animis, quo antea carebant? non enim aliquid aufertur, sed superuenit, quod exemplo patet luminis, quod ubi infertur, non pellitur aliquid, quod antea ibi esset, sed adest aliquid, quod prius non erat. ALB. Rectè igitur comparatur lumini scientia, tenebris ignoratio. MAR. Perspicis iam Alberte quanta sit uis ipsius scientiæ, ut potè quæ

luminis

luminis instar hoc habet præcipuum, quod non tantum lux est sibi, sed etiam cæteris. ALB. Magna certè uis est eius luminis, quod undique fundit scientia in humanis animis collocata. MAR. Ergo in Principe, qui quo altior est & sublimior, eo melius cæteris prælucebit, hanc non requiremus? Non enim homines ad geminos hos cœli oculos (Solem dico & Lunam) tam intentè suum referunt aspectum, quàm ad Principis uultum, fixis intuentes oculis, quid innuat, quo feratur, quid fieri iubeat, quid decernat. Nonne fulgentissimum & omni scientiæ lumine micantissimum speculum illud esse oportet, quod ad se cunctorum oculos auresque trahit? ad cuius motum cuncta mouentur? & ecquod opus in terris habes Alberte aliud, quod aut Deo sit acceptius, aut illi magis simile, quàm sapiens Princeps. Ego uero nullum habeo. Sed num potes audire cur ita esse credam? ALB. Facillimè. MAR. Audi igitur, dixi antea de Salomone Dauidis filio, ut eum Deus afflatu illo suo diuino maxima sapientia instruxerit, quoniam id maximè regale esse ducebat; ex eo euidenter ostendit (ut mea est sententia) quanti in rege faceret sapientiam. Sed ut id clarius perspicias me auctore: possum ne à te Alberte impetrare, ut memineris, cuius figuram sapientissimus ille Rex ueteri in lege gerebat. ALB. Memini. MAR. Si meministi, gessisse illum dices figuram unigeniti, ubi è patris sinu æterni ad humana descendit. ALB. Ita est. MAR. Si tanta in illo sapientia, quanta in isto, qui plusquam Salomon fuit? Nonne igitur uides quomodo hunc unigenitum suum Deus, æternitate sibi, & potestate, & substantia in diuinis parem, ad humana uenientem eminentissima scientia donauit, nec alia ratione id factum, quam ut in forma quoque humana sibi quàm propinquissimè accederet: omnia ille gratiarum dona sine mensura accepit, quum cæteris ad mensuram tradantur. An non ita de eo Ioannes Baptista Euangeli antesignanus prædicabat? ALB. Prædicasse memini. MAR. Sed nec id tacuisse Apostolum Paulum meminisse potes, dum asserit in illo omnes sapientiæ & scientiæ thesauros fuisse reconditos. Et quisquam hoc exemplo accepto sapientiam aspernabitur, & eam regi negabit conuenire? Non huc uenit quidem unigenitus Dei filius, ut regnaret, sed ut ministraret: nec solùm Rex natus non est, sed ne Rex fieret, etiam uitauit: nullam denique hic regni coronam; nisi spineam accepit: uerè tamen extimantibus Rex Regum erat, & cœlestium terrestriumq; rerum Dominus, sed latebat tunc tantus ille dominatus, sed non semper latebit. Nam regnantem quandoque Christum cuncti mortales sentient & agnoscent, ueniet aliquando magna cum maiestate uniuersum orbem de factis eius & sceleribus iudicaturus: fulgebit tum crucis gloria, impii, quem despexerunt, timebunt, pii quem dilexerunt, uenerabuntur.

ſtum, hominem improbiſſimum & nequiſſimum, quem tamen Poemate & oratione ualuiſſe plurimum, & nemini ſuæ ætatis Poetarum & Oratorum ſecundum fuiſſe conſtat: hi ueteres. Sed è recentioribus plures alii poſſent ab eiſdem fortaſſe nominari, quibus quum doctrina non deeſſet, defuit iuſtitia & rectè imperandi uoluntas. Poſſem & ego quoque (niſi offenſionem timerem) adducere nonnullos, qui eiuſdem notæ fuerunt. Doctrina aderat, ſed non multa è doctrina præſtabant. Quid ergo iactamus doctrinam, ueluti iuſti imperii opificem, ſi eius etiam participes iniuſtè imperantes uidemus? Exiſtimandum eſt potius naturam ad bene imperandum, quam doctrinam ualere. Hæc me ualdè commouent, quæ niſi refellantur, nulla erit utilitas ſuperiorum ſermonum, fruſtra hæc inter nos habita fuerit colloquutio, audaciores reddentur aduerſarii, & uiciſſe gloriabuntur. MAR. Quid ergo Alberte? Num tu tam facile de ſententia diſcedis, ut iam putes contra quam olim exiſtimabas, doctrinam regnantium non ipſis regnantibus non populis utilem fore? ALB. Nondum equidem id puto. Sed noſti uim contrariorum, quæ niſi diluantur, magnum generant errorem, & aduerſariis palmam acquirunt. MAR. Iure tu poſtulas Alberte, aut refelli obiecta, aut ſi fieri id nequit, alteri parti uictoriam concedi. Itaque mecum nunc euoluo quomodo id aptè facere poſſim, in primiſque cogor & ingenium tuum & eloquentiam admirari, nam & acutè, quid ex contraria parte aduerſus ſuperiores ſermones obiici poſſet, uidiſti, eaque dilucidè & eleganter expoſuiſti. Caput autem eorum omnium, quæ dixiſti, illud eſt, nihil prodeſſe doctrinam magnis in imperiis, propterea quod plures docti & eruditi uiri eam obtinentes fœde peccauerunt, & ſumma cũ pernicie populorum regnauerunt, & ne id fingi putaretur, exempla multorum attuliſti, & ea omnia clara & illuſtria, ut id ſaluo pudore inficiari queat nemo. Equidem fateor eorum & his ſimilium opera magnam doctrinæ calumniam impoſitam, adeo ut ira cunctorum odioq; ſint digni, quod cum eis licuiſſet doctrinæ facultate, pulſis & fractis uexanis animi cupiditatibus iuſtè imperare, fœlicemque ſibi ac populis uitam comparare, quantum mortalibus poſſidere fas eſt, hacque ratione doctrinam extollere, non tantum apud ciues ſuos, ſed alienigenas etiam, atque adeo Barbaros omnes, illi non ſolùm hoc modo non honorarunt, uerùm econuerſo deturparunt, præſtiteruntque improbiſſime uiuendo, ut à pluribus doctrina contemneretur, ueluti nullius boni cauſa eſſet, & nihil ſui cultoribus afferret, quod tamen longe eſt ſecus. Magnum enim quoddam & immenſum bonum doctrina hominibus præſtat, ita ut nemo unquam tanta fuerit facundia, qui ſatis pro dignitate illam laudarit: quid enim præſtat, (inquiet) è rudium & imperitorum numero aliquis? imò uero quid non præſtat? Hæc diuina myſteria, naturæ conſilia & actiones nobis denuntiat. Hæc oſtendit quo cogitata, dicta, facta noſtra referre debeamus, & cui inſiſtentes itineri mortalis huius uitæ ſtadium rectè peragrare poſſimus. horum omnium cognitio à doctrina proficiſcitur, quæ ſi magna, atque adeò maxima ſunt, contemni profecto non debet, etiam ſi docti plures ad eius præſcriptum minimè uiuant, niſi contemnimus quoque arma ſeu armorum officinas, propterea

quod nonnulli in bello fœde arma proïciant, ſeque hoſtibus dedant. Tyrannicè imperarunt nonnulli omni doctrina inſtructi, eſto. Num ob id doctrina culpari meretur? non arbitror. Nulla quippe doctrinæ culpa eſt, ſi homines non cogit ad bonum: non enim hanc habet facultatem: poteſt quidem monere, erudire, impellere denique, ut ad meliora ſe conuertant, & uirtutis partes ſequantur: ſed cogere non poteſt. Atque id ipſum, quod cogere non poſſit, hominis gratia inſtitutum fuit, ut boni cuiuſque operis doctrina inſtrumentum, homo dux eſſet, & hinc homini laus præmiumque accederet. Si enim doctrina hominem cogeret ad bonum, doctrina homine uteretur, omniſque actio honeſta doctrinæ aſcriberetur, non homini, nunc meliori ratione effectum eſt, ut homo doctrina, non ut doctrina homine utatur. Sicut nec in naui clauus utitur Gubernatore, ſed Gubernator clauo, ideo recti curſus laus non clauo, ſed Gubernatori debetur. Denique ut res melius perſpiciatur, ponamus nobis ante mentis oculos Principes duos, malum unum, bonum alterum, & uideamus quid doctrina ſi adſit, in utroque poſſit. Deinde ſi non adſit, quid ex eo ſequatur. Et malus quidem Princeps, & ſi doctrinam teneat, qua remp. adminiſtrare queat, tamen ei non aſſentitur, contrariaque ſi agat, id ſibi & rationibus ſuis putat fore utilius, ideo nihil ea utitur. Itaque ſiue Phalaris, ſiue Cæſar, ſiue quis alius Tyrannidem affectauit, & hanc conſequutus, Tyrannicè imperauit, huic doctrina non ipſi, non populis profuit. Fateor Alberte, & memento me hoc tibi affirmaſſe, in Tyranno doctrinam nec ipſis nec populis prodeſſe, ſicut nec aurum nec argentum prodeſt mortalium nemini, ſi eius dominus ad oſtentationem tantum, non ad fructum aliquem utatur. At in Principe bono, quis effari queat quantum doctrina afferat populis utilitatem? quantamue iucunditatem? hic eſt quem cupimus gentibus & nationibus imperantem uidere, qui uelit & poſſit legitimè imperare, nam ut uelit, efficit iuſtitiæ amor & cultus: ut poſſit, à doctrina mutuatur. Hoc ego Principe nihil ſtatuo in terris glorioſius, nihil ſplendidius, cui ad rectam uoluntatem acceſſit egregia ſcientia, tum multo uſu, tum aſſidua diſciplinarum tractatione comparata. Parum ne igitur tibi doctrina Alberte uidetur poſſe, ſi in eo, qui bonus ſtudet eſſe Princeps, id agit, ut quod cupit efficiat? nam uoluntas ipſa non multum laudis habet, niſi res ſequatur. Hoc eſt illud, quod magni momenti duco eſſe in doctrina, quod per eam efficit Princeps iuſtitiæ ſtudioſus, ut cum omni uirtute & tranquillitate, populi, quos ſub ſe habet, fœlix agitent æuum, hoc doctrina abſente contingere nequit, uult quidem ille hoc efficere: ſed nequit propter inſcitiam. Ex hoc maxime perſpici poteſt, quantum præſidii ſit in doctrina ad beatum populorum regimen, quum adeſt, ſi cogitetur, quantum afferat detrimenti ubi abeſt. Loquor autem de bono Principe, cui ſalus & beatitudo populorum ſit cordi. Nam in malo Principe doctrinæ inopia nullum affert populis detrimentum, quoniam ſi eius habeat copiam, nihil magis uteretur, quando ſemel ſtatutum eſt ei malum eſſe & Tyrannicè imperare. Itaque iam ut concludatur hic ſermo Alberte, ſic habeto, me plurimi facere doctrinam in Principe eo, qui iuſtè ſtudeat gerere principatum, quo ſtudio teneri cunctos

ctos Principes oportebat. Nam doctrina id effecit, ut conatus suos ad opta tum exitum ualeat perducere: quod unum maximè spectatur, nam consumatio operis penè sola commendat artificem. In malo autem Principe doctrinam non requiro, quia nullum ab ea populis iuuamen proficiscitur, post quam malus esse uult, & libidinem suam iuris statuit esse mensuram. Frustra igitur mihi obiiciebas Alberte Tyrannicam uitam eorum, quos doctos fuisse constabat. Nullam ego in Tyrannis doctrinam desidero, quoniam in illis omnis doctrina superuacanea est, cui non parent, quam non auscultant, uerba tantum esse quæcunque de uirtute traduntur, existimant. Neque ego dum in Principe doctrinam requiro, de huiusmodi monstris & prodigiis loquor, sed de eo, qui saltem hoc Principis titulo sit dignus, hoc est, qui honestatis curam aliquam habeat, cupiatque legitimè principatu uti, nam ut quod expetit assequatur, doctrina instructum ad tanti muneris tractationem accedere cupiebam: huc tendebant superiores nostri sermones, quos tu falsò de Tyrannis quoque haberi arbitrabaris: non enim illos respiciebam. His ego rationibus protectus dico in Principe, rectè imperii cupido necessariam doctrinam tanquam clauum, nudam autem uoluntatem nihil aut parum proficere. Nam quod subiecisti deinceps Alberte naturam ad rectè imperandum plus ualere, quàm doctrinam, uide, ne id tibi concedi nequeat. Fac Principem sponte sua propensum esse ad iustum rectumque colendum, cupere instinctu quodam mentis, ut omnia iure & legibus gubernentur, nolle obsequi libidini suæ: nulla ne impediunt, quominus in proposito susceptaque sententia permaneat? At quàm multa sunt. Primùm uoluptas irrepit suauiter affluens sensibus, eosque leniter demulcens, cui, quoniam domesticus est hostis, & naturalis cuiusdam boni speciem præ se fert, non facile obsisti solet. Consuetudo uero horum temporum quantum ei auctoritatis præbet? quantum licentiæ? qua pro nihilo habetur adulteria, stupraque in domos castas intulisse. Virginalemque uerecundiam prostituisse, maritaleque fœdus & thorum illum legitimorum amplexuum conscium probro temerasse. Hæc passim admittuntur, quia impune fiunt, & nulla horum sunt iudicia: dormit enim (ut est penes quendam Poetam) Lex Iulia: quanquã & cæteræ iam leges eodem exemplo conniuere uidentur. Demum non est aliud, quod æquè frangat animos, humique deiiciat, quàm libido oculorum reliquorumque sensuum, & circunfluentes undique uoluptates. Quid auaritia ipsa? parumne detorquebit de recto sensu Principis? suadens in summo fastigii culmine posito multa esse paranda, atque adeo rapienda, ut possit omni cum elegantia & copia, magnoque rerum strepitu intra principalem aulam degere, & nulli hominum in diuitiis & apparatu esse secundum. Quis tunc obsistet? nam priuatos à rapinis legum iudiciorumque metus coercet. At Principis potestas supra hæc est omnia: non cohibent scriptæ leges Principem, quin etiam per ipsas leges sola Principis uita exlex statuitur. Ira uero quantum incendit? quæ obliquos agit uiros, etiam graues, & nihil ferè aliud in homine tam turbat rationem, quàm feruor ille mentis, quo nos læsos dolemus, & ulcisci affectamus. Hos uehementiores animi motus iugum rationis excutientes & posse se ferre negantes, priuati ho-

mines, quanuis natura & moribus bene constituti, difficulter repellunt, Principes uix posse uidentur; ita multa perditi, quos circa se habet, moliuntur, tot machinis oppugnant uitiis fauentes suis, ut omnibus opus sit præsidiis doctrinæ ad conseruandum in eo rectæ naturæ statum: Atque hæc de moderato Principe dicuntur, qui habet aliquam curam honestatis tuendæ propter naturalem pudorem, ut multis in aduersum impellentibus uix sine literarum studio stare posse uideatur. Sed quid erit, si fuerit aliquis natura ad iniustitiam procliuis? qui crudelitatem non horreat? auaritiam diligat? intemperantiam etiam amplectatur? neque à suis, qui deprauare magis solent, neque à doctrina, quam nullam habet, à turpibus reuocetur? An non tunc, ueluti torrens quidam iniquitatis agros urbesque inundans obuia quæque trahet, rapiet, disperdet, lacerabit? quem tutum à tam immani & truculenta bestia reddet uirtus? quem egregia gesta? quem generis nobilitas? quem diuitiæ? quibus etiam irritabitur. Lege quæso Alberte iniquorum Principum gesta, horrebis animo tam tetra legens facinora. ALB. Legere me aliquando memini. MAR. Reminiscere ergo fœdissimarum illarum mortium, quum lacerabantur humana corpora minutis ictibus repetita: nam celeritas mortis beneficii loco ponebatur. Quum quidam ad supplicium duci iussus rogaret Tiberium Cæsarem, ut uno ictu concideret, tum ille, nondum (inquit) tecum in gratiam redii. Illa enim Caligulæ uox, quàm impura? quàm nefaria? quum non simplici contentus morte illud passim effunderet. Moriatur, & ita moriatur, ut mori se sentiat. Num tibi Alberte uox hominis & ad hominem uidetur? ALB. Polyphemi mihi hæc uox uidetur, uel Antropophagorum quorundam ad socios facta, si modo ulli unquam tales fuerunt. MAR. At qui horum nefandorum suppliciorum causa erat nuda quandoque Principis libido, sæpius leue aliquod dictum uel suspicio quædam. ALB. O optabile sub tali domino exilium & fugam fœlicem! MAR. Miserrimi sanè erant, qui comprehensi talia perpeti cogebantur, quando etiam ipsa crudelitas acerba & miseranda est inspicientibus. Quis enim paululum humanitatis habens humanum corpus lacerari, & singula membra cruore rorantia uel in hoste libens uideat? At ii, quibus aspera est natura, nec ullum cum musis commercium, quæ mansuefacere feros & indomitos eorum animos poterant, ubi dominantur, pascere oculos gaudent miserorum suppliciis infandis. Nihil illis dulce præter unum & iniuriam, næ Veneris quidem uoluptas grata, nisi illicita sit. BAP. Recte uituperas Marce hos, qui tam sæua inferunt supplicia. Principem nanque oportet uelocem esse ad præmia: tardè autem ac propè fastidiosè ad pœnam se commouere: & de multorum tunc consilio. Hinc Iouem finxit antiquitas, quum auxilii aliquid & utilitatis mortalibus importare uelit, id solum facere: sed ubi fulmine nocere uult, uel tempestate aliqua fœda, uel terremotu, uel bello aut pestilentia, duodecim aduocare: illisque auctoribus ad uindictam se conferre. Sciebat ne id antiquitas? minimè: quando enim cœlos conscendit? ut renuntiare potuerit, quæ illic fierent. Sed exemplum regibus proditum, ut eadem facerent. nam Io-

uem ſummum Deorum omnium errare non poſſe cenſebant, & tamen hũc in puniendis ſceleribus illo more uti uoluerunt. MAR. An non optimum quoque illud Socratis, quod in illos triginta Athenarum Tyrannos eiacula tus eſt? qui multos indemnatos ciues occiderant propter pecuniam, & ami cis concedebant parem licentiam, mirùm uideri, ſi malus haberetur bubul cus, qui concreditos ſuæ curæ boues indies pauciores faceret, & peiores. Rectè autem exiſtimet ſe ciuitati præeſſe, qui populum quotidie minorem faceret & deteriorem. BAPT. Sapienter quidem Socrates, ut omnia: quanquam ob hæc & ſimilia dicta increpitus fuerit à Critia Tyrannorum illorum acerrimo, & monitus, ut deſiſteret, parumque abfuerit, quin occi ſorum numerum augeret. Sed poſtquam in hunc ſermonem ſuppliciorum Tyranuicorum incidimus: occurrit nonnullos eſſe, qui etſi in reliquis crimi nibus legitimo iudiciorum more utendum putent, in maieſtatis tamen iu dicio quiduis licere arbitrantur, & à quæſtionibus incipiendum affirmant. Itaque qualibet occaſione uel ſuſpicione comprehenduntur homines, & a cerrimis tormentis interrogantur. Occiduntur quoque uel in exilia nudi pel luntur, quaſi eo melius conſeruetur maieſtas, quo durius uiolatur humani tas: compertum ſatis putant de crimine ubi in reum prona eſt quælibet ſu ſpicio. Ego quod iſti faciunt, nunquam lege ſancitum reperi, nec ab ullo prudentia Iuriſconſulto reſponſum animaduerti. MAR. Dubitas ne frater, quoties hæc geruntur, quin ad meram gerantur libidinem? BAPT. Vt non dubitem inique iſta geri, illud facit, quod ſuadet ratio ne ambigua in re cer ta feratur ſententia, & præſertim ubi de crimine incumbit damnatio: nam illic probationes luce meridiana clariores requirimus. Concedunt leges dã nationem, ſed in confeſſum uel conuictum. Nunc quæ eſt impudentia, uel quantus potius furor? Non es certus de crimine, & tam ſecurè procedis ad pœnam. At hic agitur (inquiunt) de maieſtate læſa, quo crimine non aliud atrocius. Scio & concedo, ut ipſa mouearis criminis atrocitate, probati ſcilicet non accuſati: nam uel innocentia ipſa nocens eſſet, ſi ſolùm accuſaſſe ſufficiat, nec quod atrox ſit crimen, ideo probationes non quæ runtur, imò eo grauiores quæruntur, quod tantum crimen admiſſum facile credi non poteſt. Animaduertit Senatus Romanus M. Tullio & C. Anto nio conſulibus in P. Lentulum prætorem & coniurationis ſocios, ſed dete cta iam erat coniuratio, indiciis, confeſſionibus, teſtibus, literis denique reorum, ritè tunc illi pœnas ſceleris ſui dederunt, at donec latuit coniura tio, nemo in crimen aut iudicium uocatus, tantum, quæ erant ſuſpecta ca uebantur. Sic agere oportet Principem cum ciuibus, ut in eis non ſuſpi ciones, ſed crimina puniantur. MAR. Nemo te audiens Baptiſta non ue ra dicere exiſtimabit, idque more tuo facis, quo conſultus inconſultuſque ueritati aſſiduè inhæres. Principum iniquorum hæc eſt ratio, qui ubi de imperio ſuo agi ſentiunt, timentes ne imminuatur aut labefactetur, proſpi ciendum ſibi putant miſerorum exiliis aut pœnis, & quicunque in illorum degunt comitatu, gratificari ſe illis putant, ſi acerrimos præbeant ſe crimi nis inquiſitores, uel quarumlibet ſuſpicionum ultores. Itaque multa abſur da & grauia conſequi neceſſe eſt, ut quæ nulla ratione gerantur. Bonus au-

rem Princeps, idemque doctrina pollens nihil huiusmodi molietur? Quis M. Antonino è Romanis Principibus doctior unquã fuit? quis Philosophiæ præceptis instructior? quis eodem mitior, lenior, humanior, clementior? Illud indicat, quod quum ad eum Elius Verus, qui collega fuerat imperii, literas dedisset, quibus significabat Auidium Cassium affectare tyrannidem, hortareturque, ut morte ipsius sibi ipsis consulerent, in hunc fere modum Marcus rescripsit: Quæ te mala impulit ratio, ut tam solicitè metueres? An tibi uidemur posse in Auidium aliquid statuere & animaduertere nullo teste conuictum? quum in causa maiestatis quicunque etiam legitimè damnatus, tamen oppressus semper putetur. Aut enim dii immortales uoluerunt Cassium sublatis nobis imperare, & hoc uitare nullo modo poterimus, aut si aliter fatum manet, ipse sponte sua cadet. Nemo qualibet fœuitia & feritate præditus successorem unquam suum peremit. Suos igitur sibi mores habeat Cassius, & quantum ad nos attinet, uiuat, præsertim quum Dux bonus bello sit, & ueterem illam cassianam seueritatem militibus & reip. præstet. His & talibus sententiis pugnans Antoninus facile unã epistolã collegæ cupiditatem arcuit. Verum quum multis post annis Cassius apertè desciuisset, fuissetque ob eam rem à militibus totius penè orbis consensione interfectus, ægrè tulisse Marcus dicitur, quod non uiuus potius in potestatem ueniisset, ut officia in eum sua commemoraret, & seruaret. Vxorem deinceps & liberos eius incolumes præstitit, quibus etiam dimidium patrimonii paterni reddidit, petiitque à Senatu ne in socios & conscios defectionis grauiter uendicarent. Idem hic Imperator, qui Philosophus & erat, & habebatur, grauia bella tum per se, tum per legatos confecit, omnibus reip. muneribus uigilanter astitit, uirtutibus honores & præmia reddidit, scelera extinxit, pacem ac ocium pop. Romano & prouinciis omnibus labore suo parauit. ALB. Hic ergo ostendit ueriſſimam esse illam Platonis uocem beatas illas fore respublicas, ubi aut Philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. MAR. Hanc uocem Platonis auream idem Marcus usurpare quoque crebro solebat: nec usurpasset, ut opinor, si dissimilia facta uerbis præstitisset. Intelligit autem eum Philosophum esse Plato, qui nõ doctrina tantum, sed uita quoque & moribus sit Philosophus. Dixi antea non officere populis, si malus Princeps doctrinam habeat nullam, hoc accipi uolo de morum doctrina, quam iniquitati deditus etiam si habeat, non audit. At naturalium rerum inscitia fateor non modo moderatos Principes, sed etiam malos plura in se & alios peccauisse. Hoc admonuit epistola Antonini prudentissimè scripta, & id quod à Domitiano insulsè, ne dicam improbè et crudeliter gestum est. ALB. Quid nam hoc est, quod à Domitiano gestũ dicis iniquè? nam epistolam Antonini nuper audiuimus. MAR. Domitianus Imperator bacchatus est cædibus et rapinis in Senatores Equitesque Romanos. Inter cæteros Metium Pompesianum iussit interfici, propterea quòd genesim haberet Imperatoriam. Hoc audiens exclamare cogeris magnam inscitiam fuisse præcepti? Si enim considerasset Domitianus, quod in epistola Antonini nuper recitatum est, nunquam se cæde illius uiri contaminasset. Illius nanque uox est, quod successorem suum nemo unquam

quam peremit. Fac enim esse in sideribus, (quod ego non credo, nec unquam prudentibus uiris suaderi potuit) sed fac eam esse in sideribus uim, ut certo loco collocata, quo die Pomposianus nascitur, efficiant uel indicent eum Imperatorem, & id necessario euenturum; nulla causa Domitiano, cur eum interfici iubeat, non loquor de legitima causa, sed temeraria: Si enim ex siderum positione, quæ nascenti Pomposiano affuerunt, portenditur eũ necessario Imperatorem fore, profecto antequam imperium adipiscatur, occidi non poterit, non si millies quidem id iubeat Domitianus. Quamobrẽ frustra iubetur occidi, siue genesim Imperatorium habeat, siue non habeat: Si enim habet, occidi non poterit. Sin occidi poterit, non habet, sic etiam conficitur, ut uanè timeatur, id quod aut futurum non est, aut si erit, euitari non potest. An ita defendetur Domitianĩ factum, ut dicatur siderali lege dispositum Pomposianum imperaturum, nisi iussu Cæsaris fuerit interfectus: hoc si sumpserit aliquis, sumet alius, nisi antea morbo perierit, uel nisi illud, uel illud fecerit, alius denique aliud excipiet, ita ut non uideantur sidera ratum aliquid & fixum ostendere, sed dubia omnia & fluxa. Quamobrem, qui conuenit incerti euentus gratia certum suscipere flagitium. Intelligitur iam (ut opinor) ex inscitia dominantium proficisci cædes uirorum illustrium, quæ non modo ne male, sed ne frustra etiam committantur, doctrina præstare potest. Simili Vesania captus Valens, qui cum Valentiano fratre Romano præfuit imperio: Is quum de successore imperii quæreret à Magis, audiuisset que ab eis successurum eum, cuius nomen à quatuor his literis initium duceret th. e. o. d. multos nominis causa peremit, quasi illos insidiatores haberet imperii, aut illo pacto efficere posset, ut successore careret. Occidebantur ergo Theodori, Theodoti, Theoduli, Theodorici, quicunque in capite sui nominis illas literas habebant, quin etiam Theodostulus quidam ex Hispania uir fortis occisus est: quo animaduersa plurimi periculi effugiendi gratia nomina sibi mutauerunt, & nunquam se prioribus nominibus appellatos fuisse pernegabant: quid porrò profecit illis cædibus Valens? certè præteriit Theodosium Honorii filium ex eadem Hispania oriundum, quem successorem ille Magorum ambages denotabant. His addo Neronem, qui antea simili usus est feritate in causa. Nam quum eo imperante uisæ essent sæpius stellæ, quas cometas Græci, nostri crinitas uocant, & anxius esset, quod uulgo credebatur earum conspectu summis potestatibus exitium portendi, ubi à Babilo Astrologo admonitus est solere reges talia ostenta aliqua illustri cæde expiare, & à semet in procerum caput conuertere, statim in nobilissimum quenque uariis occasionibus allatis sæuire cæpit, & ea in re non domesticis, non exteris pepercit: stultè quidem & insipienter, si hac ratione credidit stellæ fatum uitare. Si enim illorum crinium radiis interitus fuerat prænuntiatus ei, qui rerum potiretur, quomodo pestem debitam à se poterat auertere, & in alios deriuare, quasi ignaro sidere, quem notaret? Quod si dicatur sidus illud malignum esse usque ad necem illustribus uiris, quæro utrum omnibus malignum an quibusdam duntaxat? Si omnibus, ergo & Imperatori: Non igitur fatum euadet: Si quibusdam tantum, necesse est alterutrum, ut in numero horum paucorum,

rum, quibus denuntiatur interitus, includatur Imperator aut non includa tur: nihil poteſt eſſe tertium, ſi includitur in illorum numero, certè occidet, nec elabetur, etiam ſi plurimos interfecerit, ſin extra illorum numerum fue rit, quibus dira protendantur, quid opus eſt aliorum cædes moliri ſua cau ſa, quum ipſe in tuto ſit. Nulla igitur ratio, cur ubi ſe oſtenderit crinita ſtel la, irruat Princeps in aliorum cædem: ſiue denuntiet ſtella illi necem, ſi- ue non denuntiet: nam in altero ſtellæ uis euadi non poteſt: in altero nihil ad illum. Malè igitur ſibi cauet aliorum Illuſtrium cædibus, aut cum his morituro, aut ſine his uicturo. Vnde igitur tanta illa in Nerone crudelitas è apparet ex inſcitia ortam, ſi hæc non uidit, ſed & illud potiſſimum uidere debuit, ſtellas has cum longo illo crine gigni naturalibus de cauſis, quas explicant, hi, quibus talia indagare curæ fuit, quod autem naturalib us fit de cauſis, non portenti loco habendum, niſi forſitan commouemur eo, quod raro uiſuntur, ſed non quodcunque raro fit, id portentum eſt: nam ſi ita eſſet, hermaphroditum gigni, aut tergeminos naſci portenti loco ha- beretur, raro autem uiſuntur, quia ea, quibus eorum fit ortus, raro quo- que concurrunt. Rectè ergo Veſpaſianus, cui quum ex amicis nonnulli re- nuntiaſſent iam pluribus continuis noctibus ſtellam crinitam fulſiſſe, qua- ſi ſaluti eius metuerent, irriſit qualecunque hoc oſtentum, & id non ad ſe dixit, ſed ad Regem Perſarum pertinere, qui bene capillatus eſſet. Octauia no quidem Cæſare initio potentiæ ſuæ ludos funebres in honorem Cæſaris dictatoris auunculi celebrante apparuit huius generis clarum & perluci- dum ſidus ſub undecimam horam diebus ſeptem, id ille diuinitati Cæſaris aſcripſit, demum ſibi poſteriſque proſperum & ſalutare credidit: & omnino ſi quidem in talibus ominandum eſt, decet læta magis & iucunda, quàm tri ſtia ominari, docti autem uiri quandocunque appareant hæc cœleſtia ſigna, neutram in partem illorum aduentum accipiunt: norunt enim unde profi- ciſcantur, quatenus permanent, quomodo extinguantur, diſcutiunt ratio- ne uanam ſuperſtitionem. Illud quoque oſtendit naturalium cauſarum co- gnitionem utilem Principibus, noxiam ignorationem, quod Niciæ Athe- nienſi, & Dioni Siracuſano contigit, (tranſeo nanque ad Græcorum exem pla) Nicias Athenienſium Dux quum ualido exercitu Siracuſas obſidione premeret, mox uariis detrimentis acceptis non iam de uictoria, ſed ſua mi litumque ſalute ſolicitus abſcedere cupiebat, & clandeſtinam profectionem moliebatur, & ecce in ipſo profectionis articulo Luna repente noctu defecit, quo conſpecto adeo perturbatus eſt, & deterritus Nicias, ut conſilium ei deeſſet, quaſi tenebris mens eius obruta, non luna fuiſſet. Exiſtimabat e- nimaduerſo Deo ſe iter illud ſuſcipere, & magnam ſibi exercituique ſuo ca- lamitatem denuntiari, eo quod paulo ante tam luminoſum ſidus ſubito obtenebratum extitiſſet: non enim nouerat Lunam illud perpeti ſtatis tem poribus interiectu terræ inter ipſam & ſolem, quod ſi non philoſophica, at humana ſaltem ratione id quod factum fuerat expendiſſet, proſperum il- lud ſignum potius, quàm aduerſum iudicaſſet, quoniam clandeſtinam fu- gam meditantibus & fallere cupientibus tenebræ quàm lux aptiores. Ve- rùm dum inani ſuperſtitione ob imperitiam detentus iter illud diſtuliſſet,

deinde

deinde diceret alterum Lunæ circuitum expectandum, usque eo desedit, sacrificiis quibusdam placans Deos, donec hostes auctis copiis castra eius circumualarunt, qui denique ipsum oppressérunt, cunctumque exercitum deleuerunt, eaque clades grauiter (si quæris) Athenas afflixit: Nam periit ipse unà cum quadraginta hominum millibus, uir cæteris in rebus memorabilis, & bellica olim gloria insignis. Non sic Dio, non sic, qui unus ex familiaribus Platonis, & ab eo philosophiæ imbutus præceptis, quum è Zacynto aduersus Dionysium solueret, & per idem tempus Luna defeciisset, nihil ea re commotus cœptum peragens iter Syracusas applicuit, & electo Tyranno iura & libertatem ciuibus reddidit. Laudatur tali in re C. Sulpitius Gallus, qui quum tribunus militum secundæ legionis militaret in exercitu Pauli Aemilii consulis, quem aduersus Persèum Macedonum Regem habebat, militibus in concionem permissu consulis uocatis, pronuntiauit nocte proxima ab hora secunda ad quartam usque Lunæ defectum, admonuitque ne id portenti loco ducerent: id enim naturali ordine statis temporibus fieri, & sciri antea & prædici posse, & ut sæpius uidissent non pleno semper orbe, sed exiguo quandoque cornu fulgere Lunam, nec tunc mirarentur, ita nec mirari oportere, si aliquando obscuretur, quum terræ umbra condatur. Quum deinceps, ut prædictum erat, Luna defeciisset, milites Romani neutiquam perturbati sunt huiusmodi spectaculo, sed sermo inter eos manabat de Galli sapientia, quæ propemodum diuina illis uidebatur. At in Macedonum castris omnes afflictabantur, ut prodigium, quod factum fuerat, accipientes, occasum regni, perniciemque gentis portendi opinantes, nec ante à clamoribus ululatibusque cessatum, quàm Luna in pristinum lumen rediret. Tantum interest scire, quo rem referri oporteat. Sed scientiam quoque naturalium rerum in re militari prodesse Imperatori ostendit C. Cæsar bello Alexandrino. Nam quum insequens Pompeium Alexandriam se contulisset infirmis præsidiis, eaque in urbe obsessus teneretur à regiis exercitibus, & aquæ inopia laborarent milites Romani, iamque fugam meditarentur omnes, quæ nec honesta, nec tuta esset, iussit confestim effodi puteos, asserens, quod aqua sequeretur, propterea quòd litora omnia naturaliter aquæ dulcis uenas continerentur, quod quum esset factum, magna ui aquæ inuenta exercitui suo subuenit: hæc exempla, qui uiderit, nonne Principem magis, quàm quenquam alium doctrina instructum esse censebit oportere? Tanta est in humanis sensibus procliuitas ad malum, tam faciles lapsus, ut arte opus sit, ut quis stet, nec cadat, nam priuatos multa continent ne pareant cupiditatibus, legum metus, uulgi existimatio, amicorum inimicorumque libertas, horum in exprobrando, illorum in obiurgando, demum tenues plerisque opes, ut nequeant quod cupiunt implere: nihil hæc ad Principem, qui nec leges, nec populum curat, non amicus adest, qui corripiat, non inimicus, qui coarguat, non etiam rei difficultas illum moratur, cuius nutum cuncta sequuntur. In tanta licentia uiuendi positus, mirum si non ostendit illud uerissime dictum fuisse, cui licuerit, quod uult, statim uolet, quod non licebit: Licentia enim (ut inquit Comicus) reddimur omnes deteriores. Magnum tunc fuerit, si sponte suæ

uirtutis

uirtutis semitam uolet ingredi ascensu arduo, ac non præceps in luxum & rapinas feratur, quo illum & cupiditates humanæ & adulantium greges trahunt nullo reuocante. Aristoteles inquit in politicis, Magno opus esse studio iustitiæ & temperantiæ his, quos Poetæ fingunt insulas incolere fortunatas, ne in tanto illo ocio & abundantia bonorum petulantes euadant. Præclarè id quidem, quod tamen uerius competit in istos Principes, qui abundantes rebus iis omnibus, quæ beatos facere putantur, facilè corrumpuntur, & in quælibet uitia perducuntur, nec uero aliter contingere potest, quando existimantes se beatos nullam aut exiguam admodum curam suscipiunt honestatis. Res ipsa id indicat, non sermo uanus, nam è magno Principum numero, quos secula tulerunt, eorum, qui legitimè functi sunt hoc munere, nomina parua capere tabella posset, infinita autem est multitudo eorum quos læta & prospera stationis huius uicerunt. At quid tam diu loquor? quasi declamatorio fungar munere: nec uobis partem ullam mutui sermonis relinquo, sed rapuit me impetus dicendi, & feruor quidam mentis aduersus eos procliuis, qui negant Principibus uiris scientiam non modo non necessariam, sed ne utilem quidem fore, nam contrariam sententiam meliorem esse ostendendum fuit, idque dum ostendo exemplis ex omni antiquitate collectis, incidi in hanc sermonis longitudinem: neque enim tanta res breuibus peragi potest, plura etiam addi posse confiteor, quæ uobis meditanda relinquo. ALB. Tu uero nihil reliqueris meditationibus nostris. imò à te petimus, ut quicquid adiici iam dictis posse cognoueris, id proferre ne graueris, nec te longitudo moueat sermouis, nam non debet longum uideri, quod susceptæ materiæ tractationi conuenit, siue id ualeat ad docendum, siue ad ornandum, siue ad uberius commouendum. Non enim tam impetu suo proficit oratio, quàm mora, sicut nec ignis, nec imber, nec alia multa. Quod uero impudenter tibi uideris facere, quia solus penè loquaris, ac non in partem sermonis nos uoces, uel admittas, memento principatum tibi huius sermonis traditum. Itaque perpetua oratione utaris licet, si uidebitur, posthac. MAR. Mos Dialogorum hoc habet Alberte, ut misceantur sermones, nam &si quispiam è cœtu dux statuatur sermonis, potest alius tamen contradicere his, quæ dicuntur, ut obiecta diluantur. Licet quærere ignoratum aliquod, nec non fas est confirmare iam posita, & adiicere pondus auctoritatis suæ. Interrogari etiam à dicente quilibet audientium potest, ut necesse tunc sit ei, qui interrogatur respondere. Aristoteles in libris, in quibus summam adhibuit diligentiam, & quos ab eo editos sine ulla dubitatione constat, non utitur huiusmodi collocutionibus, sed ipse perpetuo loquitur, nec utitur procœmiis, aut ullis aliis sermonibus ad iucunditatem, sed statim rem aggreditur, & assidue urget, nec oscitare lectorem patitur, ipse quæstiones sibi ipsi proponit, idemque dissoluit. Eius magister, Plato Dialogos est sequutus, quanuis philosophicas res tractaret, nec ulla refugit ornamenta dicendi, fusus in omni sermone, & præstitisse eloquentia putatur omnibus, quorum extant monumenta literarum. Hunc imitatus Cicero, quum philosophiam græcis antea literis tantummodo explicatam cuperet latino ipse sermone illustrare. Nam

collo-

collocutoribus utitur, rem peragens lectoribus (ut opinor) non ingratam. Nec defuerunt postea nec nunc etiam desunt periti homines, & in disciplinis plurimum uersati, qui studeant Dialogos componere, & uulgo legendos tradere: quum enim animaduersum esset hanc uarietatem mixturamque sermonum, quæ inter plures habetur, in comœdiis tragœdiisque admodum placere, hunc eundem morem docti uiri ad res graues & serias transferendum sibi esse existimauerunt, non ut uoluptatem tantum nudam & inanem præstarent, sicut tragœdi & comœdi solent, sed ut cum uoluptate facerent prouentum. Nam seueram grauemque lectionem plerique refugimus, nisi iucunditate quadam condiatur. Ergo iucunda in dicendo miscendam sunt grauibus, neque id sine exemplo: nam medicos uidemus idque secundum artis præcepta, moliri multa ad suauitatem erga ægrotos, ut istis asperitatem temperent remediorum, quin ipsa etiam natura parens tristibus læta immiscuit, ne illa opprimerent, si perpetua fuissent. Ergo postquam hoc in sermone, qui de doctrina Principum institutus est, id suscepimus, ut inuicem colloqueremur, idque hactenus fecimus, idem in mediis & postremis partibus censeo faciendum. Nam & iucundior fuerit sermo hac uarietate colloquutionum temperatus, & mihi quoque gratior, qui per interualla cupio conquiescere. BAP. Postquam id Marce appetis, non deseremus partes nostras, tuisque sermonibus nostros implicabimus, ut pro hoc Alberto pariter respondeam. Veruntamen si rectè animaduerti, non multum tibi restare sermonis intelligo. Nam & argumenta allata sunt plurima, quibus ostenditur, quod propositum fuit doctrinam rectè imperare cupientibus non modo utilem, sed necessariam quoque fore, deinde obiecta fortiter diluisti, exempla etiam sapienter attulisti, ut rem ipsam oculis quodammodo subieciisse uidearis. Hæc ego sufficere arbitror, nec quid adii ei possit, teneo. MAR. Si id tantum inspicimus Baptista, quid sit, quod res, de qua quæritur, necessario postulat, ut doceatur, satis dictum existimo, nec alia opus esse adiectione: Sin autem illud contemplamur, num omnia posita sint, quæ ad ornatum faciunt, & corroborationem iam dictorum, dubitare tunc cogar, nec unquam id affirmare uellem. Video nanque artifices tam & si rem se perfeciisse arbitrentur, opus tamen adhuc suum expolire & manus addere, certè pictores ipsi multa addunt extra ordinem, quibus illa primum elaborata effigies, quæ est in tabula Princeps, gratior reddatur & ornatior: quid igitur prohibet, quin huic sermoni accedere possint plurima, quæ rem ipsam magis augeant & illustrent. ALB. Si igitur accedere iam possitis, putas posse plura, da operam, ut ea nobis exhibeas, nec in aliud quæso differas tempus. MAR. Faciam, quod uos uelle uideo, utroque tamen uestrum interloquente, ubi uisum fuerit. ALB. Sic fiet. MAR. Terret me nunc Alberte solitudo bonorum Principum, nam si hic sermo in uulgus exierit, metuo discerptionem à malis, qui contra se hæc cogitata arbitrabuntur. ALB. Quid hoc ad te Marce, si sermo tuus discerpatur à malis? MAR. De me ipso metuo Alberte, ne discerpar propter sermonem, nam de sermone ipso nihil laboro. ALB. Sermo iste inter amicos paucos sit, qui non exierit foras, nisi te permittente: quanquam etiam si

exierit, nihil tibi censeo metuendum, nam aut docti erunt Principes, & hi te magis de his sermonibus amplectantur; suum enim iudicium tuo com probari gaudebunt. Sin indocti fuerint, ne istą quidem, quæ non mediocrem doctrinam redolent, audire aut legere curabunt, & ut cætera literis tradita, ita hæc quoque contemnent.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER QVARTVS.

MARCVS.

EIGITVR Principi, qui nolit unus esse de multis, sed paruum bonorum Principum numerum augere, suadeo ego, imò ratio ipsa suadet, ut libris utatur, quādo alia desunt subsidia; illic sapientiæ hauriet fidissima atque certissima præcepta. Illic discet rationem eius, quod modo dicebatur, cur omni ævo tam rari fuerint boni Principes, & inueniet oportere Principem sibi ipsi primùm, deinde aliis imperare. Maximus nanque & difficillimus est principatus sui ipsius, quo efficitur, ut insitæ nobis cupiditates rationis obediant imperio. At necessarius est ei, qui hunc secundum, qui est ad cæteros, rectè gesturus est: non enim, qui sibi ipsi est malus, cæteros efficiet bonos, nec qui iniustus in se est, iustior erit in alios: nec dignus sanè, ut liberis imperet hominibus, qui turpissimis ipse seruit cupiditatibus. Virtus innoxia est, at uitiosa libido sine alieno incommodo implerè nequit, quæ tanto perniciosior in Principe, quanto latior, & quod non solùm facto lædit, uerùm etiam exemplo: nam malos Principis mores multitudo ferè omnis sequi solet, quod si externos hostes multi facillimè, cupiditates suas pauci frangere potuerunt, quid mirùm, si quod in uniuerso hominum genere rarum semper fuit, id in uno Principum ordine rarius adhuc elucet? sed quo rarius, eo si contingat præclarius: contingere autem uix posse arbitror, nisi quod in nobis naturæ lumen est ad honestissima quæque, & iustissima prosequenda, id à doctrina & ab ipsis literarum studiis incendatur. Quanta orationis copia, quàm admirabili incredibilique dicendi genere uirtutis uim, decus, splendorem summi homines græci & latini nobis expressérunt? qua sententiarum grauitate uitia notauerunt? quàm ualidis firmisque argumentis nihil utile fore, nisi quod honestum esset docuerunt? quàm denique multas iustorum Principum effigies non ad spectandum solùm, sed imitandum quoque illi reliquerunt summo eorum ingenio expressas & politas? hæc assidue tractans animus & in his uigilans pernoctansque curis fieri non potest, quin recti studio & cupidine uerę laudis

dis incaleſcat, & ſe ipſo indies fiat tanto melior, quanto maiora illa & ſanctiora arbitratur. Hæc ſunt firma illa & fixa munimenta, quibus corroborans ſe inclitus Princeps aſſentantium uoces repellat, & ſtudeat non æquè potens ac iuſtus uideri. His gloriam, his caritatem ciuium, his tranquillitatem animi conſequetur. Quod ſi non tantus fructus è literis oſtenderetur, ſed honeſta tantum oblectatio peteretur, quæ feſſum negociis animum exciperet, tamen iuſta cauſa, cur ſe illis Princeps daret: non enim parum iucundum eſt rerum cauſas ſcrutari, cœli terrarumque deſcriptionem tenere, maiorum geſta ueluti ante oculos depicta uidere, & ingenia eorum contemplari, qui in dicendo graues admodum ac ſuaues fuerunt, denique nihil ſcientia magnarum rerum delectabilius, qua perfuſus animus ueluti cœleſti quodam pabulo ſaturatur, hac ut fruerentur plurimi & corporis uolupta tes, & diuitias, & honores abiecerunt, exiſtimantes ſe minus iucundè uicturos, ſi his dediti illam præteriſſent: cæteræ res, neque ætatum, neque temporum, neque locorum ſunt omnium, at ſtudia literarum adoleſcentibus & ſenibus, priuatis & magiſtratibus, domi manentibus & peregrinantibus, proſperè & calamitosè agentibus, aptiſſima ſunt, nuſquam ingrata, nunquam importuna. Hæc igitur nolim Principem abiicere, præſertim quum magna illa & grauis commendatio in uulgus ſequatur Principem doctrina pollere. Num exiſtimas Alberte hanc nullam aut paruam eſſe commendationem, ubi hic ſermo celebratur in multitudine, Principem doctrina omni abundare? aut ſi ea eſt quædam, an non prodeſſe Principi putes hanc exiſtimationem hominum atque famam, ut ob id ſe facilius illi regendam committat multitudo? quod plus cæteris ſapere uideatur. ALB. Ego & magnam eſſe commendationem hanc in Principe doctrinæ & non leuiter & ipſi & imperio prodeſſe puto. MAR. Magnus tunc ſanè campus ſubſternitur Poetis & Oratoribus, ubi talem inuenerint Principem, quem ueris laudibus extollere poſſint. Vis ne Alberte aduocem nunc Poetas & Oratores omnes, ut dicant ipſi nobis, uel nos ipſis potius dicamus, quod potiſſimum ſequantur ubi Principem cupiunt commendare? ALB. Aduocare potes, ſed ubi id feceris, iam prædico tibi neminem eorum huc hodie uenturum. MAR. Fingere tamen poſſumus, ſi non omnes at quamplurimos huc aduocatos ueniſſe & adeſſe. ALB. Nihil negocii eſt id fingere. MAR. Ergo ad eos, qui conuenerint, hanc habebimus oratiouem. ALB. Quam? MAR. Ita enim ad eos dicemus. O præſtantiſſimi uiri, quorum ea eſt cupiditas claros uiros attollere facultate dicendi, cui præcipuè incumbitis: unde libentius laudatis Principem? Nam ubi formam egregiam corporis: ualidum membrorum robur, uetuſtatem generis & nobilitatem, opes, imperia, diuitias, potentiam, honores, uictorias, triumphos profertis, non Principem, ſed fortunæ erga Principem benignitatem laudare uidemini. At Princeps tunc ipſe laudatur, quum magnanimum, iuſtum, religioſum, liberalem, clementem deſcribitis, his tot & tantis laudibus, ubi additur Principem magnarum artium ſcientia ſubnixum eſſe talem, tunc planè perfecta redditur, cumulataque laudatio, quia apparet uirtutum illarum ſtabile fixumque fundamentum, in prudentia ſcilicet collocatum, nec caſu

asperis iuuabunt? ut hæc ille ludibria fortunæ pro nihilo habebit? ut fœuien tis tempestatis non modo procellas, sed ictus etiam & fulmina contemnet? præsertim quum nulla calamitas peccato suo accidere illi possit, nam pecca tum uix recipit consolationem. De hoc Dionysio mihi uenit in mentem plu ra dicere, si uos patiemini, nec molestum putatis. ALB. Quin tu dicis quicquid occurrit: non enim nostrum est præscribere tibi quid aut quomodo loquaris, sicuti nec pictori præscribendum est à spectantibus, quomodo unum quodque pingat, sed ei permittendum, ut ad tabulam suam iam penè elaboratam addat arbitratu suo, quicquid addendum putarit. MAR. Is ergo Dionysius, si quo tempore opes habebat, cordis etiam aliquid habuisset, potuisset Platonis opera & manu de Tyranno in præstantissimum refingi Principem, multamque sibi & cæteris fœlicitatem parauisset, sed renuit pati fortem obliterationem morum suorum. Erat enim ueluti liber qui dam mendosissimè scriptus, qui non alicubi adiecta nota corrigendus esset paucis lituris, sed unica duntaxat litura, eaque perpetua totus erat inducendus. Maluit Assentatorum uoces audire, quàm pristinos mores deponere: Illi enim (ut mos est talium) Dionysium adhuc iuuenem in amores: compotationes, & alia ludicra impulerant, ita ut regia tota ebrietatibus, symphoniis, canticis, saltationibus, choreis, stultiloquiis repleretur. Sed quū Dio amicorum primus hortaretur Dionysium, ut uanis illis & insulsis depositis cupiditatibus uirtutem capesseret: daretque operam Platoni summo uiro tutis & omnis sapientiæ doctori, demum id ageret, ut iustè regnaret, cæteque legitimi imperii exemplum præberet: & Dionysius his auditis ostenderet melioris uitæ cupiditatem, & ea de causa ascitus Plato uenisset, insurrexerunt iidem, qui solebant, & Dionem accusant affectatæ Tyrannidis, illum id agere, ut Dionysius reiecta decem millium satellitum custodia omissis quadringentis nauibus, tribus equitum millibus, infinito peditatu, maximo auri & argenti pondere, taciturnum quoddam in Academia scrutaretur bonum, & in speculationibus Geometricis fœlicitatem possideret. Interim Dio ueram illam fœlicitatem regiarum opum electo Dionysio occuparet. Hæ assentatorum uoces in animo Dionysii iamdudum corrupto præua luere. Aestimans nanque magno præsentes Tyrannidis delitias, & cætera, quibus uitiosè fuerat innutritus, ea retinere cupiebat, nec à se abscindi me dica manu patiebatur, & pronus erat ad suspiciones contra se suscipiendum. Itaque & Dionem expulit, qui ille optimè consultum cupiebat, Platonem contempsit, quem antea fuerat ueneratus, & disciplinam omisit, qua maximè egebat. Hæc forsitan extra curriculum propositæ quæstionis uidebuntur posita. Tu tamen Alberte, num existimas, ut sint extra causam, posita sine causa fuisse? ALB. Minimè sine causa: nam coniuncta sunt superioribus, & ea operæpretium fuit cognoscere. MAR. Ego Alberte illas Assentatorum uoces ad Dionysium factas duorum causa retuli. Primum, ut intelligatur, quod nihil æquè Assentatores pugnant, quam ne magnarum & honestarum artium doctrina Principes imbuantur. Vident enim in legitimo regno nullas illis partes fore reliquas. An non audisti huc Assentatores incubuisse omni conatu, ne Dionysius Platoni daret operam, suasisseque Philo

sophiam

ſophiam regnantibus eſſe contrariam, ut quæ non ſineret eum, qui præceptis illius obtemperaret, ſui iuris eſſe, & cupiditates ſuas regias explere? ALB. Audiui equidem. MAR. Nec tamen omnino a literis abſtrahebant: Nam de Comædorum et Tragædorum uerſibus magna ſæpè imminebat eis aduerſus Dionyſium contentio, utrum uerbum aliquod in carmine rectè eſſet poſitum, uel ſententiola quæpiam quadraret, eaque pugna nonnunquam de prima nocte inter uina in lucem protrahebatur. ALB. Quid Geometrica, nonne illum etiam tractare permittebant? MAR. Permittebant, ne in omnibus uiderentur cupiditatibus eius contraire, & ipſi quoque eorundem ſtudiorum imitatione ſimulabant ſe teneri. Itaque quo tempore Dionyſius Geometricis animum adiecit, nullus ſermo, niſi decirculis, ſemicirculis, triquetris, ſexangulis, octangulis, & aliis figuris & imaginibus inter eos habebatur, omniſque regia alto puluere obducta erat. Vbi ad compotationes & amores tranſiſſet, illa abierunt omnia, & epulæ continuaq; celebrebantur. Sed poſtquam de morum mutatione agi cœptum per Dionem Dionyſii propinquum, tum planè inſurrexerunt illi, & apertè contenderunt, ſuadentes in eiſdem manendum moribus ſi regnare uellet: Verebantur enim ne legitimo ſuſcepto imperio nihil ipſi poſſent, & hæc prior eſt cauſa cur hæc mihi dicenda exiſtimauerim: ut ſcilicet intelligeretur Aſſentatores id agere, ut ab honeſtis abducatur diſciplinis Princeps, quia per eas metuunt ſe ab omni reip. functione repelli. Accipe nunc alteram. ALB. Dic. MAR. Dico alteram cauſam fuiſſe, ut iſta de Dionyſio & eius Aſſentatoribus proferrem, quia ſub exemplo perſpici cupiebam, qua uia graſſentur Aſſentatores in Principes. Concedis opinor Alberte in humano animo duas eſſe partes, quarum una rationis eſt particeps, quæ honeſta & iuſta aſſidue proponit, nec quicquam præter ius faſque cogitare aut aggredi hominem ſinit. Altera pars eſt rationis penitus expers ad omnem libidinem intemperantiam, iniuſtitiamque procliuis. ALB. Noui equidem hæc. Vna enim pars in homine ratio eſt, altera appetitus. MAR. Si id noſti, illud quoque noſſe debes utra earum partium potior ſit, & ubi iubent contraria, cui ſit magis parendum. ALB. Quis dubitauerit, quin appetitus rationem ſequi & ei Audiens dicto eſſe debeat? MAR. Quid ſi hunc appetitum, quem in altera animi parte collocauimus, & præcipitem cœcumque ferri in quælibet dicimus, ut potè rationis expertem? familiarium & domeſticorum aliquis foueat, alat, augeat, incendat, adiuuet demum eius conatum conſilio, re, opera, nonne robuſtiorem reddet, & ferociorem, & intolerantiorem, ita ut rationi recta ſuadenti reſiſtat, & eius præcepta negligat, nec audire curet? ALB. Prædicas, quod futurum eſt: Non enim humanus appetitus circunſtantium uocibus corroboratus tenebit ſe, ſed longius progredietur, irruet, & infeſtis ueluti ſignis aduerſus rationem conſiſtet, eamque quantum poterit, deiiciet, atque etiam conculcabit, donec ſe ipſum expleuerit, & quod turpè concupierit, turpius aſſequatur. MAR. Quid autem cauſæ ponimus Alberte, cur homines non ſolùm in ſe ipſis, ſed in aliis quoque appetitus potius partibus adſint, quam rationis: contra enim fieri oportebat. ALB. Oportebat quidem ſi honeſtatem reſpicimus, ſed reſpiciunt homines

mines ea magis, quæ in præsens suauia sunt & utilia abiecto uirtutis decore. Tu huius rei nuper causam aperuisti, dum dicebas procliues nos esse ad ea, quæ iucunda sunt sensibus, tanquam magis ea sint obuia magisque nota. Virtutis autem via ardua est & excelsa, aspectu tetra & formidosa, nulli ad eam sensus corporis ferunt, imò potius ingredi recusant. Itaque si quis ad uirtutem adhortetur, non minus illi laborandum, quàm si aduerso flumine ratem trahat, uel ad superiora graue pondus impellat, hinc etiam fit, ut pauci ad uirtutem sint adhortatores, pauciores, qui adhortationem hanc suscipiant. MAR. Rectè dicis Alberte, idque magis elucet in Principibus, quorum appetitum tanquam ferox & indomitum animal contra quam ferantur, tractare ratione atque uersare non est qui audeat, ne in iram in se concitet furentis beluæ, & pro honesto consilio pœnas luat: Si quis autem audeat, hunc uirum putato. Facilior autem est impulsio ad ea, quæ sensibus lenocinantia Princeps sponte sua appetit, & prima ducit. Sed num eos, qui hoc suscipiunt, ut leues & temerarios & iniustos animi motus titillent, foueant, augeant, impellant, lædere an iuuare dicemus? ALB. Lædere profecto, & uehementer quidem. MAR. Lædere autem num amicorum esse putas? ALB. Minime. MAR. Non ergo isti amici sunt, qui cupiditates iniustas Principum suscipiunt easque corroborant, si quidem lædunt. ALB. Non. MAR. Quid ergo erunt? an non Assentatores eos esse dicemus? ALB. Quid ni? MAR. Assentantur enim ei parti animi, quæ imbecillissima est, & in omnia deuia propensissima. ALB. Ita est. MAR. Idque paruo negocio efficiunt, nam facilius est impellere iam commotum, quàm commouere languentem, ne dicam obsistentem. ALB. Negat nemo. MAR. Appetitui igitur Principum inani & cæco auxiliantur Assentatores sermonibus suis, idque facile est animaduertere. Sed nonne illud quoque animaduertis, quod ab hoc eodem Principum appetitu, cui suffragantur, ipsi uicissim sumunt auxilium potentiæ suæ: nam non æquè alios euehunt Principes ad honores & diuitias, quàm hos, qui eorum cupiditatibus indulgere norunt: non enim inueniunt in istorum sermonibus aliquid, quod eos urat aut mordeat, sed quantum in illis est, secunda pacataque omnia. Fit etiam plerunque, ut natura faueamus his, qui iisdem sunt moribus. Hinc Neronem legimus honores mandasse nonnullis ebriosis, non aliud sequutum in eis, quàm hoc ipsum, quod ebrietati studerent. ALB. Fortasse credidit Nero magnam uirtutem esse bibacitatem, hancque ipse in primis colebat. MAR. Si id credidit, Græcorum morem iudicio suo comprobauit. Illi nanque eum, qui plurimum hauriret meri, ualdè commendabant, spectatuque dignum ducebant, quod nimis largè fecit Socrates in Platonis conuiuio, ubi compotores omnes tota nocte bibendo superauit: quanquam Demosthenes Philippo Regi Macedonum obtrectans, qui laudatus fuerat, quod plurimum bibere posset, dixit hanc laudem propriam esse spongiæ, non hominis. Verum ut ut ista penes Græcos se habuerint, Romani nunquam hanc turpitudinem admisserunt, quos penes, fœminas temeto abstinere moris erat. Legimus etiam de Bonoso Imperatore, qui quum uini capacissimus esset, & electus imperio, seu quod dolorem non ferret, seu quod

aſperiora ab hoſtibus metueret, laqueo ſe de arbore ſuſpendiſſet, dictum fuiſſe in eum ioculariter à prætereuntis, lagenam uini pendere, non hominem. Sed bibacitatem omittamus. Quid ſi Princeps iniuſtus fuerit, rapax, crudelis, nonne iiſdem uirtutibus præditos ciuitatibus & prouinciis, quas ſub ſe habet præficiet? & quanta tunc pernicies populis impendet? Hoc idem indicat Nero, qui quum ſuis prouinciam dabat, cum his mandatis ab ſe dimittebat, ut omnia raperent, auferrent, nec cuique quicquam relinquerent, quoniam paupertati ſuæ ſubueniendum eſſet, ergo magna ſunt in potentia Aſſentatores penes iniquos Principes, his omnia committuntur, per hos geruntur. Imò audeo dicere hos eſſe ſupra ipſos Principes: nam horum dictis, inuentis, cogitatis illi obtemperant: quid frontem contrahis Alberte? Principes inquam cupiditatibus ſuis iam antea captos & deuinctos Aſſentatores trahunt quacunque lubet, nec intelligunt illi ſe turpiſſimis ſeruire hominibus, tum maximè, quum ſe cunctorum putant dominari. Sed de his dictum ſit ſatis. ALB. Satis ſi ita uidetur. MAR. Poſſumus tamen adhuc addere aliqua finitima iam dictis. ALB. Quæ nam ea? MAR. Dicam. Poſtquam Platonis & Dionyſii illata eſt mentio, quorum, alter ætatis eiuſdem Philoſophorum omnium ſapientiſſimus fuit: Alter Tyrannorum potentiſſimus. Si ſapientia & potentia in idem non ueniant, ſicut fieri debere aſſero, ſed ſeparatim agant, quemadmodum in Platone & Dionyſio egerunt, & horum alterutrum poſſidere tantum liceat: quid horum duorum quis ſibi magis optauerit? potentiam ne an ſapientiam? Vtraque omnino magnifacienda. Itaque magni uel maximi potius fuere, quibus contigit ambas poſſidere, ſed paucis contigit: coniunctas rarò uidere ſecula: diſiunctæ facilius reperiuntur. Quomodo autem haberi poſſint, non eſt nunc dicendi locus. Illud certiſſimum eſt uoto fruſtra peti. Sed quid fiet ſi ab Omnipotente Deo libera detur optio, utranuis ſumendi (liceat ſic fingere) quam duarum magis quis deligat? & ut planius adhuc loquar, non diſcedens à perſonis, quas modo propoſui. Interrogo utrum Platonis malit quis ſe eſſe ſimilem an Dionyſii? Tu Alberte tali optione propoſita utrum duorum magis deligeres? ALB. Rectè me & ordine interrogas Marce. Non eſt nunc (ut opinor) de religione quærendum, nam ſi hanc reſpicimus, neutrius optauerim conditionem. MAR. Non agitur nunc (ut ais) de religione, nec illud uenit in diſceptationem, quam ſibi fortunam quiſque magis optauerit, Chriſtiani an infidelis: quis enim negauerit Chriſtiani hominis uitam quibuſlibet alterius fortunis præferendam? Sed infidelem infideli comparamus. Remotis igitur religionis iuribus, quæro de te, ſi temporibus illis natus eſſes, & inter nationes eas degere contigiſſet, quæ Chriſtum ignorabant, utrum malles te Platonis an Dionyſii ſimilem. ALB. Rectè (ut dixi) me interrogas. Ego magis facerem Platonem cum ſtudio illo atque doctrina, non modo quam iſtum unius inſulæ dominum, ſed alium quemuis maria omnia ac terras regentem. Sed memento hanc interrogationem non eſſe paſſim, & ad omnes faciendam. Plures enim ſupellectilem magis Dionyſii argentumque cœlatum æſtimarent, quam totum hunc Philoſophum; qui Academiæ ſpaciis incluſus uix famem friguſque pellebat. MAR. Licet tamen

men quid uterque ageret ſpeculari, & ex eo perpendere, utrius uita, nobilior, elegantior, utilior, iucundior, ſuauior, & iudicare deinceps, quàm quis potius ſanæ mentis homo optauerit ſibi & optione data deligeret. Alter in epulis uino, luſtris, ganeis, cædibus, rapinis aſſiduè uerſabatur, metuens Tyrannidi, ne quid pateretur, uiuebat cum fugitiuis, cum barbaris, cum facinoroſis. Neminem, qui libertate dignus eſſet, amicum ſibi arbitrabatur. Alterius uero mens indagandis perſpiciendiſque rebus cum earum cauſis & rationibus indies alebatur, ſatagens uidere cæleſtia terreſtriaque omnia, unde inciperent, quomodo progrederentur, in quæ deſinerent, & inter hæc naturæ omnis conditorem perſpiciens Deum, omnibus inſidentem, & ſupra omnia ſtantem, cunctaque mortalia & immortalia nutu regentem & moderantem. Ad hæc maximo & intentiſſimo ſtudio homines ad decus, ad uirtutem, ad honeſtatem hortabatur. Quàm multa ille de iuſtitia, temperantia, frugalitate, fortitudine, pietate, religione dixit? nec dixit modo, ſed etiam ſcripſit, nec ſcripſit tantum, ſed etiam edidit ad totius poſteritatis fructum? Huius uitam, qui non optabilem eſſe dicit, & Tyrannicam illi præfert, hic uanis corruptus bonis, guſtum ueræ laudis ueræque ſuauitatis amiſit. ALB. Eſt ita profecto, nec aliter iudicaretur ſi teſtimonio meo & fratris tui ſtaretur. MAR. Non conquiro nunc teſtimonia, ſed rem ipſam expendo. Perſpicuum eſt enim, ſi à Deo cuiquam detur optio ſapientiæ uel potentiæ, ſapientiam magis eligendam, quàm potentiam. Nam potentia ſine ſapientia, & ſi multitudini prodeſſe nequeat, cui coercendæ & moderandæ potentia eſt opus, prodeſt tamen & ipſi ſapienti, & alii cuicunque, qui eius uocem audire uoluerit. Potentia uero ſine ſapientia non modo inutilis eſt, ſed etiam pernicioſa, nec ipſi modo pernicioſa, qui eam habet, ſed ciuibus & populis uniuerſis, qui ſub ea degunt. Quis præterea mentis compos dubitauerit bona, quæ propriè ſunt hominis, præferre iis, quæ circa hominem ſunt? At ſapientia animo infixa proprium hominis bonum. nam hac redditur homo melior, non imperio & potentia, quæ extrinſecus obueniunt, & nihil ad eum pertinent niſi cura & adminiſtratione. Quamobrem Platonem dicimus Dionyſio anteponendum, ad quem ille acceſſit, non ut ſeruiret, ſed ut ſeruaret, quod etiam præſtitiſſet, niſi Dionyſius maiorem cupiditatum ſuarum rationem, quàm ſalutis habuiſſet. Quid de Pythagora, Democrito, Socrate, Zenone, & plurimis aliis præſtantibus Philoſophis dicam? qui non ſolùm naturalium rerum rationes inſpexerunt, ſed multos etiam ad rectius uiuendum excitauerunt, & leges populis ſcripſerunt, & rebus etiam publicis utiles ſe præbuerunt. Quæ regna, quæ opes poſſunt eorum ſtudiis & cogitationibus anteferri? At non modo iſtos uiros, quorum doctrina fuit peregregia & ſingularis, ſed, ut ad leuiora ueniam. Homerum eiuſdem tempeſtatis regibus præfero. Illi nihil habebant, quo magis nobilitarent Poetam. Alter ſuum & multorum nomen in æternitatem penè uerſibus ſuis propagauit. Eadem de Thucydide, Herodoto, Saluſtio, Liuio, reliquiſque hiſtoriarum ſcriptoribus dici poſſunt: effectum eſt enim horum cura & diligentia, ne ſuperiorum temporum geſta latèrent, & ut exempla multa ad res commodius gerendas ueluti

ante oculos depicta haberemus. Veniamus ad noſtros, ne exterriis conten ti domeſtica negligere uideamur. ALB. Sic quidem faciendum cenſeo, il lo etiam addito, quod maiori uoluptate te de noſtris loquentem, quàm de Romanis Græciſque audiemus. MAR. At qui Alberte Hieronymum, Auguſtinum, Ciprianum, Baſilium, Chryſoſtomum, Gregorium, Bernar dum, Leonem, & reliquos eiuſdem generis eccleſiaſticos Doctores, qui non ſolùm eloquentia doctrinæque opibus locupletati, uerùm etiam pieta te in Deum, & uitæ ſanctitate inſignes fuerunt, pudet cum ſceptra tenentibus, qui deterius uixerunt, conferre. At Euſebius Cæſarienſis, qui eccle ſiam texuit hiſtoriam, & qui pro Euangelia multa aduerſus gentes conſcripſit: Lactantius quoque Firmianus Conſtantii Cæſaris præceptor, qui eodem calore idem argumentum tractauit, ſed uberiore fluxu dicendi, quàm clari ſunt? quàm omnibus in ore? quantum utilitatis inuectum in poſteritatem horum ſtudio uidemus? & quid agi per eos ſplendidius potuit & fructuoſius, quàm quum religionis noſtræ iura aduerſus idolorum cultores defenderent & comprobarent? Poſſum addere Tertulianum, qui multa conſcripſit ad religionem noſtram pertinentia, tum uero Apologeticum egregium aduerſus gentes, quo nihil ſubtilius & acutius excogitari poteſt. Non omitto Petrum ſcholaſticæ ſcriptorem hiſtoriæ, qui tanquam hauriret omnia, & magnæ eſſet gulæ in literis, comeſtoris nomen adeptus eſt, multa digeſſit iſte, protulit, non mediocrem Dei eccleſiæ fructum ferentia. BAP. Quin tu potius nobis alterius Petri Theologorum maximi mentionem facis? nam hunc in hoc ſermone præteritum non oportuit. MAR. Minime oportuit, et rectè tu mihi huius memoriam ſuggeſſiſti. Iſtius nanq; in immẽ ſum nobilitati labores, qui ſanctorum dictis colligendis certiſſima Theologiæ iecit fundamenta, ex quo ſententiarum magiſter uulgo nuncupatur, perinde ac ſi rem ſibi ſumpſiſſet, uerba cæteris reliquiſſet. Hic Theologorum pater, niſi fuiſſet, Chriſtianæ fidei diſciplina quodammodo erraret, ſed per hunc collecta, et in ordinem quendam redacta fuit. Ita deinceps conſequuti ingenioſiſſimi multi, qui eiſdem in ueſtigiis conſiſtentes libris omnia referſerũt. Noſtis hos nouitios Theologos, quos nonnulli ſcholaſticos, alii Pariſienſes uocant. Hi aſſiduè ſententias Petri commentantur, & morem quendam ſuum probandi tenent, omiſſa omni uerborum pompa, inter quos diuus Thomas Aquinas emicat uelut inter ignes Luna minores. Quis omniũ iſtorum in remp. Chriſtianam merita poſſit dicendo æquare? Certè meriti ſunt amplius, quàm ulli reges, qui corpora, urbes, agros de hoſtibus captos Chriſtiano nomini adiicere potuerunt. Iſti uero, mentes hominum in fidei poteſtate tenuerunt, quas à fœdiſſimis erroribus liberauerunt, & ad æternæ ſalutis iter docendo uerterunt. Hæc perſequutus ſum, ut intelligentes noſtri Principes literarum ſtudia diuitiis quibuſcunque & imperiis & regnis anteponi, deponant aliquando ſupercilium, nec intumeſcant ob potentiam, ſed remoto ſcientiæ bono multis ſe inferiores arbitrentur, qua de re probo Ariſtotelem, qui ad Alexandrum quandoque ſcripſit, non iis tantum eſſe gloriandum, qui imperio abundant, ſed iis quoque, qui Deorum immortalium naturam, uim, poteſtatemque cognouerunt. ALB. Ita ne

uero

uero ad Alexandrum ille scripsit? MAR. Scripsit, si Plutarcho Cheronen si creditur: nam eo auctore id profero, non quo in epistolis Aristotelis, quæ nunc extant, inuenerim. Quid autem desiderem in istis Principibus, iamdudum perspicuum est. Volo autem ipsos ad hæc fortunæ munera minoris existimationis maius illud & uberius scientiæ bonum adiungere, quod quum priuatos ornet & reddat glorioſos, quanto uberiori laudet & gloria locuplebit Principes? Multum ualet scientia literarum absque principatu: principatus autem, quid sine tali scientia possit efficere, haud facile dixerim, quin si dicendum est, quod sentio, tantum abest, ut prosit, ut potius noceat habenti. Vis ne Alberte, ut dicam, cur nociturum putem, similitudinemque adiungam? ALB. Volo equidem: nam & si iam multa sint dicta, hoc etiam confirmabit superiora. MAR. Ego ubi rudem & imperitum uideo Principem regendæ ciuitati, aut prouinciæ præpositum, huc statim adducor, ut credam hoc ei perniciem illaturum, nam non ad multitudinis (ut oporteret) commodum uolet uti principatu, sed ad suum, atque insciens ipso utens principatu multas calamitates & iniurias ciuibus inferet, & aliorum detrimentis potentiam exercebit, seque nequissimum nocentissimumque præbebit, infinitisque criminibus fœdabit, idque ut similitudine quadam (sicut pollicitus sum) illustrem. Si uideat quispiam nauem necessariis rebus instructam, & ad cursum paratam: præsit autem ei rudis & imperitus gubernator, dubitabit ne quid euenturum sit, præsertim si longius sit nauigandum? Quid dicet uir prudens, qui hæc uideat? Te interrogo Alberte. ALB. Perdet (inquiet) iste omnia: uæh sibi uæh, nauigantibus non euadent. MAR. Quid Principem uidens insipientem, cui summa sit licentia quicquid uelit agendi, cuius libidini pateant omnia, iste idem uir prudens quid dicet? quorsum opinionem suam diriget? Nonne asseuerabit, quod iste & se, & suos, & reliqua corrumpet omnia regendi inscitia? ALB. Clamet ita necesse est consequentia rerum adductus. MAR. Audi quæso reliqua. Habebit Princeps iste ob diuitiarum & opum copiam circum se multos: hoc enim fit. Quid igitur isti tam multi num aduersus unum Principem consiste re audebunt? & eius incusare dementiam? quod malè et turpiter administret imperium, uel num potius eius intendent dementiam? conclamantes ipsum rectè omnia gerere, non tanquam ab hominibus prognatum, sed de cœlo lapsum, & ad hominum salutem diuinitus missum? ALB. Si id quod quotidiani ferunt mores inspicimus, collaudabunt, & miris efferent laudibus Principem, quanuis fœdissimè se habeat. MAR. Possem multis exẽplis ostendere neminem audere diuersa à Reges sentire in consiliis capiẽdis etiam quum de perspicua ipsius Regis utilitate appareat. Vno utar, quod de Perseo Macedonum Rege traditum est. Is quum bello Romano plurimis iam detrimentis acceptis in extremum penè discrimen adductus esset, Gallorum ad se aduocauit decem millia equitum, totidem peditum, hominum fortissimorum, stipendia facere consuetorum, qui tum fortè per Illyricum effusi erant, pactusque est in singulos pedites quinos aureos, in equites denos, mille in eorum Duces, & iam Galli aliquot dierum uiam progressi eò peruenerant, ubi pecuniam numerari oportebat, mercedemque pactam flagitabant

gitabant. Tum Persens consilium aduocat, rem proponit: sed quum primus allatis certis causis ostendisset Gallorum auxilia sibi dimitti placere, contradixit eorum qui aderant nemo (ut auctor est Liuius) Nemo in tanto discrimine ausus est stultum Regis consilium improbare: quum tamen omnes idem sentirent meliorem esse regni custodiam, quàm pecuniæ, quæ utique non seruaretur. Nam si Gallis non distribueretur, ea Romanos uictores sequeretur. Verum quum perspicerent omnes Regis auaritiam, qui tantæ multitudinis mercedem metueret potius, quàm hostes Romanos, silentium tenuerunt: nec uoluit quisquam obstrepere palàm Regis dementiæ, occultè tamen mordebatur, tanquam id ageret, ut bene diues cum omni Regia gaza in triumpho portaretur. Vides iam Regi Alberte parum esse auxilii in consultoribus, nisi se prius ad bonos componat mores, doctrinaque omni diuina & humana imbuatur. Vbi enim in malis moribus cupiditatem alicubi ostenderit, eodem cuncti sequentur: non enim prius Regis, sed suum considerant discrimen, si contradixerint. Sed num potes dicere mihi Alberte, quid nunc mihi uenerit in mentem. ALB. Possum ubi dixeris. MAR. Sic cogito. Erit fortasse in magna turba hominum aulæ inseruientium, & Principi adulantium unus aliquis uir fortis, seuerus, & sapiens, qui miseratus animo Principis imbecillitatem, conetur illum ad sanitatem mentis reuocare, horteturque ut disciplinis omnibusque rectis artibus se ipsum instituat, quo par tanto sit muneri, sicut olim Dionysium Dio, propinquum propinquus. Quid futurum putas? ALB. Scio, quod nihil proficiet, sicut nec in Dionysio Dio quicquam profecit. MAR. Honorabunt forsitan hunc uirum cæteri talia suadentem, culpamque omnem transferent in Principem, qui honestis monitis non moueatur. ALB. Honorabunt? imò auersabuntur eum plures; magna pars illudet, & hominem nihil sapere arbitrabitur. MAR. Quid dicent? nam afferant aliquid necesse est. An non illud in promptu, nihil opus esse tot litetis, sed posse Principem hac communi prudentiæ luce utentem rectissimè habenas imperii moderari. ALB. Hæc omnino istorum est oratio. MAR. Quin addis insulsam hanc esse & absurdam orationem. ALB. Non addo, quoniam id iam perspicuum est, & ex superioribus sermonibus patet. MAR. Vis ne de hoc etiam aliquid rursus dicamus? ne frustra hic redierit sermo. ALB. Aueo audire, nam eandem rem uariis tractare argumentis oratorium est maximè. MAR. Nolunt isti (ut uides) Principem altius euehi: nec sublime aliquid speculari, existimantes nihil illorum cognitionem facere ad Principatum, sed recordare quæso illius similitudinis, quam ante proposui, de rudi & imperito nauis gubernatore: nam si huius insciciam perspiciens aliquis hortetur, ut antequam clauo manus iniiciat, curet aliquam nauticarum rerum scientiam percipere, siderum motus, terrarum tractus, uentorum uim, aduersarum signa tempestatum tenere. Remiges autem & nautæ homini adulantes contendant superuacuam esse hanc discendi curam posse, illum humanæ prudentiæ uiribus absque alio usu & scientia nauem medios inter fluctus rectam præstare, & ad destinati litoris oras prouehere: Nonne isti tunc stolida sapere & dicere uidebuntur?

uidebuntur? Neminem mihi dabis tam emotæ mentis, qui illa audiens non ſtatim exclamet, O attoniti. Ita ne uero talia proferre & ſuadere audetis? Non abſurdiora minus iſti loquuntur ad Principes, quos nihil intelligentes, nimis etiam intelligere arbitrantur. Auerſantur iſti Principem eſſe atque adeo haberi Philoſophum. Quid diuinarum (inquiunt) & cæterarum rerum cognitione, quas Philoſophia affert, cum principatu? quibus & ego dico. Quid ſideribus cum mari? uel quid etiam cum terra? nam non minus agricolæ, quàm nautæ ſeruanda ſunt ſidera, quod qui ignorat, admoneri poteſt carminibus illis ſummi Poetæ, dum de agricolis uerba faciens, inquit.

Præterea tam ſunt Arcturi ſidera nobis,
Hædorumque dies ſeruandi, & lucidus anguis.
Quam quibus in patria uentoſa per æquora uectis
Pontus, & oſtriferi fauces tentantur Abidi.

Credo equidem, quod ſi rudis homo uideat nautam uel agricolam ſuſpicientem in cœlum, oculoſque ſub aſtra tenentem (ut cecinit idem Poeta de Palinuro) dum illorum ortum occaſumque ſpeculatur, rideat quantum poſſit, & inſanum uocet utrunque, quod quum uni res ſit cum mari, alteri cum terra, cœlum ſupinus ſpectet, tanquam illic nauigandum ſit potius uel ſerendum. Sed huius ineptum riſum contemnant illi, & hominem breuiſſimo frangent ſermone. Dicent enim. Latet te ò homo quiſquis es coniunctio rerum diſtantibus in locis poſitarum, hanc diſcere cura, & ubi dideceris, te tui ipſius, & intempeſtiui huius riſus pudebit. Hæc illi. Eadem iſtorum ratio, qui ſi uiderint Principem inquitentem aliquid de Dei potẽtia, ſapientia, caritate, de animorum, Dæmonum, elementorum ſtatu, deque aliis mutabilibus, quæ immutabilis ille condidit, qualis nuper Picus Mirandulanus fuit, ſuperuacuæ rei operam impendere exiſtimant, & uix mentis credunt compotem, quoniam hæc uana & inutilia in alto defixa & tam longè poſita ſuſpiciunt, & ſcrutantur, idque arbitrantur ad Principem non pertinere, ſicut nec rudis ille uir exiſtimat ſidera gubernatori nauis eſſe inſpectanda, ſed facilius quis medios inter fluctus nauem ſine ſiderum inſpectione, quàm ſine multa diuinarum humanarumque rerum cognitione principatum poterit gubernare. Ingredior adhuc magis introrſus, & ſcire ab iſtis peruelim, utrum artem regendi populos facilem putent, an difficilem, ſi facilem, undè tot in ciuitatibus inuidiæ, ſtupra, furta, rapinæ, cædes, uulnerat? Cur Princeps non prohibet? cur uel horum plurima eius iuſſu fiunt? Si difficilem, cur retrahunt Principes à diſciplinis, per quas facultas melius aliquid gerendi paratur? Magna & multa ſunt munia Principis, inter quæ haud ſcio an illud præcipuum, ne ciues diuitiis luxurient, aut paupertate onerentur, propterea quòd nimiæ diuitiæ reddũt ſuperbos, feroces, arrogantes, uiolentos, cupidos dominandi, uoluptatibus etiam & luxui indulgentes. Hæc efficiunt diuitiæ, quid paupertas? horum contraria, nam uiles facit, timidos, abiectos, Aſſentatores, ſeruiles, fures quoque & raptores. Demum pecuniæ gratia, quiduis facere & pati paratos. His uitiis occurrere oportet Principem, quod aſſequetur, ſi ciues mediocres

diocres erunt moribus, quod erunt si fuerint facultatibus. Quæro de te nunc Alberte, num quenquam Principum uides hæc curare? ALB. Quid uideam, quod nusquam est? & quomodo curabunt illi, quod ne per somnium quidem uenit in mentem optare? MAR. Inscitia igitur prætermittunt, quod eos oportebat: nam id nescire haud magnum est. Magnum autem id uidere, maius conari, ut efficiatur, maximum re ipsa efficere. Quis nunc præterea Principum eò incumbit, ut populi, quos sub se habet, sint manu strenui, ob assiduam armorum tractationem & bellicarum rerum meditationem, iidemque quieti atque pacati sint ob religionis studium? quæ sanè societas fortitudinis cum modestia, ut præclarissima est, ita & difficillima: difficillimum enim factu est, ut æqualitatis iura seruare uelit, & legitima disceptatione uinci se patiatur, qui magnitudine animi excellit, quod effici tamen in populis etiam potest, si quis regere sciat. Græci gymnasticæ musicam admiscebant, ut unius disciplinæ ferociam alterius dulcedine delinirent, atque ita animos iuuenum ad temperatum statum deducerent, inter mollitiem feritatemque medios. Mihi satius uidetur asperitatem morum, quàm armorum assidua tractatio ingenerare potest, religionis cura compescere, & ueluti mansuefacere, quod Numa Pompilius secundus Romæ Rex præstitit: qui quum populum Romanum ferocientem nimis atque intumescentem frequentibus bellis, quæ sub Romulo fausté gesserat, suscepisset, sacrificiis cultuque Deorum immortalium inducto mitigauit, & ad mediocrem habitum conuertit.

Nanque aliquis modò trux uisa iam uertitur ara,
Vinaque dat tepidis salsaque farra focis,

Vt Pelignus cecinit Poeta. Nunc nulla opus est musica aut religione, ut per eas populi mansuescant, quid ita? quia quidam Principes populos imbelles esse cupiunt, quibus etiam arma detrahunt. Alii nullam impendunt operam, ut bellicosi reddantur. Itaque ubi bellum impendet, necesseque est patriam & imperii fines armis tutari, externo utuntur milite, egentes undique homines & facinorosos mercede cogunt, qui non tanquam ad bellum cum hostibus gerendum fuerint uocati, sed ad diripiendas sociorum atque amicorum fortunas, ita omnia uastant, trahunt, lacerant, corrumpunt. An non ita hodie Alberte fit? ALB. Fit sanè. Copias licet nunc cernere in bellis non militares, sed prædatorias. Quamobrem definiuit nescio quis bellum ut diceret, nihil aliud esse bellum, quàm uim, qnæ infertur coactis hominibus ad rapiendum latrocinandumque paratis, uel breuius, bellum esse congregationem prauorum hominum rapientium undique & prædantium. MAR. Non insulsa profecto definitio, & uidetur ille, quisquis fuit, ad definitiones fuisse ingeniosus. Licet omnino de hodiernis conqueri bellis, in quibus omnia militantibus conceduntur. Vetus illa & antiqua militia nocens hostibus, innocens amicis recessit. Sed de his nunc non agitur, redeamus ad priora. ALB. Equidem censeo, si quidem adhuc restat, quod dicatur.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER QVINTVS.

MARCVS.

OMNES artes Alberte principatui subiiciuntur, non modo hæ honoratissimæ quales sunt, militaris, iudiciaria, rhetorica, sed etiam quælibet leuiores, & quæ inferioris sunt ordinis, ueluti agricultura, architectonica, & cerdonica, sutoria, & reliqua: nam ad Principem spectat statuere, quas artes in ciuitate, & quales esse deceat, & quid quenque addiscere, & quousque oporteat. Non igitur fieri potest, quin principatus ars sit maxima, si quidem eius est de reliquis artibus decernere ad communem utilitatem tanquam earum omnium sit præses. Nulla hodie horum meditatio penes Principes nostros est tamen aliorum quorundam, de quibus piget dicere. ALB. Imò dicendum est tibi. Video enim de uitiis Principum te uelle aliqua proferre. MAR. Vellem, sed tamen (ut dixi) tædet: non enim iucunda est de talibus Oratio. Veruntamen si dicendum est de Principum uitiis, nolo intelligi illa de omnibus dici Principibus, sed de his tantum, qui illis obnoxii sunt criminibus, quos ego plures esse sentio. Videmus nanque in Principum aulis præfecturas prouinciarum, Senatoriam dignitatem, procurationes, magistratus, omnia esse uenalia. Scelus quodlibet pecunia redimi: in cubiculis luxum, in iudiciis aurum dominari, controuersias priuatorum tardissimè terminari (si tamen terminantur) & magnis iacturis litigatorum, adeo ut expediat sæpius litem deseruisse, quam illo modo uicisse, bella insuper (quod sine lacrymis dici uix potest) non necessaria & perniciosa suscipi cupiditate dominandi, qua de re populi collatione æris affliguntur, urbes diripiuntur, agri uastantur, homines in seruitutem abducuntur, neque liberantur, nisi idoneum erogauerint argentum. Hæc & his peiora fiunt, quæ ubi contingunt, necesse est insciti regentium contingere: sicuti quum domus malè gubernatur, quilibet id sentiens inter tem patremfamilias ea in domo habitare existimaret. BAP. His, quæ à te hactenus dicta sunt Marce uehementer assentior, atque ita iudico & statuo Principem multarum rerum peritum & scientem esse oportere ob magnitudinem eorum, quæ tractanda principatui & gubernanda committuntur. Capit autem quandoque admiratio eorum, qui contrariam induerunt sententiam. Videas peritiam deligi undique & laudari: imperitiam culpari. Nemo est, qui si militandum sit, non sequi malit armis captis peritum belli ducem, quàm imperitum: hoc enim tutius & securius existimatur. Si fabricandum est aliquid è ligno, uel ex ære, uel è marmore, quæritur peritus faber, imperitus dimittitur. Similiter si aliquid operis in agro faciendum

est, ille multo rerum rusticarum usu callidus agricola adhibetur, huic rectè committi putatur. Denique medicum, rhetorem, pictorem, statuarium, tonsorem, sutorem, cerdonem, adhibent sibi & suis homines eum quem peritum existimant: nullum horum probant, nisi in artificio suo probum. Vnum Principem isti negligunt esse artificem in suo munere, quem ne medicorum quidem artificem, sed summum esse oportebat: nam lapsus priuatis in rebus ad paucos pertinet, læduntur ii duntaxat, quorum est negocium, & secunda ciuitatis fortuna priuatorum sæpius subleuat incommoda: res uero publica ubi malè geritur & administratur, priuatorum etiam beatitudines in perniciem secum simul trahit. Ergo Princeps undecunque scientiam rectè administrandi remp. colligere debet, siue legendo, siue audiendo, siue alio quocunque modo pariatur, quandoquidem ab eo uno non uniuersorum modo, sed singulorum quoque status pendet: rectè an secus se habeat. Stultitiam autem eorum, qui contraria sentiunt, satis mirari non possum. MAR. Stultitia omnino illa est opinatio, ut dicis Baptista: cuius causa si quæratur, illa est, quod penes eos principatus non est cuiusdam artificii nomen, sed honoris & dignitatis, quod ex eo forsitan sibi suadent, quod principatum uident ueluti hæreditarium quiddam successione & necessitudine deferri, & nasci Principes non fieri. BAP. Ego uero non mediocrè sed maximum esse omnium artificum arbitror rectè imperio uti; testem habens idoneum Octauianum Cæsarem, qui mirari se dicebat, quod Alexander Magnus parto in multas nationes imperio adhuc alias quæreret, quas debellaret, nam si magnitudo rei & difficultas illum excitaret, maius fuisse opus disponere rectè, quod habebat, quàm acquirere, quod non habebat. MAR. O præclaram uocem summo illo Imperatore dignam, qua ostendit non tam spectandum, quàm latè, sed quàm iustè Princeps imperet. Hoc enim iudicio contingit: in altero casus dominatur. Veteres certè Romani de bellorum principio magis, quod iustè suscepta essent, quàm de exitu, quod fœliciter euenissent, gloriabuntur. Sunt nonnulli alii, qui hoc uel solùm uel præcipuum putant esse Principis munus, posse exercitum ducere, et collatis signis copias hostium profligare: id si habeat, quouis imperio dignum arbitrantur, quũ tamen in Principe nihil splendidius fulgeat quàm iustitia, cui (ut ait Aristoteles) stellarum splendor, nec matutinus, nec uespertinus possit comparari. hoc sanè indicant Virgiliani illi uersus, nam nondum comparente Aenea in naufragio, Troianis de eius morte dubitantibus dictum est ad Didonem à maximo Ilioneo oratore Troianorum.

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter,
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

Videtis, ut in Regis laudibus prius iustitiam collocet & pietatem, antequam ullum inferat sermonem belli & armorum. Ipse Aeneas commendat se ipsum à pietate.

Sum pius Aeneas.

Et reliqua, omittens quantum in bello possit, poterat autem (ut nostis). Rei igitur militaris scientia, & si deceat Principem, nam per hanc sæpè seruatur imperium, & usus eius latè patet, tamen obscuratur splendore iusti-

tiæ

tiæ, quæ ut uirtutum omnium est Princeps, ita & Princeps esse debet in Principe. Si tamen militia in honore collocanda est summo, ita, ut nulli artium sui dignitate & utilitate concedere debeat, quotusquisque rei militari studet? de Principibus loquor. Vendicant se Principes penes populos non tam animi uirtutibus, quàm aliis quibusdam externis, sed forsitan sermoni huic nostro finis imponendus, nam de Principum doctrina, de qua proposita est quæstio, multa hactenus dicta sunt, & alia quædam prioribus adiicere, uereor ne sit tædiosum. Itaque statuo cessandum. ALB. Minimè cessandum: nam adhuc altus est dies, Solem uides: nondum ad occasum præcipitat. MAR. Quid si alia in proposita quæstione non occurrunt? ALB. Scio quod occurrent, uel si nihil aliud occurret, potes saltem de his externis dicere, quibus ais Principes se populis uenditare, ut etiam uarietatem quandam non ingratam sermo hic noster assequatur. MAR. At quæcunque de his externis dici possunt, notissima sunt & uobis & omnibus. ALB. Nihilominus dicendum est tibi: nam dulce est colloquium inter amicos, etiam quum ea memorantur, quæ ipsi tenent. MAR. Externa hæc, quæ me nominatim appellare iubes, nemo non nouit: sunt enim ludi, spectacula, certamina naualia & terrestria, congiaria, munera, saltationes, fabulæ, histriones, & his similia. Reuolue animo historias Alberte, quas lectitasti. Reperies his & talibus Principes deliniuisse animos popularium, & eorum sibi gratiam conciliare conatos. ALB. Leuia hæc sunt quidem. MAR. At leuibus istis ducitur multitudo, demulcent hæc sensus, & momentanea hæc uoluptas penes imperitam plebeculam magni est momenti. Sunt etiam externa illa, quæ uulgus miratur, & terretur, sceptrum, purpura, diadema, magnificentia ædium regiarum, satellicium, equitatus, aurum, argentum, gemmæ, lauta & copiosa supellex, multus magnusque amicorum comitatus, præcedentium, subsequentium, lateraque tegentium, & plura alia, quibus illi uulgo beati existimantur. ALB. Quid tu hæc Marce uituperas? quibus populi spontè munierunt principatum. Nam florente etiam Romana rep. & adhuc uigente libertate nosti Consules & prætores prætextam sumpsisse togam, & sella curuli uectos, præmissis lictoribus cum fascibus & securibus, quæ sanè insignia magistratuum ab Etruscis prius usurpata, Romam deinceps translata fuere. Athenis etiam, quæ una omnium ciuitas maximè fuit libera, eos qui cœperant magistratum, coronas gestare solitos accepimus, & sanè conuenit eos, quibus maximæ potestates creditæ sunt, primarumque rerum tradita administratio, habere circum se aliquid, quod reuerentiam illis in uulgus præbeat & auctoritatem. MAR. Non ego Alberte, his imperii insignibus Principes denudo, aut his ornari molestè fero, sed illud coarguo, quod putant nonnulli in istis externis principatum consistere, satis eos esse & uideri Principes existimant, qui quamplurimis fortunæ bonis abundent: non intelligentes eos uerè esse Principes, qui rectè funguntur principatus munere, quod sanè munus non progenitorum, non fortunæ beneficio defertur, sed studio, cura, industria, diligentia comparatur. Volo ego Principem illis imperii insignibus munitum & ornatum uidere, modo illa potiora ducat, iustitiam, fidem, pietatem,

religionem, continentiam & temperantiam, & mentis fortitudinem, hisque habendis & tuendis inuigilet, paternamque de omnibus potestati suæ creditis concipiat curam. ALB. Amplecteris igitur insignia illa imperii in Principe. MAR. Sicut audiuisti, sed uidendum est quoque, ut in his adsit modus, ut omnis arrogantiæ uitetur suspicio. Illa enim insignia, quæ memoras, fuisse in consulibus prætoribusque Romanis, satis moderata esse duco. Nemo enim plus duodecim lictoribus est usus, togaque illa prætexta, & sella curulis pro amplitudine magistratus satis illos honestabat. Maxima autem insolentia Cai Caligulæ uideri potest, qui sæpius processit in publicum cum aurea barba, fulmen tenens, aut fuscinam, aut caduceum. Deorum insignia. Idem templum nomini suo instituerat, in quo per primores urbis aureo eius simulacro delectissimis hostiis sacra fiebant. Huic uita & moribus haud dissimilis Commodus, qui Herculis prædicans se filium, leonis pelle tectus & clauam gestans incendebat. ALB. Ridicula hæc credo populo Romano uisa fuisse. MAR. Ridicula omnino, nisi quòd hæc ridicularia cædes, rapinæ, infinitæ in Deos hominesque iniuriæ sequebantur. Illud enim Poeticum ante oculos est habendum, hæ nugæ seria ducent. Multum Romanæ uisus est detraxisse libertatibus Diocletianus, quum ab adeuntibus adorari se iussisset, nam superiores Imperatores tantum salutabantur. Multa etiam faciunt Principes ostentandæ potentiæ suæ causa. Veluti Crœsus Lydorum Rex, qui Soloni Athenienſi Regios aperuit thesauros, & quæsiuit ecquis mortalium ipso esset beatior? nec tamen responsum, quale optabat recepit. Cæsar dictator Romanorum iam rerum potitus, ut Seneca in secundo de beneficio scriptum reliquit, quum Pompeio Peno, qui bellis ciuilibus contraria arma induerat, ignouisset, agenti gratias porrexit ad osculandum sinistrum pedem, & sunt, qui dicant excusantes (ut idem Seneca refert) non insolentiæ causa id factum, sed soccullum auratum, imò aureum margaritis distinctum ostendere uoluisse. Et ne de soccullis aureis mirùm uideatur, iam antea Demetrius Macedonum Rex hoc more erat usus. Nam is (quemadmodum apud Plutarchum relatum est) non solum diadema gestare, uestibus auro purpuraque contextis uti, sed auratis quoque calceis pedes ornare solebat, Diocletianus quoque, de cuius superbia paulo ante diximus, uestibus & calciamentis gemmas addidisse fertur nouo more: nam insigne imperii non aliud erat, quàm purpureum indumentum. Imponunt sibi etiam glorioſa nomina. Demetrius Antigoni Macedonum Regis filius, & patris in regno successor Poliorcetes ideſt urbium expugnator nuncupari uoluit. Ptolomæus unus ex Aegyptiis Regibus Euergetes ideſt beneficus. Et si Plutarcho credimus, nonnulli reges fulmineos se inferi bebant, quasi ui sua perfringere omnia possent. Alii accipitres se uocitabant, quasi ipsorum rapinæ cuncta paterent. ALB. Quid ergo? tu in Principibus & summatibus uiris improbas hæc glorioſa nomina? MAR. Improbo equidem si iactantiæ causa ea sibi sumpserunt, non si a populo imponuntur: tunc enim sustinent iudicium populi, non ipsi illud accersunt. Aristides penes Græcos iustus & dictus & habitus est, populi scilicet nuncupatione non sua. Putas ne Aristidem in concionibus ad populum, aut in epistolis, aut

in

in sermone familiari dixisse, Aristides iustus ita censeo, ita mando, ita scribo, non opinor. Similiter apud Romanos L. Acilius. M. Cato, C. Lelius sapientes uulgo cognominati, nam ipsi nunquam se ipsos sapientes uocabant, quod si fecissent, repugnassent suo cognomento, & insipientes uisi omnibus fuissent. Erat hoc in more populi Romani cognominare Principes ciuitatis à gentium deuictarum nominibus, cum maioris notitiæ, tum uirtutis acuendæ gratia. Hinc Africani, Asiatici, Numidici, Cretici, Isaurici demanarunt, & si qua alia sunt huiusmodi, nam Pompeio additum Magni cognomentum putatur familiarium assentatione. Maius adepti sunt cognomen Fabii uel maximum potius. Omnes enim Fabiorum familia Maximi cognominabantur, ut illud indicat Ouidianum.

Nec domus est Fabios supra cognominis ulla.
Illa domus meritis maxima dicta suis.

L. Sylla fœlix uocitatus, nam ita se dici uoluit, qui sanè titulus minimè arrogans Plutarcho uisus, propterea quòd uideatur, res, quas prosperè gessisset, Deorum immortalium beneuolentiæ erga se ascribere. C. Cæsari Octauiano ob magna eius in remp. merita datum à Senatu, ut Augustus nuncuparetur, quod perinde est ac si dicatur, sacer aut uenerabilis. Sed quis est ille è Cæsaribus, qui uocatus est optimus? Traianus (ut opinor) eodem Senatu auctore, ut hoc cognomen haberet commune cum Ioue: nam Iupiter optimus maximus dicebatur, & prius quidem optimus, quàm maximus (ut Cicero inquit), quoniam præstantius est beneficentia & liberalitate & iustitia excellere, quàm infinitas opes possidere. Antoninus deinceps, qui egregè iimperauit, Pii nomen assecutus est. BAP. Iam diu te Marce obseruo, ut uideam si memoria polles. MAR. Quid ita Baptista? BAP. Quoniam si memoria polleres, non omitteres Iustinianum nostrum, cui omnia Iurisconsulti debemus. Is initio Institutionum, Digestorum, Codicis, quibus libris omne Romanum ius inclusit, cum longa titulorum pompa nobis fit obuiam, Alamanicus, Gothicus, Francus, Germanicus, Atticus, Alanicus, Vandalicus, Africus (hæc à deuictis gentibus cognomina) quid deinde? pius, fœlix, inclytus, uictor ac triumphator. ALB. Satis hic bene titulatus processit. MAR. Nunquam equidem Baptista hoc mihi sumpsi, ut proferrem quæcunque cognomina, quæ Romani Imperatores uel à se ipsis sumpta uel ab aliis tributa anteferebant, sed satis huic sermoni fore putabam, si quædam exempli tantummodo causa proferrem, quod si id mihi fuisset animi, nunquam hunc omisissem, qui tot ambulat suffarcinatus cognominationibus, ut eas parua tabella capere non possit, neque tamen hûc contempserim Imperatorẽ, qui & bella multa prosperè gessit, & omne ius uetus (ut ipse gloriatur) enucleauit. Breuissimus ille titulus quidem, sed tamen eminentissimus, quo Persarum reges & in Epistolis & edictis olim utebantur. ALB. Qui titulus iste Marce? Num ille? Rex Regum. MAR. Iste ipse Alberte. Maxima quodam tempore in illis Regibus fuit potentia. Romanæ tamen neutiquam par, cui totus ferè orbis succubuit. Negabant Persarum Reges quenquam in imperio suo esse liberum, sed omnes Regios esse seruos, præter se ipsos & uxorem. Itaque quicunque Persarum suberant im-

perio, Regem ut herum habebant, & heri nomine nuncupabant, & prædicatio Regis de illis, ut de seruis erat. At Romani neminem Dominum uocabant, nec Imperatorum quisquam Romanorum id sibi nomen assumpsit ante Domitianum. Ille primus id nomen appetiuit, & usurpauit: nam quũ quæstoribus suis dictaret epistolam, quam emitti ab illis uellet, sic exorsus est, Domitianus Dominus, Deusque noster. Hac eius cupiditate perspecta, sequuti sunt postmodum cæteri, & de eo homines, ut de domino Deoque nostro loquebantur. ALB. Inuiti scilicet. MAR. Credo, præter paucos, qui lucri sui causa eius potentiæ adulabantur. ALB. O Insignem impudentiam: Non solum Dominum, sed etiam Deum se dici uoluit. MAR. Existimabat se diis parem potestate, quia magnum equitatum, magnum legionum numerum alere poterat. Hæc tamen nomina arrogantiæ plena Nerua successor imperii renuit. Hinc ille inquit in Epigrammate.

Non est hic Dominus, sed Imperator.
Sed iustissimus omnium Senator.

Melior hæc laus in iusti nomine, quàm in Domini, nam iustitiam exercere recta tantum possunt ingenia, dominari etiam improbi possunt. Hic mitissimus omnium Imperatorum fuit, nec nostræ religionis hominibus iniquus, qui superiorum Principum uitio extremis exemplis necabantur. Ipse quen quam Iudaicæ superstitionis accusari uetuit, ut est apud Dionem, quod de Christianis est intelligendum, qui uidebantur originem religionis suæ à Iudæis duxisse. Veros autem Iudæos nunquam prohibuerunt Romani, quin propriis ritibus uterentur. Et Nerua quidem talis fuit, ut non se Dominum, sed patrem omnium dici & haberi uellet. Impudentia superauit omnes (ut mihi uidetur) tali in re Arcadius, qui in edicto æternitatem maiestatis suæ proposuit. ALB. Ita ne uero ausus est ille scribere? MAR. Cur non scriberet? Nam (ut est penes Satyricum)

Nihil est, quod credere de se
Non possit, quum laudatur Diis æqua potestas.

Audiuit Arcadius fortè quendam ex adulatoribus dicentem, quòd æternus esset, credidit: hinc illa æternitatis uox nata est.

Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

Ita enim Satyricus, notans sua & superiora tempora, quibus Imperatores de rep. deque imperio pessimè meriti, patres patriæ nominabantur, quasi hæc uox à seruientibus ciuibus exprimeretur, coactè, ingratis, & præter uoluntatem: uocari te oportet (si ita conuenit) patrem patriæ, quum talis inuentus fueris multis beneficiis erga patriam impensis, non te hunc titulũ præripere & ita uocari, antequam sis uel constet futurum. ALB. Vetera conquiris Marce, nihil de his dicens titulis, quibus Reges hodie nostri utũtur. Vides Regem Gallorum, Christianissimum, Regem Hispaniarum, Catholicum, passim nuncupari. Pontificem uero Maximum omnes sanctissimi uocant nomine. Te ego uagantem Marce inter ueterum Regum cognomina reuoco ad hæc tempora, ut dicas, quid de istis sentias. MAR. At qui non erat difficile Alberte meam ex superioribus cognoscere sententiam. Si tamen de hoc aliquid dicendum est apertius, approbo hos titulos

ab

ab aliis delatos noſtris Regibus: Nihil enim habet tumoris oſtendere ſe ſub Chriſtianiſſimi & Catholici uocabulo pro Chriſti eccleſia aduerſus hæreticos & infideles pugnare paratos. Pontifex uero Romanus, etſi ab aliis audia ſe ſanctiſſimum uocari propter officium, quod ſanctitatem ſummam deſiderat, ipſe tamen in reſcriptis uocat ſe ſeruum ſeruorum Dei, quia in Epiſcopo nihil poteſt uera humilitate eſſe ſublimius. Et de titulis quidē principalibus ſatis, niſi forſitan audire uis de Antonino Baſſiano, qui & ſi Getas uicerit, Geticum ſe uocari ægerrimè tulit. ALB. Quid nam hoc? Aueo nanque audire. MAR. Is Antoninus Getam fratrem imperii conſortem ſuaptè manu occiderat, ut ſolus imperaret. Culpam autem omnem transferebat in fratrem, quod ab eo ſe prius impetitum diceret. Veruntamen, quum Sarmatici, Parthici, Arabici nomen ſibi aſcriberet Helius Pertinax Imperatoris Pertinacis filius, qui tunc aderat. Adde (inquit ſcribæ) ſi placet Geticus; quod Getas quoque ad orientem tranſiens tumultuariis præliis fuderat. Ille tamen Getæ fratris necem exprobrari ſibi illo dicto ratus, hominem tollendum interficiendumque curauit. ALB. Salsè quidem & acutè, tametſi ei, qui illud protulit, malè ceciderit. Veruntamen ita res habet. Vix poteſt uir ſapiens, ubi quid incidit, quod belle dici in alterum poſſit, ſe continere. MAR. Sunt etiam alia quædam præter titulos, quæ affectant Principes, ut ueneratio eorum ſit grandior, nam accedentes uel genua amplecti, aut etiam ad pedes iacere uolunt, humaniores habentur, qui admittunt ad manus oſculum. Sunt etiam nonnulli, qui ubi ſunt ipſi, aperto quoſcunque capite aſtare iubent. Eſt honos quidem & poteſtas regia ſupra homines, ea tamen eſt hominis: quamobrem laudatur nobiliſſimi Oratoris uoce Traianus Imperator, quod æquali penè iure cum ciuibus ageret: & quod ei ſubiecti eſſent homines non alia ratione, quàm qua ſubiiciuntur legibus: nam eis ſeruiunt omnes, & reuerentia nihilominus quædam ab omni terrore & faſtidio libera adhibetur, ſummis etiam attolitur laudibus idem Traianus, quod quum adeſſet ad exercitum, & abſens Imperator electus rediret, ingreſſus fuerit urbem pedibus non ſatellitum circunfuſus manu, ſed nunc Senatus, nunc equeſtris ordinis flore, prout alterutrum frequentiæ genus ualuiſſet, & quod dum ſenſim placidèque graderetur, plures ſalutabat nominatim, & quaſdam etiam familiaritatis notas addebat, quum priores Principes quadriiugo curru & albentibus equis inuehi, uel ſeruorum ceruicibus geſtari ſolent. ALB. Verè Traianus digniſſimus fuit imperio. Is enim eſt, quem aiunt diui Gregorii precibus ab inferis reuocatum, & ad cœleſtia gaudia receptum. MAR. Dicitur id quidem, ſed nulla huius rei certitudo, quoniam ſine uera religione non eſt aditus ad illa gaudia. Fateor tamen Traianum fuiſſe in imperio talem, qualem uix quiſquam alius ueræ laudis cupidus ſe futurum poſſet polliceri. Sed ut iam ueluti à longa digreſſione domum redeamus Alberte, prioribuſque immoremur. Plurima moliuntur Principes oſtendandæ potentiæ cauſa, non animaduertentes, quod licet magnum ſit poſſe, ma-

ius

ius tamen est sapere: nam non solùm animata multa, uerum etiam in anima quædam non parua prædita sunt potestate, ueluti fulmina, uentorum flatus, aquarum eluuiones, herbarum radicumque uaria genera, & alia multa in siluis agrisque crescentia, quorum uim ac potentiam & literæ doctissimorum hominum produnt, & quotidianus edocet usus. Illata (ut id repetam sæpius) Alberte summa gentibus pernicies: quum potentia à sapiẽtia disiuncta est, & alii potentes, alii sapientes apparuerunt. Effectum est hac ratione, ut potentia pernicioſa esset rebus publicis, sapientia inutilis, quæ si coniuncta manerent, existeret singulare quiddam atque præclarum, quum potentiæ sapientia ordinem & modum adhiberet, ne ueluti immensum flumen extra ripas damnosè diffluеret, & sapientiæ potentia, uim, robur, neruos, auctoritatem arrogaret. Forsitan quæratur, quid ego sapientiam uocem. Dixi antea & iuuat repetere. Nihil aliud ego uoco sapientiam, quàm diuinarum humanarumque rerum cognitionem: ita enim ueteres eã definierunt. Mirùm autem si hæc alicui possit contingere, qui non multa uiderit, legerit, audierit, multa usu tractandoque cognouerit, multorum literas, sapientiam ingeniumque perspexerit. Neque tamen hoc ita ad uiuum reseco, ut putem Principi nihil nescire licere, sed tamen ut plurimarum rerum fontes & capita teneat, necesse est. In primis uero summæ illius & incommutabilis ueritatis præceptam & præcognitam naturam habere debet, quàm qui non nouerit, ueneratusque fuerit, falsas possidet uirtutes etiam in optimis moribus. Inuocet assiduè oportet illum, ut ei sit in ore, corde, & opere, regat in dubiis, instruat in perplexis, ducat et comitetur in omnibus, sine quo nihil ualidum, nihil rectum, nihil sanctum, nihil possibile, ipsi autem omnia possibilia. ALB. Nempè Deum dicis. MAR. Quem alium potius? neque enim alteri sermo iste aptari potest. Solus ipse est Omnipotens: solus dirigit: solus est portus salutis.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER SEXTVS.

ALBERTVS.

I ALIQVANDO tali sapientia præditum nobis concesserit Deus, potes ne mihi membratim Marce dicere, quæ & qualia ille molietur: nam si dixeris, aget ille omnia, quæ sapientem agere decet Principem, nimis id informe esset & rudè, nec dignum prudentia tua. Imperfectum præterea id fuerit responsum, ut potè, quod non finiat quæstionem, & dimittat incertum interrogantem, nam nihilo magis nouerit, quod quærebat, & instabit rursus quærens, quæ sint ea, quæ sapientem agere decet Principem. Hæc tibi sigillatim exprimenda sunt, si interrogationi meæ satisfactum esse cupis. MAR. Quin tu tibi respondes potius? ALB. Ego in te hoc onus deriuare cupiebam, nam sapientis explicare actiones ad sapientem pertinet. Ego me nondum talem agnoui. MAR. Nec ego me talem. ALB. Quid igitur fiet? Num si aliquis ita utrunque nostrum interroget quemadmoduni ego te, quæ & quales erunt actiones sapientis Principis, postulans eas sibi enumerari, obtumescemus? nec habemus aliquid, quod respondeamus? & illum discedere à nobis incertiorem, multò, quàm uenerat patiemur? quum uideat nos, qui tantopere sapientem Principem extollimus, solumque imperio dignum ducimus, nihil habere certi, quod de eius actionibus dicamus. An non hæc turpitudo omnino uitanda nobis? Tu igitur huic molesto quæsitori, si talis unquam aduenerit, pro utroque respondes, & da operam, ut eius interrogationi (ut soles) satisfacias. MAR. Quid si hoc onus Baptistæ imponimus, qui iam diu tacuit. Ego enim iam multa eloquutus sum, rogemusque eum, ut nobis aliquid suauitatis suæ in dicendo impartiatur. ALB. Faciendum censeo. Itaque uides Baptista quid à te uterque nostrum desideret. Scire capiemus actiones sapientis Principis, eas nobis, ut explices rogamus. BAP. A'me ne tandem id petitis? & facere me uultis, quod uterque uestrum implere detrectat? quasi sciam ipse aliquid, quod uos ignoretis. Veruntamen ne impositas mihi partes in hoc sermone diffugisse uidear, neue illiberalis esse dicar, si particeps tam egregiè loquutionis in eam nihil contulero, accedam ad id, quod quæritur, paucis tamen uel summatim potius rem ipsam perstringendo: quæruntur actiones sapientis Principis in reip. scilicet administratione. Explicite narrare & minutatim, quid per singula quisque acturus sit, difficile est, diuersa hominum studia, diuersæque uoluntates, diuersus regionum captus, prospiciendum est ubi & quibus imperes. Video nanque Licurgum in Lacedæmoniorum rep. diuersa sanxisse ab is, quæ Minos in Cretensium sanxit, diuer-

ſa etiam ab utroque inſtitũiſſe Numam penes Romanos, quum tamen omnes eodem contenderent, ut reſp. rectè adminiſtraretur, & ciues ſui, quàm tum in ipſis eſſet, degerent beatè. Non eadem inſtituta fuerunt Carthaginenſium, Siciniorum, Locrenſium, Crotonenſium, ut ex multorum ſcriptis colligere licet. Vt ſingulorum uarii mores, ita & populorum ſunt. Athenienſes olim hilares, iracundi, uiolenti, placabiles erant, & ſupra uires audaces. Lacedæmonii contra graues, ſeueri, cunctatores, uix his, quibus inſiſtebant fidentes. Aſianorum tumida ingenia, mania, pauida, ad ſeruiendum parata. At Germanos uideas feroces, mortis contemptores, libertate gaudentes, Itali pari uirtutem magis cauti, & ratione pericula declinantes. Negocia item hominum, ut pleraque ſub eodem genere ſint, partibus tamen differunt, aliud alio plus uel minus, & diuerſum quid habet, ita ut omni ſimilitudine par dici non poſſit. Sigillatim igitur diſcutere, quid apud quoſque populos quaque de re quiſque acturus ſit in maxima lo corum ingeniorum negociorum uarietate, infiniti eſſet operis, nec tutum dicere. Magna etiam uis eſt temporum, nam quod uno aliquando probatum fuit tempore ob certas cauſas, poſtea his conuerſis fuit improbatum. Summatim autem & generaliter res præſcribi poteſt. Quid igitur acturus ſit ſapiens in rep. Princeps ſi de me quæratur, ſic reſpondeam. Principio religionem ille ueram inducet & tuebitur ſuperſtitione fugata, dabitque operam, ut caritatem & prouidentiam Dei in omne humanum genus diffuſam omnes cognoſcant, & quæcunque fidei noſtræ myſteriis tradita ſunt, firmiter teneant, frequenti auditione diuini uerbi, precibus ad Deum humil limè fuſis, uiles efficiet diuitias præſcribendo ciuibus moderatum cultum & uictum, quem tranſgredi nulla ratione queant, definiẽdo etiam cenſum, ultra quem nemini poſſidere quicquam nec libeat, nec liceat. Enimuero duo quædam uigent modo in ciuitatibus, quæ frangunt animos hominum & corpora ſemperque fregerunt, deſidia uidelicet & luxus, hæc igitur duo ille pellet, & totidem contraria ſubſtituet, pro luxu frugalitatem, pro deſidia laborem. At controuerſias ciuium pro re natas, quàm iuſtè extinguendas curabit? & quàm uelociter? tùm legibus ad definiendas lites ualidiſſimis, & æquiſſimè ſcriptis, tùm ſententiis Iudicum incorruptorum, non alio, quàm ad cauſarum merita ſpectantium: nam nunc plerique (bona uenia liceat dicere) ad perſonam ſæpius reſpiciunt, nec aduerſus argentum ſunt ſatis firmi, officinas inſtituet in urbibus armorum, eorundemque gymnaſia in eiſdem collocabit, efficietque, ut corpora exerceant ciues uenatu, curſu, luctatione, equitatione, armorum denique tractatione, idque potiſſimum ſtudebit, ut durent ſe laboribus, quo deinceps in prælio fortes ſint & feroces, nec hoſtem cominus extimeſcant. Nec tamen bellorum erit appetens, ſed fortitudine ſua exercituſque ſui terrori fuerit finitimus ne prouocent, & prouocatus non tam pertinax erit in gerendo bella, quàm facilis in ponendo. Quid de ingenuis alis dicam diſciplinis? An non harum magiſtros ad ſe alliciet undique ingentibus propoſitis præmiis ad eruditionem iuuentutis, profectumque ingeniorum, & ad decus ornamentumque ciuitatum? Ne artes quidem negliget inferiores, quæ manu utuntur, quas neceſ-

ſitatis

ſtatis uel utilitatis cauſa humana uita adinuenit, nam has quoque iubebit adeſſe frequentes, reiectis tamen illis, quas ad effœminandos corumpendoſque animos pertinere uidebit. Sicut uero nemini nocere uolet ipſe iniuſtè, ita nec alterum patietur impune, nam diſſimulata ſcelera augent licentiam peccandi, ſed ut maleficia coercebit terrore pœnarum, ſic uirtutes prouehet in maius honoribus, & aliorum dulcedine præmiorum. Vtetur autem grauioribus & dubiis in rebus non ſua tantum, ſed etiam amicorum prudentia, conquiſitis ſententiis, ut quid magnis expediat ex uarietate ſententiarum argumentorumque collatione facilius deprehendi cognoſcique poſſit. Manifeſtum autem, quod amicos moribus ſuis ſimiles deliget, ideſt bonos & prudentes, qui & honeſta ſuggerant conſilia, & ad recta cohortentur. Et quia diuerſa hominum ſunt ingenia: quædam quieta, placida, moderata, alia acria, uehementia, fortia, utriſque utetur pro conditione naturæ ſuæ, alteris in conſiliis capiendis, alteris in rebus gerendis: nam & conſulto opus eſt, & habere, qui conſulta, maturè exequantur. Valdè autem refert, quos lateri ſuo adiungat Princeps, boni ne ſint an mali, ut quãdoque fuerit dictum melius eſſe ei reip. in qua malus eſſet Princeps, amici Principis boni, quàm ubi ex aduerſo Princeps bonus, amici mali. Vnus quippe à multis facile corrigitur, multi ab uno nulla ratione ſuperari queunt. Erit idem quantum ad mores pertinet domi foriſque egregius, pius, clemens, liberalis, magnanimus, erit etiam humanus, ſimplex, hilaris, ita ut nec hilaritas imminuat ſeueritatem, nec ſimplicitas grauitatem, nec humanitas maieſtatem: ſed in eo ſit omnium uirtutum concentus atque concordia. Hæc & his ſimilia munia erunt ſapientis Principis, qui ſe populis non populos ſibi natos arbitretur. Dei inſipiente non neceſſe eſt protrahere ſermonem, ſed unico uerbo dici poteſt, nihil horum, uel pauca quædam acturum, & ſi Tyrannico more ſibi putauerit uiuendum, contraria omnia præſtaturum, trahet, rapiet, lacerabit, necabit, & eadem multis facere permittet, ad libidinem unius hominis gerentur omnia, non ſecus, ac ſi quod ille iuſſerit, id leges poſtularent, quid plura? peccabitur undique intra muros & extra. Aegre referendum eſt omnino talia fieri, ſed non admodum mirandum. Quid enim faciat, qui nullum cum ſapientia, doctrina, muſis habeat commercium? non enim intelligit, quid Principis dignitas uelit, quid maieſtas tanta requirat. Cur ſibi in populos tradita ſit gladii poteſtas, demum quod Principis munus ſit ignorat, nec quo conſilia actiones ue ſuas referre oporteat, tenet, Principem ſe uocari, & omnia ſibi licere audit. Vnum ergo putat opus eſſe Principis agere quodcunque concupiſcit; nam ſi quod honeſtas ſuadet, fas permittat, faciat tantummodo, nihil ſe à priuato differre exiſtimat. Itaque, ut oſtendat ſe Principem, ea peragit, imperat, mandat, quæ non modo Principis, ſed ne hominis quidem ſunt mediocriter inſanientis, polluit ſcelere ſuam & multorum conſcientiam, maximamque ſibi irrogat contumeliam, dum ſe de omni hominis dignitate deponit, nam nihil in homine ratione dignius, quàm abiicit ille cupiditatibus parendo. Et hic quidem tam fœdus, & turpis uitæ huius ſpacium peragrat, at ubi ab humanis deceſſit, ad diuinas uenitur leges, quæ animam

eius nudam ſuſcipientes miris uerberant modis, horribilibuſque affligunt ſupplicijs, propterea quòd hic poſitus potentia principatus fretus leges humanas contempſerit atque deſpexerit, dum non ſibi, ſed aliis ſcriptas arbitratur, quum tamen eas reuereri deberet, ueluti germanas & ſocias, & ipſarum diuinarum legum æmulas, deque earum ui pendentes, hos & tales parit ignorantia exitus, graues populis, qui illam experiuntur: grauiores ipſis Principibus, qui aluerunt & corroborauerunt: non enim diuina ſuppli cia humanis conferri poſſunt. Hos ego Tyrannos, qui non diem, imò ne horam quidem præterire ſine cruore & rapina paſſi ſunt, qui in cunctos Ty rannidem ſuam & ſæuitiam exercuerunt, quales Græcia & Roma multos tulit, quæro quibus comparem. Nullum enim animal rationis expers, tam ferum immanſuetumque uideo, quod non iſtorum crudelitate uincatur, niſi eos Baſiliſco libeat comparare. In eo enim uidetur natura qualemcunque effigiem ſæuiſſimorum Tyrannorum effinxiſſe. Primùm communione nominis illis coniungitur. Græci Baſiliſcum, quaſi Baſilicum. Latini ſimili loquutione uocant Regulum. Deinde geſtat in capite ueluti Diadema candidam maculam, reliquo nigricante corpore. Illud regum ſimile, quod non ut reliquæ eiuſdem generis beſtiæ humi repit lubricè multiplicique flexu, ſed celſus & erectus in medio incedit. At pernicies quanta? necat non contactu modo, ſed afflatu frutices, exurit herbas, rumpit ſaxa, hominem ſi aſpiciat tantummodo, interimere exiſtimatur, hunc & ipſi fugiunt ſerpentes uim eius metuentes, ubi audiunt ſibilum longè recedunt. Inuentum eſt uenenum, quod reliquis uenenis noceret. Similis Tyrannorum uita, non omnium quidem, ſed eorum, quorum inſignis fuit crudelitas, hi quocunque incedebant, cuncta leua dextraque peruſta cernebantur, ſuis & domeſticis, & his etiam, qui eiuſdem iniquitatis fuerant participes, erant terrori, quicquid contingebant, afflabant, atque adeo aſpiciebant, id dominis, imò & cum dominis peribat. Hos ego Baſilicis comparo, quanquam forſitan ineptè. Quis enim unquam Baſiliſcus tam latè uaſtauit omnia, quã Nero, Caligula, Domitianus, Commodus, Maximinus, Licinius, reliquæ Tyrannicæ peſtes? Horum ego uitam miſeram ſtatuo & eo longè miſeriorem, quo diutius illis impunè licuit peccare, nam peccatum ſine pœna, maxima eſt pœna, quum impunitate propoſita conſuetudo peccandi protrahatur, indieſque augeatur & corroboretur, quo nihil deterius. Vt iam concludatur ſermo, nihil tyrannico uiro miſerius, nihil ſapiente Principe fœlicius, & poſtquam de huius actionibus nobis loqui propoſitum fuit, eaſque ſicut ingenii facultas tulit, protulimus, ecquod in terris æquè optandum & tam conſpiciendum, quàm peritiſsimus, omnique uirtute inſtructiſſimus & Deo, quàm ſimillimus Princeps? Vt enim Principis poteſtate inter homines nihil maius, ſic eius munere nihil melius, ſi ut oportet adminiſtretur. Is enim eſt, qui quæritur & à nobis commendatus, non qui titulo & honore principatus contentus negligat ſe ipſum & cæteros, uel ad inſaniam libidinum ſuarum cuncta diſponat, ſed qui prudenter agendo oſtendat ſe dignum tantis opibus tantoque munere. Vt enim uident omnes, quod unus omnibus imperat: ſic uideant pariter omnes, quod unus omnibus

nibus debeat imperare. Hæc ſunt, quæ in propoſita quæſtione cõfero in medium: non autem tam longo uſus eſſem ſermone, niſi ueſtra me & auctoritas ad dicendum & oratio impuliſſet. ALB. Et elegantem Baptiſta, & grauem, & ualido ſententiarum robore inſtructam, tua denique prudentia dignam orationem habuiſti, & quantum ad me attinet, eam ualdè comprobo. Vnum tamen illud me (ut uerè dicam) commouit non leuiter, quòd & nos antea, & tu apertius in oratione tua poſuiſti, quæcunque peccant in rep. Principes, ea ab ignoratione proficiſci, Vereor ne plerique contra hæc inſurgant, aſſerentes non omnia peccata ignoratione, ſed pleraque dolo et fraude fiſcipi, quum homines intelligant ſe delinquere, nec tamen abſtinent à delictis indulgentes cupiditatibus ſuis. Quis ignorat adulterium eſſe delictum? nemo, imò fatebitur, quilibet hoc quòd tendit ad uiolationem fœderis maritalis & prolis incertitudinem, magnum eſſe crimen, & tam magnum, ut legibus pœna capitis feriatur, & tamen nullum in urbibus frequentius delictum. Si interrogaueris adulterum, cur id committat, an ſciat ſe delinquere: nunquam dicet ſe neſcire, ſed illud afferet Medeæ ex Poeta inſigni.

Video meliora, proboque, Deteriora ſequor.

Enimuero ſcientia opponitur ignorantiæ, ſicuti ſibi ipſis inuicem opponitur uoluntarium & inuoluntarium, propterea quòd ſcientia uoluntatem habeat facientis, ignorantia non habeat: omne autem peccatum uoluntate cõtrahitur: aut enim id quod geritur, peccatum non eſt, aut ſi eſt peccatum, uoluntarium eſt, quum igitur ignorantia uoluntatem non habeat, caret eo, quòd propriè peccatum facit, non igitur ab ignorantia peccatum proficiſcitur. Hoc uidiſſe uidetur Iacobus Apoſtolus in epiſtola, dum inquit. Scienti bonum facere, & non facienti peccatum eſt illi. Et Dominus in Euangelio. Seruus, qui cognouit uoluntatem Domini ſui, & non facit, plagis uapulabit multis: ita enim dictum eſt de ſeruo cognoſcente uoluntatem Domini, quaſi extra omnem noxam ſit, ſi ignoret. Non peccat, qui ſe peccare neſcit: quamobrem nuſquam ignorantia plectitur legibus, ſed fraus (ut dixi) quæ non contingit ſine conſilio atque ſcientia eius, quod geritur, hinc negant ueſtri impuberem & furioſum capitalem fraudem admittere, fraudi autem adeo coniuncta eſt pœna, ut pro pœna fraudem ueteres ponerent, & ſi quis errore uel caſu quicquam uetitum admiſiſſet, fraudem ideſt pœnam ceſſare dicebant. Hinc ubi aliquis ſoluebatur legibus plebiſcito uel Senatuſconſulto, ne illud ſibi eſſet fraudi, quòd contra legem ueniret cauebatur. Quamobrem ſi Principes peccant in ſe ipſos & ciues, ita ut neſciant ſe peccare, ignoſcendum eſt, eisq; parcendum, ut hominibus: multus enim error humanam uitam occupauit. Sin autem intelligunt ſe peccare, nec abſtinent, falſum eſt, quod ſupponimus, Principes peccare ob ignorationem, nam etiam intelligentes ſe peccare, nihilo ſecius peccant. Non ergo in cauſa peccatorum eſt ignorantia: quam uitari poſſe diximus, ſi Principes doctrinæ literis diſciplinisq; incumberent: hoc rectè diceretur, ſi neſcientes peccarent Principes, ſed ſi ſcientes eadem faciunt, cur pro remedio confugimus ad ſcientiam nihil profuturam, quaſi non habeant, ac non potius iubemus,

ut rationis fræno comprimant eorum libidinem, cui nunc scientia succumbit. Non enim ignorabat Nero se delinqnere, quum matrem interfici iubebat, & quum Senecam præceptorem eodem donaret munere, ut taceam de aliis eius cædibus & rapinis, quibus in optimum quenque irruebat, quæ omnia apertè nefariam erant, & scelerata. Hæc mihi nunc occurrunt Baptista, quæ obiicerem orationi tuæ, sicut sæpè aliud alias occurrit, quæ ut discutias oportet, & diluas, si modo fides orationi tuæ, & superioribus nostris sermonibus constare debet. BAP. Mouisti Alberte quæstionem, non nunc primum, sed iandudum inter ueteres Philosophos agitatam pluribus sermonibus, dum quærunt subtilius, quæ sit origo, semen, & causa peccandi, his illud, aliis aliud censentibus: non enim conueniunt sententiæ; ut sunt diuersi ingeniorum captus. Quanquam his, quæ nuper obiecisti Alberte (si rectè memini) occurrit antea Marcus, sed paucis, ueluti præteriens, & aliud agens. Veruntamen si plenius desideratur responsum, & de re tota uis audire aliquid spatio sius, non deero huic uoluntati tuæ, nam si cessaro, perierit nobis omnis superior oratio, quam tamen rectè positam existimo. Assentior nanque Platoni, qui asserit omne peccatum ab ignoratione proficisci. Nemo enim peccat, nisi qnia id quod peccato assequitur, putat bonum, quanuis re ipsa malum sit, uerum opinio boni id efficit, quæ erepta non reperiretur, qui peccaret. Absurdum porrò est dicere aliquem præsente scientia deligere id quod est deterius: nam dum id dicitur, illud dicitur inimicum esse eum sibi ipsi, quod fieri nequit: nulla enim natura maior commendatio, quàm sui ipsius ad se ipsum, deligit igitur, quod sibi uisum est melius; quum autem id quod deligit, non sit melius, sed peius, non scientiam illo in iudicio, sed falsam opinionem affuisse dicemus, adiutam à prauis cupiditatibus aduersus rectam rationem. Etenim in bonorum malorumque ad uitam pertinentium delectu, communia & generalia uident omnes, nec in his ulla est aberratio. Falluntur autem ubi ad propria uentum est, nam non persistunt tunc in sententia, propterea quòd quæ sensibus lenocinantur magis sequuntur, eisqueut notionibus immorantur. Hoc ostendere possum persequens eadem exempla, quæ à te allata sunt. Interroga adulterum, sed ex his unum, qui non erubescat de hoc crimine, sed libenter fateatur, uel de illo potius glorietur; tales enim multi. Dic huic. Adulterium num censes esse malum? Fatebitur, si aliquam habet partem sani iudicii: nam & naturalis ratio id admonet, quæ plurimum potest, & illud quoque quod in propria uxore id recusaret. Sequere. Tu ergo cum hac & illa nupta adulterium committis: hoc quoque fatebitur, nam unum ex his facimus, quem non pudeat huius criminis, sed libens agnoscat. Perge porrò, ut concludas. Ergo malum est tibi cum hac & illa muliere adulterium committere, negabit: uel si forsitan fateatur, uerbo id dun taxat fatebitur, sed animo neutiquam assentietur: non enim si hoc malum sibi esse existimaret, illud patraret: Diuertit enim tunc ad alia, & cogitat, quàm iucundus sit amicæ complexus, eamque iucunditatem sequendam putat, nec malè, nisi repugnaret honestati: in hoc enim aberratio, quod

tanti

tanti æstimat oblectari, ut id præferat honesto, & dum id facit, bono suo se id facere arbitratur. Is ergo, qui utitur illo carmine. Video meliora, proboque. Deteriora sequor, non ea profert ex animi sententia, sed ea propugnans adhuc pro recto aduersus sensuum illecebras. Ita enim Medea secum disputans & certans à Poeta inducitur. Nemo autem sponte sequitur deteriora, qui firmiter & inconcussè iudicat alia esse potiora Nero interfecit matrem, non quia nesciret matrem à filio interfici esse malum, sed quia eam matrem, quam tunc habebat, interfici bonum esse existimauit specie falsà deceptus opinati boni: non enim illud uerè bonum erat, sed malum, quia parricidio se inquinauit fœdissimè. Similiter nouerat Nero hominem necare malum esse, præsertim præceptorem summa grauitate & sapientia preditum. at hunc hominem, & hunc præceptorem, quanuis summa grauitate & sapientia insignem necare, bono sibi esse putabat. Falsò id quidem, sed putabat tamen: non enim ea patrans parricidia, rebus suis malè consulere existimabat, sed optimè. Eadem ratio est de cædibus aliis, rapinis, sacrilegiis, incendiis, quæ ille, ut profutura suo imperio committebat. Hæc est illa ignoratio, qua detinentur improbi, quòd quum priora concedunt, non tenent deinceps consequentia, & quod in genere malum esse uident, id in specie oblata bonum sibi esse arbitrantur. Dicis peccatum nasci uoluntate, ignorationem autem non esse uoluntariam, ego autem existimo non omnem ignorationem esse inuoluntariam, sed quandam suscipi uoluntate: nam sponte sua ignorare & capi uidetur, qui quod in uniuersum scit esse malum, ubi ad se & propriam conuertit causam, id bonum esse existimat: sicut enim qui nouit omnem mulam esse sterilem, nunquam dicet hanc uel illam mulam esse fœcundam, dummodo sciat esse mulam, & si diceret, repugnantia diceret, & turpiter errare uideretur, sic qui nouit omne adulterium esse malum, si deinceps dicat aliquod adulterium esse bonum, nonne turpiter labitur opinione? & existimandum est uoluntate id ignorare, quia in eo positum fuerat cupiditates proprias frænare, à quibus abstrahitur, ne aut communia tunc consideret, uel si considerat, ut ea postponat, & falso concludat: magna autem uis est cupiditatum, ita ut non modo rectam rationem aspernentur, sed quandoque obruant & extinguant, ut opus eius omni ex parte impediatur, licet plerosque cernere ita iracundiæ motu efferuescentes, ut usum rationis amisisse uideantur, alios nimio amore ita concitos, ut in insaniam incidisse crederentur: immutantur enim in tam uehentibus animi perturbationibus corpora, ideo nimirum si ratio tunc nihil agat, sicut nec in somno, nec ebrietate quicquam agere potest. Peccata autem nasci ex ignorantia, illud quoque indicat, (ut ipse quoque utar sacrarum literarum testimonio) quod Daniel in alterum ex senibus, qui pudicitiam Susannæ attentarunt, ejaculatus est: Species te (inquit) senex decepit, quid est hoc? Num formosæ mulieris species decipere potest? certè ex se non potest, nisi adiuuetur cupiditate oculorum. Eleganter sanè Daniel, qui quod materiam

præbet

præbet deceptioni, perinde posuit ac si id ipsum efficeret deceptionem. Verùm autem si amare uolumus, sua quenque cupiditas ad deceptionem trahit, dum quæ suauia sunt sensibus, prima ducit, posteriora, habet quæcunque recta ratio, diuinæ & humanæ legis auctoritas mandat, atque ita se rem habere, ipse quoque Daniel ostendit, nam postquam dixerat ad senem illum. Species te decepit, subdidit, & concupiscentia subuertit cor tuum. Num tu aut quisquam alius Daniele sapientior? ut quæ ille censet, reúcere ualeamus, censet autem ex deceptione nasci peccatum, constat sanè eum, qui decipitur aliquid ignorare, unde illa deceptio nascatur: Nemo enim sciens decipitur. Peccata igitur ex ignorantia nasci fatendum est. Nam quod subiecisti deinceps Alberte legibus non plecti ignorantiam, sed fraudem duntaxat & dolum, fateor non puniri ignorantiam legibus, si peccarunt nescientes, quid agerent hi, quibus usus rationis, uel nondum aduenit, uel ereptus est, quales sunt pupilli nondum proximi pubertati, furiosi, dormientes: hos enim commemorasti. Affectatam autem & supinam & simulatam ignorantiam puniri dico, quum aliquis dat operam ne intelligat, uel ignorare se dicit, quod omnes norunt, uel fingit se nescire, quod planissime nouit. Item & punitur ignorantia in eo, cuius culpa factum est, ut ignorans delinqueret, hinc punitur ebrius si delinquat, quia in ipso situm erat, ne in ebrietatem incideret. Noli putare Alberte leges nostras ignorantiæ esse patronas: non enim hanc omnino prætereunt, sed puniunt sæpè, ut nuper audisti. Illud quoque scito (quod ad rem pertinet) plecti quoque legibus ignorantiam, ubi artifex insciticæ accusatur: non enim huic quæ artis suæ sunt, ignorare conceditur, non auditur, qui profitetur artem, si deinceps ignarum se artis esse dicat, & petat errori ueniam: non enim profiteri, & in artificum numero debuit se collocare: similiter si cui munus aliquod iniungitur, inquirere, inuestigare, scire denique debet, quæ ad implendum illud munus pertinent, ni faciat, ignorantiæ reus tenetur, aut mandatum non suscepisset si illud erat neglecturus. En illud est, quod Marcus iaculabatur in Priucipes, quod quum Princeps nomen sit officii & artificii cuiusdam, eius scilicet, quod ad regimen populorum pertineret, sint ipsi in opere propriè negligentes, nec sciant, ac ne curent quidem scire, quæ sui sunt officii, sed temerè agant omnia & inconsultè neglectis disciplinis, unde id scire possint. Qua propter ignoratio fraudi illis esse debet, ab ignoratione autem proficiscuntur peccata omnia, quemadmodum dictum est, quoniam pro bono suscipitur, & amatur id, quod malum est, & pro utili, id quod est calamitosum. Res autem omnis huc tendit Alberte, ut fraudem uel domum censeatur admittere, qui scienter (ut sic dicam) ignorat, talis est autem ille, qui quum in eius potestate positum esset cupiditates animi temerarias ratione repellere, id facere neglexit, ita ut uideatur de industria non uerum, sed apparens & imaginarium bonum sequutus fuisse, habet quicunque peccat ex ignorantia hoc quod uana capitur boni specie, nec ferre uidet sua gaudia uentos, ex malitia illud, quod ignorantiam hanc cupiditatibus suis reiectis non reppellit, nec curat discere, quid uerè bonum sit quidue malum, dum se ipsum non rectè & ordine, sed intemperanter amat.

amat. Ergo & priuatus omnis & magistratus, & multo magis Princeps, qui tanto rerum tumori præpositus est, studeat in primis, ut boni & mali notitiam assequatur, deinde eam animo altius inserat, agendo assiduè optima quæque, & in his se exercendo. Virtus enim hæc, quæ ad mores spectat, non natura generatur in nobis, licet ad eam suscipiendam natura apti simus. Comparatur autem usu, actione & exercitatione, hinc mores sunt dicti, quod consuetudine quadam in nobis procreentur. Sicut enim fabricando fabri (ut aiunt) simus, similiter agendo iusta, iusti efficimur, subeundo magno animo formidolosa, fortes abstinendo à turpibus, uoluptatibus temperati, largiendo liberales, proficit autem in hoc disciplina, quod ostendit actiones eas bonas esse, & rectas & honestas, atque etiam utiles, & à quocunque, qui rationis compos haberi uelit suscipiendas, uias præterea tradit, quibus unumquodque rectè & facilius effici potest. Hæc qui studuerit persequi, credo equidem auxiliante Deo fore, ut sibi ipsi & cæteris indies reddatur utilior. Sin aliter, ruet assiduè (quantum ego sentio) in peiora. Nemo ab omni uirtute confestim deficit, sed paulatim per partes effluit. Nemo repente fit turpissimus, sed certis nequitiæ gradibus ad summa scelera prolabitur. Propone tibi exempla horum Principum, qui sceleratissimi extiterunt, nullus inde cœpit, quo incredibile fuit eos peruenisse, corroborat se ipsam in minoribus audacia & impudentia: ut inde ad altiora progressus fiat. Specta Neronem, ut huius exemplo utar, qui modo commemorabatur. Putas ne initium scelerum à matris parricidio duxisse? Ille uero antequam huc ueniret, & infinitas ciuium cædes fecerat, præceptorem occiderat, fratrem, amitam, priuignum, uxorem necarat, mater restabat, his iam peractis eam posterius aggressus est, ut omnem improbitatem impleret. Doctrina autem fieri potest, ut Princeps hanc sequens putet sibi omnia tempora obseruanda, ne peccet etiam in minimis, quoniam qui ab his temperarit, sibi aditum quodāmodo obstruxit in maiora irruendi. Hæc habui Alberte, quæ dicerem ad obiecta tua, quæ si non displicent, satis est, sin autem nondum illa repulsa opinaris, hortor ut rem totam & nobiscum & cum aliis diligentius consideremus. ALB. Non alia opus consideratione Baptista. Rem ipsam, quæ uenerat in contentionem, dilucidè explicasti, & tam firmiter & ueraciter, ut iam nemini dubia esse possit. Si quid autem aliud dicendum est, quod minimè fuerit discussum, id aggrediamur. MAR. Nondum deesse nobis existimas, quid dicamus, & rectè fortasse. Suggeruntur enim mihi quædam, & à quo mihi suggerantur non uideo, quæ non abhorrent à proposita quæstione. ALB. Effundas ea licet, postquam uenam ingenii adhuc scaturientem in te sentis. MAR. Faciam, ut te uelle uideo. Veruntamen conquiescere paulisper, & ueluti me ipsum colligere decreui, tanquam longo iam fessus itinere. Deinceps reliquo sermoni dabimus operam. ALB. Vt uidetur.

MARCI

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA

LIBER SEPTIMVS.

MARCVS.

VPERIORIBVS sermonibus Alberte ostendimus, quæ & quanta sit in Principibus ferè omnibus inscitia, & quantam hæc, tum illis, tum populis, quibus regendis præpositi sunt, afferat calamitatem, & ne quis bonarum artium hostis obiicere posset, id nos inaudita parte censuisse, extitisti tu Alberte, qui aduersariorum partes susciperes eaque proponeres, quibus illi causam suam protegere solent; idq; tuum factum non modo molestiam nobis attulit nullam, uerum etiam ingentem uoluptatem: non enim nunc possunt illi nobis obiicere, quod quicunque statuit aliquid inaudita parte, tam & si æquum statuerit, ipse minimè est æquus. Nos contraria audiuimus, te huic rei operam dante. Ea quàm leuia essent & inania, patefactum est sermone meo & fratris. Quid igitur his addi potest? Illud, ut opinor. Ego & si turpium facinorum causam ascribam omnino Principibus ipsis, qui ea admisserunt, non tamen ab omni culpa defendo populos. ALB. Quomodo id dicis? aut quare ita tibi uidetur? MAR. Quoniam credo ego populorum peccata promereri, ut ab omni humanitate & doctrina alieni uiri dominentur, gerantque se (ut consentaneum est efferis eorum moribus) asperè & truculenter, uidente, quæ fiùt diuino numine, & ea fieri concedente, nam ubi in malos seruos peior datus est dominus, dignum (ut aiunt) patella operculum, & quod de Asino carduos tondente dictum est, similes habent labra lactucas. An non uides, quid in sacris uoluminibus minetur Deus Iudæorum populo ob eius nefaria scelera? Te enim illis in rebus nemo peritior. Memento quid illic sæpe legeris. ALB. Memini. Minatur illis pueros, & hypocritas, & facinorosos reges. MAR. Cur hoc? num ob Iudaici populi sanctitatem, an ob scelera? ALB. Ridiculum est dicere ob sanctitatem. Nemo enim bonus bonis mala minitatur. MAR. Ob scelera ergo. ALB. Manifestum id quidem. MAR. Tyrannos igitur immittit sæpe Deus in populos, ut eorum puniat nequitiam, & contundat superbiam, & coerceat intemperantiam. Neque inficiari hoc potest quisquam, quoniam Deus, qui Prophetarum ore loquebatur, nescit fallere, aut mentiri. Das ne mihi hoc esse uerum? aut quæris maiora testimonia, quàm diuina? ALB. Minimè. Do quod uis, nec datum unquam reuocabo. MAR. Quid si doceo falsos gentium Deos eadem protulisse? Erant illi quidem impurissimi Dæmones, ueruntamen uera multa pronuntiabant, seu, quia id facerent imperio maioris potestatis coacti, seu ut simulata uirtute fallerent deinceps maiori mercede in studio ueræ religionis.

nis. ALB. Quid est igitur illud, quod isti hac in re pronunciauerunt? MAR. Audies. Aegyptiis Reges semper extitisse constat. Quum uerò iam plures regnassent, & ad Mycerinum quendam regnum peruenisset, ex urbe Buti redditum ferunt oraculum, fore, ut sex omnino annos uiueret, septimo extingueretur. Ipsum id ægreferentem misisse ad oraculum querimoniam huiusmodi, quod quum pater suus patruusque, qui Deorum immortalium contemptores fuissent, templaque claudi iussissent, infinitosque præterea homines perdidissent, tandiù uixissent, ipse piè faciens tam citò uitam finiret, responsum ab oraculo remissum, ob hoc ipsum propere extinctum iri, quod pius esset, nec faceret, quod fieri oporteret. Oportere autem centum quinquaginta annos Aegyptios affligi, idque duos, qui ante se fuissent Reges didicisse, ipsum uerò nequaquam. Hæc de Herodoto. Plutarchus uerò in libello, quem de sera Deorum ultione inscripsit, refert de Sicyoniis, quod quum impia quædam & scelerata egissent in athletarum certamine Pythiis, respondisse Deum Sicyonios flagellatoribus indigere. Nec multo post exortos Sicyone Tyrannos, alium alio nequiorem, qui corruptos eorum mores ab omni intemperantia purgarunt, Orthagoram, Myronem, Clisthenem. simile dicit fuisse Pharmacum Agrigentinis Phalarim, Romanis Marium. Vides ueterum quoque Deorum testimonio dari in populos efferos & immites Tyrannos, qui suis utentes moribus irruant quolibet, & cædibus, exiliis, uinculis, uerberibus, expilationibus, rapinis humiliores reddant populos & modestiores, nec conqueri illi iure possunt, quod Tyrannicam potestatem experiantur, ultricem scelerum, moderatricem flagitiorum. Sed quid etiam bonus & egregius faciat Princeps, ubi in populi corruptos inciderit mores? Neminem ille quidem lædet bonum: nemini erit iniuria grauis: mitior etiam erit in pœnis, sed tamen illum quoque oportebit multitudinis improbitatem aliquo pharmaco coercere: aspero quidem & tristi: ueruntamen salutari & necessario. At nec pœnarum timor eximitur sub bono Principe, sed hoc bonus præstat Princeps, quod non ipse, sed leges tantum timentur, quanquam ne hæ quidem timeantur ab his, qui secundum ipsas uiuere decreuerunt. Neminem enim leges offendunt, nisi eos, à quibus ipsæ prius offenduntur. Melior sanè fuit conditio uetustissimorum illorum Regum, qui ab initio humani generis extiterunt, facilior tunc offerebat se imperii administrandi ratio, propterea quòd homines tunc sponte sua ius & æquum colebant.

Proque metu populum sine ui pudor ipse regebat
Nullus erat iustis reddere iura labor.

Vt elegantissimè cecinit Pelignus Poeta. Erant illorum quidem temporum aurei (ut poeticè loquar) homines, quibus non multò post successerunt argentei, hoc est, non tam laudabiles, quàm prius fuerant, attamen tolerabiles. Nunc in ferrea hac ætate aduersus dolos, fraudes, insidias, scelera multorum magna proponitur bono Principi luctatio, adeo, ut ad hæc superanda ui sit opus, & cædibus, nonnunquam & eiectionibus purganda ciuitas, periti Medici more, qui abscindit, exurit, aufert, quo reliquo corpori bona ualetudo seruetur. ALB. Aurea semper efflorescet ætas Marce

ubicunque bonus populis præfuerit Princeps. Nam illa improborum coercio, tametsi non sit optabilis, affert tamen pulchritudinem quandam, ut ãte aliquando est dictum, dum culpæ pœna æqua rependitur. Nihil tam par est, quam, ut qui dolo uitam eripuerit alteri, amittat suam: Qui alterum iniuria uerberarit, ipse quoque uerberibus subiiciatur: Qui pauperiem alicui intulerit, pauperior ipse efficiatur, damnum resarciendo, & fisco tantundem pecuniæ inferendo. Hoc sequuti sunt ueteres illi duo Heroes eximiæ fortitudinis nomine insignes, Hercules, & Theseus. Illi nanque quum terrarum orbem à monstris pacare uellent, non satis habuerunt famosos latrones tollere, sed hoc iustitiæ, hoc gloriæ suæ conuenire existimabant eodem pœnæ genere eos affligere, qui ipsi antea alios afflixissent. Quamobrem Hercules Diomedem Thracem, qui pascere humana carne equos solebat, eisdem equis pro pabulo proiecit. Antæum Lybicum, qui luctando uiatores necabat, eodem palæstræ genere interemit. Busiridem Aegyptium, qui hospites immolare solebat, uictimam fecit. Traditum est tamde Termero quodam, qui cunctos, qui in se inciderant, uerberibus capitis ad mortem adigebat, hunc quoque Hercules multis percussionibus in caput illatis peremit. Eodem exemplo, eademque animi magnitudine præditus Theseus Scyronem, Procustem, Sinnim obsessores uiarum, ultus est, nam quæ aliis excogitauerant supplicia, in ipsos conuertit: quæcunque fecerant impii isti & facinorosi, eadem à uiro omnium fortissimo & generosissimo retulerunt.

Neque enim lex iustior ulla est.
Quam nescis artifices morte perire sua.

Intelligere potes Alberte ex sacris quoque literis hæc supplicia Deo placuisse: Nam in Iudicum libro legitur, quod quum Hebræi aduersus Chananeos Pherazeosque pugnassent, & utrosque prostrauissent. Ducem eorum Adonibezechum fugientem persequuti apprehenderunt, eique summitates manuum ac pedum absciderunt, quod ubi factum est, dixisse fertur ille Septuaginta Reges amputatis manuum ac pedum summitatibus colligebant submensa mea ciborum reliquias. Sicut feci, ita reddidit mihi Deus. Denique nihil æquè conuenit, quàm malos malè perire, & exempla in uulgus edere, ne quis posthac eos in scelere imitari uelit. Quamobrem nihil est quod horreas Marce suppliciorum acerbitatem. Nam hæc in malos sub bono Principe grata sunt, & quàm pulchrum iustitiæ bonum sit ostendunt, cuius magna pars est fontes punire. Rogandus est quantum fieri potest, summus & æternus Deus, ut caritate sua illa ingenti & misericordia omnibus nota det bonos Principes, id si fecerit. O beatos populos, Aurea reducetur ætas sæculo illis dominantibus, id quod etiam Domitianus crudelitate inter Cæsares famosus penè uidit, sed per somnium: nã quum somniasset gibbam auream sibi post ceruicem enatam, ex eo interpretatus est beatiorem post se lætioremque portendi reip. statum, quod etiam euenit non uictoriis aut auctis imperii finibus, sed præstanti uirtute subsequentium Principum, qui moderatius imperarunt. MAR. Auream mihi uideris Alberte ætatem somniare non minus, quàm Domitianus: ego certè ad senectutem

tem usque (Deo benefauente) progressus, nusquam oculis eam meis uidi uigilantibus: effigiem tantum quandam cernimus animo, re non tenemus, nusquam adest, nec aderit, (ut opinor) in uniuersum, quoniam si Euangelio credimus, cui credendum est omnino, deteriora erunt nouissima prioribus. Nisi fortasse libeat tibi Alberte auream uocare ætatem, quemadmodum uocat Poeta quidam, cuius illa sunt carmina.

Aurea nunc uerè est ætas: nam plurimus auro
Venit honos, auro conciliatur amor.

Si ità accipis, nobis quoque nunc ætas floret aurea, nam plurimum nunc aurum honoratur: uel auream nunc possumus uocare ætatem, ab auri copia, quam nouo & inaudito hactenus more ab Indis usque sub alio cœli axe positis Hispanorum Lusitanorumque classes in Europam, ad suos portus propriaque litora deuehunt: sic nunc quoque nata fuerit aurea ætas. ALB. Et si Marce te ludere uideo, mihi tamen uerè hoc aureum uidetur opus, quod nuper Hispani gesserunt. Illi nanque Indos tam procul à nobis iacentes inuenerunt, per inaccessum olim oceanum uela dantes relicta arcto, ignotum cœlum, ignotaque sequentes sidera. Terminus olim positus fuit nauigationibus: ultra quem progrediebatur nemo: hi primi spretis limitibus classem nouis litoribus applicuerunt, magnumque fuit alias gentes nationesque inuisere, quas nulla nobis uox, nullas famas notas fecerat. MAR. Cur non inuenisse potius dicis, quum non modo, quæ essent, sed num ullæ essent gentes ignoraretur? ALB. Fateor inuenisse, & hoc est, in quo magnopere gloriantur. MAR. Hoc quod magnum existimas Alberte, ne gligunt Hispani: non enim tam gloriantur, quod gentes inuenerunt nouas, quàm quod inuenerunt aureas, nam exportato auro, ex aureis reddiderunt argenteas, rursus ex argenteis reddent, si uidebitur, æneas: sed omittamus quæso aurum istud Indicum, quod nemo nostrum uidit aut attigit. Redeamus ad illud, de quo nobis propositus fuit sermo, & uideamus quantam afferat doctrina in Principe sibi & populis fœlicitatem, & econuerso quantam inuehat utrisque cladem inscitia. ALB. De hoc iam tam multa dicta sunt, ut si quis alius hanc unquam sibi sumpsit materiam ad dicendum, nihil dixisse, aut inuenisse possit uideri. Sed perge porrò, postquam adhuc aliquid addẽdum putas, ut cumulatior reddatur sermo & perfectior. MAR. Omnis labor meus in eo uersatur, ut ostendam, (si modo id assequi ualeo) Principum scelera ab ignoratione proficisci, dum sectantur ut utile, quod noxium est, ut bonum, quod est pessimum: quod sanè ignorationis genus deterrimum est, dum putat aliquis scire, quod nescit, nam sic affectus difficillimè corrigitur: iam enim scientiæ opinione elatus non audit contraria suadentem. Vbi autem quispiam simpliciter quid nescit, & sentit se nescire, potest scisciians ipse, uel ab alio admonitus uerum cernere, idq; amplecti; & melius agere: sed non is, qui suasit sibi aliquid iam notum esse, nec errare se putat.

Regia res scelus est, socero cape regna necato.

Vox hæc Tarquiniæ est nobilis Poetæ uersu expressa. Dici uix potest, quanta sit parricidii labes, quàm immanè sit facinus uitam eripere ei, à quo ipse

ſuſceperis, & pro quo mori honeſtum eſſet, attamen hæc mulier uiro illud mandauit, quin etiam per interfecti corpus patris carpentum egiſſe dicitur: nec illud ſuadens conſulere ſibi malè exiſtimabat, ſed optimè, quoniam ſe per id ad regnum peruenturam uidebat, ſicut poſtea peruenit. Num uerum nouit? Minimè, imò errore, inſcitia, cæcitate mentis in id prolapſa eſt, dum bonum ſummum putat regnare, etiam ſi ſcelere ad id perueniatur. Falſum id quidem. Eſt enim maius innocentiæ bonum, quàm ullæ regiæ opes, præponderat manſuetudo, humanitas, clementia, pietas omnibus imperiis. Non igitur proiicere hæc debuit, ut illa acquireret, nec proieciſſet, niſi quòd errabat, & rerum pondera non tenebat. Sed quid hæc? Indicat ipſa ſe ignorare, dum inquit Regia res ſcelus eſt. Quis non perſpiciat uel lipientibus oculis hanc ignorantiæ eſſe uocem? Ita ne uero res regia ſcelus eſt? imò quidlibet aliud eſt potius Regium, quàm ſcelus. Reges enim prositi & inuenti ſunt ea maximè de cauſa, ut ius ualeret ideſt ne ſcelus fiat, hæc autem opinatur ad Regem id pertinere, quod, ut ne ſit, ipſi Reges conſtituti ſunt, ſed Regium quoque ipſum nomen eius aduerſatur ſententiæ. Rex enim à regendo dictus, quomodo autem regit, ſi labitur in uitia? ſi nocet ſcelere? Regula autem iſta qua utuntur Architecti, ſicut affine regi poſſidet nomen, ita quadam etiam officii ſocietate iungitur Regi: nam rectitudine ſumma pollens ipſa dirigit inferiora opera, & efficit (ut ita loquar) iuſtiora & meliora: non igitur alienum erit huius exemplo admonere Reges, quales eos eſſe deceat, quemadmodum igitur regulam rectitudine præſtare oportet, quia cætera, ut recta ſint, efficit, ſic par eſt, ut Reges præbeant ſe rectiſſimos, ſi modo, ut eorum congruit officio, cæteros mortales dirigere, & æquitatem in his inducere uelint, & ut rectitudo conuenit regulæ & Regi, ita obliquitas uitium in utroque: ſed eo maius in Rege uitium, quo maiora illi regenda commiſſa ſunt. Si obliquitatem igitur ponimus in ſcelere, rectitudinem in uirtute, non eſt regia res ſcelus, ſed uirtus. Falſum igitur hoc. Regia res ſcelus eſt. Item falſum illud:

Nam ſi uiolandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt, aliis rebus pietatem colas.

Capitalis (inquit Cicero) Etheocles uel Euripides potius, qui id unum ſolum, quod omnium fuerat ſceleratiſſimum, exceperit. Occæcat in his animos falſa utilitatis ſpecies, quum regnum adipiſci quolibet ſcelere utile putatur, noxium id profecto, quum nemini expediat delinquere, non modo regni alicuius adipiſcendi gratia, ſed ne ſi poſſit quidem cœlo & ſideribus, cunctis denique animatis, atque inanimatis imperare. Errauit ergo Tarquinia, dum patris interitu aditum ſibi ad regnum comparauit. Simili errore ductus Antoninus Baſſianus, de quo antea dictum eſt, cui, quum occultæ inſidiæ, quas ad Getam fratrem conſortē Imperii ſtruxerat, parum proderent, ui tandem aggreſſus hominem ſuis manibus peremit. Vtilius enim ei uidebatur ſolùm imperare occiſo fratre, quàm eo incolumi habere alterum imperii ſocium: nec uidebat ille magis eſſe noxium contaminare ſe parricidio, quàm proficuum augeri imperio, & tamē in illo ſuo errore quærebat anſam tegendi facinoris, nam iram timens militum ſtatim in caſtra profectus eſt,

gladium

gladium districtum tenens adhuc cruentum, similis attonito, multisq; con currentibus scisitantibusque quid rei esset, magnum periculum euasisse di cebat: uix uiuum effugisse: Deorum factum in se beneuolentia: ut è duobus Imperatoribus unus ipse supereſſet, quum tam ambiguo & perplexo ser mone uteretur, rem magis intelligi, quàm ipse exponere malebat. Deinde sequentibus diebus multa in Senatu & in populi concione attulit, ut diluеret crimen, iam fratrem palàm accusans, & id agens, ut non uim intulisse, sed repulisse uideretur. Vix enim quisquam reperitur, qui facinori suo aliquam iuris defensionem non obtendat, ut infamiæ effugiat notam, & cæteris minus displiceat. Eadem causa est Romuli, qui Remum fratrem sustulit, ut solus potiretur regno, & tamen muri transgressionem hic ei opposuit, causam afferens (ut ait Cicero) nec probabilem, nec satis idoneam. Hoc perspiciens Poeta illa protulit musis omnibus approbantibus.

Nulla fides regnis sociis, omnisque potestas
Impatiens consortis erit.
Fraterno primi mandauerunt sanguine muri.

Scribit Plutarchus in Demetrii uita eos, qui Alexandro Magno in Imperio successerunt, habuisse hoc præcipuum, ut fratres tollerent, quemadmodum (inquit) Geometræ petunt ab auditoribus concedi sibi quædam, quæ probare nequeunt, ut reliqua deinceps persequantur, sic illi putabant concedendum sibi ab omnibus communi quodam regio iure, ut stabiliendi regni causa fratres occidere liceret. Tanta est libido regnandi, ut diuina & humana iura omnia permisceat, & usurpare uideatur ueluti concessa precario, seu per præuaricationem quandam, quæ neutiquam conceduntur. Herodes Ascalonita, qui externorum primus Hierosolymæ regnauit, filios etiam occidit, in quem illud Augusti malle se Herodis esse porcum, quàm filium: Iudeos enim suilla abstinere notissimum est. Hic est ille Herodes, qui multa puerorum millia infra bimatum interfecit, quod Christus in lege promissus diceretur esse natus, sicut Euangelica prodit lectio, & Philo hebræus de temporibus, & Macrobius secundo Saturnalium meminit. Vetera exempla colligo, quia recentia proferre nimis odiosum esset, nec arbitror tutum ubi sermonem hunc nostrum foras efferri contingeret. Etenim in mortuos, quorum tantum extat memoria nominis, quiduis licet, uiuentibus & iis, qui paulo supra hanc ætatem extiterunt, parci etiam humanitas postulat.

ALB. Tu uero Marce perge, ut cœpisti, nam his exemplis contenti sumus, quibus utaris: non enim sicut in uestibus plurimum refert uetustis an nouis uteris: sic & in exemplis: nam quantum attineat ad rei demonstrationem, idem possunt uetera, quod noua, imò uetera potiora, quia uulgo sunt magis nota, et de his minus ambigi solet, ut de quibus multorum literis commemoratum sit. MAR. Ego Alberte quæcunque dixi nuper, duorum causa exposui. Primùm ut docerem scelera Principum ab ignoratione proficisci, quæ tamen sapientia illis uidetur. Deinde, ut intelligatur non esse nouam hanc uocem, sed iampridem iactatam, scelera Regibus conuenire, tam & si non his uerbis efferant (ut opinor) hi qui illis assentantur, sed alio cautiore utentes sermone occultato sceleris nomine & uirtutis ut-

cunque

cunque inducto, aiunt omnia honesta esse regibus, quod tamen quùm Antigonus Macedonum Rex à quodam audisset, accepit dictum pro barbaris Regibus: nam nobis inquit sola honesta sunt honesta: sola iusta sunt iusta. Demetrius Rex huius Antigoni fuit filius. Is quum præsidiis Ptolomæi Regis deiectis Athenas liberasset, & suis uti legibus uoluisset, effuderunt in eum Athenienses immensos honores, & Diis penè æquarunt, summis adulationibus utentes. Illud uero intolerandum, quod statuerunt, ut quodcunque Demetrius postulasset, id & diis sanctum, & hominibus iustum uideretur. Est penes Herodotum de Cambise Cyri filio Persarum Rege, quòd quum sororem eisdem parentibus genitam cuperet ducere, nec id tamen inter Persas fieri uideret, interrogauit Iudices Regios, quos in consilio adhibere solebat, ecqua lex in Persis sit, quæ permittat sororem fratri nubere; nam se cupere matrimonium sororis, uiderent ergo quid liceret. Illi adhibita multa deliberatione, quid sibi faciendum esset, quum hinc iusgentium, & naturalis ratio adesset, illinc cupiditas Regis obstaret: tandem referunt nullam inueniri legem, quæ id permitteret, quandam tamen esse legem, qua concederetur Persarum Regi facere, quicquid uellet. Huius legis auctoritate fretus Cambises sororem (ut cupiebat) duxit: & sapienter illi Iudices feciſſe existimati sunt, quod & uerum retulerunt, illud scilicet non licere, & ne ipsi perirent, si cupiditatem Regis refutarent, legem aliam suppeditauerunt, qua uni illi id licere offenderetur. Haud dissimile factum Seleuci Syriæ, Asiæque Regis, qui quum Stratonicem, quam uxorem habuerat, amanti Antiocho filio uellet concedere, si mulier re insolita perterrita repugnaret, mittendum amicos dixit & familiares, qui eam doceant & persuadeant quæcunque utilia uisa sunt regi, eadem iusta & honesta esse: Nec ita multo post Antiocho & Stratonice superioris Asiæ regibus declaratis nuptiæ ingenti apparatu summaque rerum magnificentia celebratæ sunt, festaq; ubique in regno Seleuci pro nouo coniugio populi agitauere. ALB. Multa his consimilia hodie geruntur (si uera licet dicere). Nam Iurisconsulti quos sibi in consilio adhibent Principes, eorum potestatem æquant diis immortalibus, supra omne ius statuentes. MAR. Noli quæso Alberte Iurisconsulti ordini detrahere, cuius honori & gloriæ semper fauisti. Sunt in hoc ordine permulti uiri boni & graues & sapientes, quos non decet ob quorundam peccata in inuidiam iniustumque odium uocare. ALB. Non est assertio mea de omnibus, qui iuri dant operam; sed de nonnullis, quos ego noui Principum potentiæ assentari, suaque sententia omnia illis concedere. MAR. Vt sint ista, quæ dicis Alberte, num Iurisconsultis putas turpè male suppeditare consilia, ipsis autem Principibus præclarum malos eligere Consultores? Equidem sic existimo huius culpæ magnam partem residere in Principibus, qui deligunt eos in consilio, quos facilè intelligunt cupiditatibus eorum fauturos, & ea dicturos, quæ libenter ipsi audiant. Princeps autem prudens atque bonus facilè abigit adulatores, nec consistere in conspectu patitur, debetq; ei multum populus omnis non tam pro suis, quàm alienis moribus, quia non erit, qui praua suadeat, ubi non adest, cui suadeatur. De potestate autem Principis in leges, sic habeto Alberte posse Principem

cipem his derogare legibus, quæ leuibus & non satis constantibus causis inductæ sunt, aut quibus sublatis nemini ius suum aufertur, nemini contumelia irrogatur. Leges uero ex usu reip. latas, quarum fundamentum est sanctitas, iustitia, populorum libertas, pax ciuium atque concordia: quibus mos gentium, ius diuinum, naturalis ratio suffragatur, permittitur quidem Principi tollere non in uniuersum, nec promiscuè, sed ubi in negocio quopiam tale quid incidit, ut si legis lator id præuidisset, uerisimiliter excepisset, uel alia honesta ratione subueniisset, tunc non uiolatur lex, sed magis seruatur à non seruantibus, quàm si seruaretur, quia perinde res illa haberi debet, ac si nominatim & expressè lege excepta fuisset. Non enim potest legis lator humanas quascunque actiones & quæcunque eas præcurrunt, comitantur, subsequuntur, lege completi: prouidet tamen, ut potest, genera earum attingendo, accidit tamen, ut quod in uniuerso genere probatur, id in specie quadam repudietur: Veluti depositam reddere pecuniam bonæfidei congruit & iustissimum est, & moribus gentium receptissimum, & eius rei causa actio ciuilis constituta in eum, qui reddere recusat, sed quid si reus capitalis iudicii deponat penes me pecuniam: deinceps damnetur, & bona eius publicentur, num ei reddam repetenti, an in publicum deferam? & magis est, ut in publicum deferre debeam, nam qui de rep. malè est meritus, ut exemplo suo alios à maleficiis deterreat, egestate laborare debet. Similiter si latro uiatoris spolia ad me insciũ detulerit, eaque deposuerit, nonne reddam potius, ubi resciero, Domino flagitanti, quàm latroni? nam & si bona fides hoc exigat, ut fidei commissam rem is reciplat, qui dedit: tamen si quod gestum est contemplemur, iustitiæ potius conuenit, ut domino sua reddantur, quàm latroni, qui ea sceleratissimè ademit. Hæc & his similia faciunt, ut legi liceat derogare, quando si lex seruaretur, id sententiæ legis repugnaret, & æquitas suadet, ut tunc aliter, quàm lege dispositum sit, statuatur. Multa enim arbitrio magistratuũ reseruat legis lator, in quibus uult posse à legis scripto discedi, ubi scilicet ea occurrit species, quæ æquitate sua legis sanctione sit potentior. Quum Philippus Macedonum Rex ingenti prælio Athenienses & socios in Chæronea profligasset, libertasque non solùm Athenienſium, sed totius ferè Græciæ in summum adducta esset discrimen, suasit Hyperides unus rhetorum populo, ut decretum faceret, quo & incolæ ciuitate & serui libertate donarentur, suasit insuper, ut urbem munirent, sacra & coniuges cum liberis in pirræa deportarent. Decreto facto adductus in iudicium, & accusatus, quòd uno decreto in eius sententiam lato multas leges sustulisset. Respondisse fertur. Tantum tenebrarum inuexerant tunc Macedonum arma, ut leges inspicere non potuerim. Non ego scripsi decretum illud, sed pugnacia, quam in Chæronea pugnauimus. Sic uir sapiens censuit à legibus discedendum, ubi eas seruari pernicioſum esset. Multa uno tempore sunt honesta & utilia, quæ alio commutatis rebus, nec honesta sunt nec utilia. Ista sunt Alberte (ne Iurisconsultos posthac lacessas) in quæ potestas datur Principi, ut leges temperet uniuersas, prout populi commodum, subiectorum utilitas, & causarum merita requirunt. Debet populus obtemperare legibus,

bus, leges populi ſeruire commodis. Non poſſunt una linea circunſcribi omnia, nec una incommutabilis eſſe regula in magna ac propè infinita rerum, temporum, locorum, perſonarum uarietate: ſatis eſt legum latori, ſi leges tulerit, quàm plurima complectentes, & quantùm fieri poteſt optimas: minutatim autem & ſigillatim inſiſtere, & ſi cupiat, non poteſt, quia id ſupra hominis eſt uires, ideò à legibus ſuis aliquid excipi facile patitur: tolli etiam & abrogari non renuit: Intelligit enim ſe & mortalem, & mortales leges tuliſſe, ut quas non ſemper fixas inconcuſſaſque manere oporteat, ſed ſæpius ad uarios & inconſtantes rerum motus expediat commutari. Iſtud eſt, quod dicitur Principem ſupra leges eſſe, non quia pro libidine ſua euertere eas debeat & commutare, ſed ita ſi è re populi eſſe cenſuerit, eadem quoque poteſtas plerunque competit iudicibus, nam hi quoque poſſunt interpretatione leges mollire, ubicunque æquitate ſuadente id fieri debere cognouerint. Et hoc quidem tempore iudicii ſi fecerint, ratum eſt: nam rem iam iudicatam reſcindere non permittitur, etiam ſi tale quid emerſerit, quod antea ignorarint, & quod ſi in iudicio patefactum fuiſſet, aliter iudicaſſent, ſolus tunc Princeps re perſpecta ſententiam Iudicum retractabit, & aliam proferet iuſtiorem, ſed ut de Iudicum poteſtate in legum interpretatione dicere omittam, & ad Principes reuertar. Diſpenſatio legum credita eſt Principibus non diſſipatio: tunc enim diſpenſat Princeps, quum ius ſuum unicuique diſtribuit, quod iuſtitiæ eſt proprium. Sin autẽ diſpenſare eſt, ut quidam interpretantur, gratiam petentibus facere eius, quod lege fieri iubetur, aut uetatur, magnam certè hæc diſpenſatio deſiderat cautionem, ne ſit temeraria, ſed rationem habeat ualidam, probabilem, neceſſariam. BAP. Iſtud eſt Marce, quod noſtri dicunt poſſe Principem aduerſus ius naturale & gentium ex cauſa ſtatuere, & ius alteri auferre. Illud enim uerbum ex cauſa tem perat Principis poteſtatem. Nolunt Principes ulla lege teneri, etiam ne ſi ex uſu reip. inducta ſit? etiam ne ſi naturalis ratio ei cooperatur? Tu mihi legem tollis publicis aptam commodis, nec cogitas, quàm ſit rationi contrarium non ſeruare legem eum qui tulit, uel qui ſeruandam omnibus proponit; non ſatis eſt Principi iubere uerbis legũ cuſtodiam, niſi eam quoque ſuo firmet exemplo. Facta enim etſi plerunque tempore poſteriora ſunt uerbis, uim tamen ſemper obtinent in hortationibus priorem, nec dico aliquando legem non eſſe ſoluendam, ſed cauſa requiritur, & uehemens quidem cauſa, & grauis, & potens, ut à te Marce quoque poſitum eſt, & ueteres ante Iuriſconſulti poſuerunt, occaſionem autem pro cauſa rapi moleſte ferendum eſt: non enim ſi non obſtatur, propterea etiam permittitur. Legi derogant reſcripto. Cur? an quia poteſtatem habent abrogandi, id ſumunt pro cauſa? At non ſolùm poteſtas illis data, ſed etiam fides, ut bonis uiris habita. Nemo conqueritur tantam illorum eſſe poteſtatem, ſed talem fuiſſe uoluntatum. Detur diſputandi locus. Quæram cur non id facere potuerint, ſed cur facere uoluerint, cur denique fecerint? Quid? hanc legem, cui derogatur, qualem eſſe uolunt? bonam ne an malam? Si mala eſt, danda opera eſt, ut ea ſublata melior alia ſcribatur. Sin bona, ſeruent & cuſtodiri iubeant. An ideo in uniuerſum lex ſcribitur,

bitur omnibus, ut quod ſcriptum eſt, deinceps ſigillatim pretio, uel prece delere poſſit, & id exiſtimant regium uendere ius publicum quibuslibet, uel condonare? Neſciunt iſti Principes, neſciunt, quanta uis ſit iuſtitiæ, quantaue pulchritudo. Quod ſi ſcirent, non tam temere contras leges æquiſſimè ſcriptas reſcriberent in aliorum gratiam, nec tam multa ipſi cum contemptu optimarum legum peccarent. Ignorantia igitur mater, ut in cæteris, ita & hac in re peccatorum omnium. Tollunt animos quia non eſt, qui ab illis exigat geſtorum rationem. Aiunt nullam legem ſibi imperare, nec falluntur, ſi de lege hac ſcripta loquuntur: non eſt enim imperium ullum ſcriptæ legis in Principem, ſicut nec manus iniecto. At imperat tamen illis æqui bonique ratio, quam humanis mentibus impreſſit Deus, cui lex ſcripta innititur, quæ ſi nulla eſſet, nihil ferè inter hominem pecudemque intereſſet. ALB. Nolo uos moleſtè ferre, ſi inuectus ſum apertè in quoſdam Iuriſcon. qui hoc ordine indigni nimis aſſentantur Principibus, quos aiunt ſolutos penitus eſſe legibus, non diſtinguentes, quibus legibus: nam iis legibus, quæ ex fonte deductæ ſunt naturæ, derogare minimè licere & à ueteribus dictum eſt, & ego antea ſatis perſpiciebam, niſi forſitan huic Marco aliud uideatur. MAR. Qui poſſum aliter Alberte dicere? nemo hominum quacunque præditus poteſtate naturam commutauerit, nec ius eius imminuerit. Naturæ enim ius eſt, quod non opinio genuit, ſed quædam innata uis inſeruit, nam colere Deum, amare patriam, parentes, liberos, fratres, cum omnibus hominibus concordiam pacemqne copulare, inſidiari nemini, uim ui reppellere, honeſtè uiuere, & ſi qua ſunt huiuſmodi, nemo eſt, qui dubitet, quin a natura meliore ideſt Deo inuſta ſint humanis mentibus. Itaque iuſtitiæ initium a natura deductum eſt. Deinde quædam in conſuetudinem ex communi utilitatis ratione ab omnibus ferè gentibus recepta ſunt. Poſtea res & ab natura profectas, & à conſuetudine ubique probatus legum ſcripto includi placuit, ut earum firmior redderetur cuſtodia, quæ ſanè omnia ſunt ſupra principatum: nec ea Princeps auferre poteſt iure, niſi uel communis depoſcat utilitas, uel idonea alia ſuffragetur ratio. Veluti rem mihi quæſitam hæreditate, uel emptione, uel alio legitimo titulo non auferet Princeps, niſi inuſtè facere uelit: auferet tamen iuſtè ubi deliquero criminis puniendi gratia, hæc potentior ſuadet ratio, ut iuſtè auferre poſſit. ALB. Non eſt in iſtis longus terendus ſermo. Nam eadem mihi quoque antea uidebantur, nec omnino horum ignarus eram, idque uos exiſtimare uelim. BAP. Si eadem antea Alberte uidiſti, idque nos exiſtimare uis, petimus à te nos quoque, ut uiciſſim ipſe exiſtimes, nos ea dixiſſe, non, quod ea non intelligeres, ſed ut memoriam eorum, quæ tibi iam effluxerant excitaremus. ALB. Quid? quoniam de puniendis criminibus illatus eſt ſermo, hæc criminum remiſſio & indulgentia, quæ quotidie Principum reſcriptis conceditur, num eam quoque licitè fieri dicemus? Ego uero non licere dicerem, niſi ex cauſa, ut tu modo in derogatione legum Baptiſta dicebas. Iſtud uerbum ex cauſa moderatur omnia, & ex eo ueluti frænum iniectum Principum poteſtati, Si modo illud recipiant: nam plerique frænum momorderunt, ex inſcitia ſcilicet, ut ſæpè iam diximus.

L BAP.

BAP. At non in alia re peccant facilius Principes, quam in criminum remissione, capti falsa uirtutis similitudine, quasi ea sit clementia ignoscere in delicto, quum publici iuris id sit dissolutio & effusio. Clementem eum uoco, qui suis opibus subuenit misero, & aduersam alterius subleuat fortunam quantum potest, quem etiam misericordem licet uocare. Clementis etiam animi est, non irasci in iniuria: parcere inimicis, & debitorem pecuniæ, aut alicuius officii non urgere, sed expectare eius commodum. Sunt tamen nonnulli, qui clementiam pro moderatione quadam accipiunt. Hinc apud Comicum Clemens seruitus, & apud Cæsarem in commentariis Clementer ius dicere; & Cicero se clementem uocat in disputando. Eam moderationem si quis adhibeat in animaduersionibus, ne nimis dura aut aspera pœna in reos statuatur, clementiæ putant opus. Quod si Principes ita acciperent, non esse de hoc contendendum, uariis enim ex causis licet imminuere pœnas legibus statutas, sed facinus ipsum omne impunitum relinquere, haud scio an unquam liceat, nisi forsitan, aut summa personæ dignitas, aut præclara in remp. merita, aut perspecta uirtus, ingeniique sublimitas, aut quælibet alia magna potensque ratio id fieri patiatur: Omni nanque peccanti pœna diuino humanoque iure debetur. Quicunque peccat, statim se pœnæ obnoxium reddit. Quamobrem ubicunque Princeps crimen remittit, si id facit horrore pœnarum, animi est mollitia: si precibus amicorum, uitiosa uerecundia, si propter pecuniam, auaritia est, si aliquo alio præmio, intemperantia. Vix ulla inferri grauior reip. potest securis, quam hæc criminum remissio, nam incitamentum est non leue ad maleficia, ubi uident homines facultatem sibi concedi criminis redimendi, & legitimas pœnas effugiendi. Veteres autem iustitiæ tenacissimi fuere: de ea nunc parte iustitiæ loquimur, quæ in delictis ultio nominatur: quanquam etiam reliquas eius dem partes enixè coluerunt, nam & religionem erga Deos, pietatem in parentes, in rebus creditis fidem, in mutua beneuolentia amicitiam, & in uniuersum hominum genus caritatem seruabant, & si qua alia sunt huiusmodi, sed ut redeam ad animaduersionem in delictis, quid egit L. Brutus, qui primus Romæ consul, & libertatis auctor suis fuit ciuibus? nonne quum filios comperisset consilium iniisse de reducendis regibus, eos securi percussit? Nihil apud eum patrius potuit affectus, quum se consulem esse uideret. Simili ratione T. Torquatus, quum tertio consulatu bellum cum Latinis gereret, filium, qui aduersus eius edictum singulari certamine cum hoste pugnauerat, capitali supplicio affecit, hic quoque maluit se & familiam legirimo succesore, quàm iustitiam suo decore orbatam uidere. Illud quoque Zaleuchi memorabile. Scripserat is leges Locrensibus, & pœnam in adulteros statuerat utriusque oculi amissionem, oblato filio, & de crimine hoc conuicto, quum ciuitas in honorem patris pœnam hanc remitteret, suppliqueret, ut adolescentulo filio parceret, ueniamque ætati tribueret, consensumque ciuitatis penes se ualere uellet. Tandem multis exoratus partiri se dixit pœnam cum filio, atque ita primò sibi unum, deinde alterum filio, oculum erui iussit. ALB. Fortius hoc factum Zaleuchi uidetur, quàm Bruti & Torquati. Illi enim non se, sed filios puniuerunt. Hic pœnæ partem in

se recepit, & licet fortius fecerit, ut dixi, non tamen iustius. Nam plenissimè superiores satisfecerunt legi, qui de filiis supplicium lege statutum sumpserunt. Zaleuchus uerò partem tantum pœnæ in filium deriuauit, nam quòd aliam partem ipse innocens sumpserit, quomodo dici potest satisfactum legi, cuius non fuit consilium punire innocentem? MAR. Mihi hoc Zaleuchi exemplum uidetur admirabile, quod pater subiecerit se pœnæ quadam ex parte pro filio, id tu quoque fateris, dum asseris Zaleuchum fortius fecisse, quam Brutus fecerit & Torquatus. Sed illud quæritur, quomodo satisfactum sit legi, quæ adulterum utriusque oculi amissione feriebat, qua in re considera pro prudentia tua, ut soles, quod filius, qui deliquerat, etsi minus iustè punitus sit, pater tamen, qui non deliquerat, plus iusto. Itaque si in unum pœna congeratur, reperietur illud pondus, quod lex requirebat, nec si à duobus corporibus fuerit per partes tolerata, detractum iusto ponderi aliquid uideri debet, modo eo nomine fuerit illata, quo lege importabatur: quanquam etiam dici possit non duo extranea & maximè inter se disiuncta pœnam illam sustinuisse corpora, sed domestica & coniuncta, ac penè eadem: nulla enim maior coniunctio, neque propior, quam patris & filii propter principium unius ad alterum, hinc filius in patre torqueri dicitur, & in filio pater. ALB. Si ueteres tam seueri exactores pœnarum fuerunt, cur posteri non sunt sequuti, præsertim tali proposito exemplo, & uius iam ad illa impressis & patefactis? MAR. Corrupti mores in causa, quos postmodum luxus & auaritia: & nimia opum admiratio genuit. Si respicias ad prima tempora Lacedæmoniorum reip. Athenienſium, Romanorum, inuenies seueriſſimè coercita delicta, non si quis modo totam legem contempsisset, sed si quis, uel minimam eius particulam uiolasset: Deinde hic mos paulatim diffluere cœpit, ita ut maximorum delictorum rei elaberentur, uel leues pœnæ imponerentur, quoniam, qui iudicabant, iisdem tenebantur cupiditatibus, eadem sectabantur, uera tunc iudicia de delictis fiunt, ubi in populis innocentia amatur, scelus odio habetur: nam qua ratione alia existimas Alberte impunita hodie relinqui adulteria, nisi quia hæc à pluribus cómittuntur: nec audent homines uendicare in altero, quod ipsi admittunt, & eius perpetuã optant sibi fieri facultatem: Non enim dices id contingere, quia nequeant homines ab alienis se continere uxoribus. Si id dixeris, urgebo exemplis multorum populorũ, quibus per plura secula ignota fuere adulteria. ALB. Difficile ego omnino arbitror, non impossibile. MAR. Difficile semper fuit se ipsum superare. Itaq; plures reperti, qui hostẽ armis, quam qui cupiditates suas rationis ductu edomuerint, magnoq; in honore habiti, qui ab alienis mentem, oculos, manum continuerunt, nam ut omittam stupra & adulteria, ad quæ impelli uidentur homines, stimulis quibusdam & aculeis sensuum & specie naturalis cuiusdam boni, quid dicemus de rapinis, quas Principes exercent? Nam de Principibus tantum fuit propositus sermo, quid inquam dicemus? Onerant populis tributis, uectigalia instituunt noua, augent uetera, priuatim etiam multos falsis delatorum criminibus accusatos expillant, conquiritur undique materia cogendæ pecuniæ. Fuerunt olim in Principibus, qui talia gererent, quos nobis hi-

ſtoriæ prodiderunt: ſunt nonnulli hodie forſitan tales. Vtrum ſcienter hæc eos facere, an inſcienter dicemus? Ego credo inſcienter, non quod ignorent quid ſit id quod geritur, ſed quale ſit: ignorant enim quantam ipſis facientibus id inferat illaturumq; ſit perniciem, quod ut bonum & utile ſuſcipiunt. Inſcienter etiam, quia non ſolùm fallit eos in apertis praua cupiditas, ſed in pleriſque quædam rerum obſcuritas: uitia enim tenui limite diſtant quandoque à uirtutibus, & quia finitima ſunt uirtutibus, uirtutes uideri uolunt, imitatur prudentiam malitia, fortitudinem audacia, uerecundiam timiditas, liberalitatem profuſio, frugalitatem auaritia, ſeueritatem crudelitas, magnitudinem animi ſuperbia, religionem ſuperſtitio. Hic quid aget Princeps rudis & indoctus? num poterit factum aliquod uel faciendum diiudicare, utrum in uitii, uel uirtutis partibus ſit ponendum? Si nomina tantum inſpiciet, cui dubium, quod hi, quos circum ſe habet, rem trahent ad meliora uocabula, laudabunt quicquid erit, audiet ſe in tenacitate parcum, in ſuperbia magnanimum, in crudelitate ſeuerum, denique in rapacitate iuſtum uocari.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER OCTAVVS.

ALBERTVS.

ISTE hic parumper Marce: nam hoc, quod poſtremo poſuiſti, me quandoque commouit, non quod faueam prauis Principum cupiditatibus, ſed dicendum eſt, quod illi prætexunt. Euolue tecum ueteres hiſtorias, nam recentiores libenter omittimus. Non inuenies unquam Principes rapinis intentos, ut non præ ſe ferrent egere multo auro atque argento, & plurimis demum opibus, ſi Imperium ſeruare uellent, uel augere. Non uidetur autem iniuſta hæc cupiditas, ſi Imperium electione populorum uel ſucceſſione uel ſorte delatum conentur retinere, & aduerſus hoſtem tueri, nullus grauior lapſus, quàm ſpoliari regno, hoc ne fiat, humanitas etiam poſtulat, ut hi, quibus imperat, iuuent non conſilio tantum, ſed re & opibus & tributorum collatione: nec exiſtimare debent rapinam, quod in tam pium neceſſariumq; uſum impenditur. Hoc officii genus, quſi non ſponte exhibeant populi. Exiguunt ipſi, & conantur ex plurimorum fortunis opem ſibi præſidiumq; afferre. MAR. Omni hoc ſermone Alberte id egimus, ut oſtenderemus inſcitiam cauſam eſſe omnium, quæ Principes peccant in Imperii adminiſtratione: id ſi unquam ulla in re, in hac præcipuè, quàm commouiſti de Principum rapinis, elucere poteſt. Nam quid

cauſæ

cauſæ eſſe dicemus, cur nonnulli Principes, quum populos affligerent exactionibus, priuatas etiam domos falſis criminibus exhaurirent, nihil ferè cuiquam relinquerent, tamen egerent perinde ac ſi nihil rapuiſſent, alii uerò, quum abſtinerent alieno, plura etiam largirentur, abundarent, ſufficerentq; imperii opes ad exercitus alendos & expeditiones obeundas? unde hoc obſecro, quod rapientibus deerant omnia: abſtinentibus ſupererant? Et ut te ad ueteres reuocem hiſtorias, ad quas prouocas. Nero & Domitianus, qui improbitate & nequitia inter Romanos Principes famoſi ſunt, hi diripiendis domibus, ciuitatibus, prouinciis intenti ſemper fuerunt, quid ita? quia maximarum rerum cupiditates habebant, quas explere non poterant, niſi orbe compilato. Memento Neronis auream domum. Iſthmi effoſionem, aquarum deductiones per multa terrarum ſpatia, ſpectacula, ludos, uenationes, naumachias, miſſilia rerum omnium in populum iacta, ingentem pecuniæ uim in hiſtriones, aurigas, cithariſtas collatam. Tiridatem Armeniæ regem infinito apparatu ſumptuq; exceptum. Adde profuſionem domeſticam, aleæ ludum, conuiuia, cómeſſationes, ſcortationes, unguenta, gemmas. Adde nauigationes, itinera, peregrinationes, magno uirorum mulierumq; comitatu, magno iumentorum uehiculorumq; numero ſequente. His tam immanibus ſumptibus exhauſtus, ac penè perditus, ita ut ſtipendia militum & commoda ueteranorum protrahi ac differri neceſſe eſſet, rapinis animum adiecit, nulli parcens hominum nec Deorum: nam donariis quoque ſuis templa ſpoliauit, ſimulacraq; ex auro uel argento fabricata conflauit: eadem in Domitiano reperies; nam hic quoque in ſubſtructionibus ædificiorum, & in muneribus & ſpectaculis immenſas erogauit opes, præter quotidianos ſumptus, quos in uxorem, concubinas & familiam largiſſimos ſuſtinebat. Hi non in uirtute principatum ponebant, ſed in immenſis impendiis, nam ſe Principes eſſe & uideri exiſtimabant, ſi ea aggrederentur & molirentur, quæ uix humanis uiribus expleri poſſent, effundere quæſitas opes, & quærere effuſas ſtudebant, atque ita his alternantibus uitiis, nec effuſionibus, nec rapinis erat modus. Non ſic Traianus, ut optimum Imperatorem peſſimis opponam. Ille uero, quum & collationes remiſiſſet, congiarium plebi, donatiuum militibus oblatum teddidiſſe, delatores abegiſſet, uectigalia temperaſſe, tantos imperii redditus putauit, ut ad illa præſtanda, & ad reliqua onera ſubeunda ſufficere poſſent: nihil enim in uanas & ſuperfluas cupiditates inſumebat, ut deinceps uacuus & egens priuatos ad ſe cenſus traheret, ſed domi erat parcus, & continens: foris & in publico ſplendidus, ſed non luxurioſus. Nemo minus fiſco ſtuduit, nam fiſcum Lieni ſimilem dicebat, quo pinguescente reliqua membra tabeſcerent: non ex immenſis opibus ſpectari ſe, ſed ex animi uirtute cupiebat, maieſtatem ſuam auguſtiorem uideri credidit, ſi eam homines ex ingenii morumque præſtantia extimarent, modicam uerò, ſi ad opes ſola ſpectarent. Similia dici poſſunt de Pio & Marco Antoninis Imperatoribus, quos conſtat à priuatorum pecuniis abſtinuiſſe, & grauia tamẽ bella geſſiſſe & cõpreſſiſſe, & pecuniam ciuitatibus ad operum nouorum conſtructionẽ, uel ueterum reſtitutionem miſiſſe, & frumentum populo Romano in ſumma

ma

ma annonæ penuria ſuppeditauiſſe, & alia multa his conſimilia exercuiſſe. Magnas uires habet frugalitas uel magaum eſt porius ipſa uectigal, efficit hæc, ut non reſpiciat aliena, qui in ſuis ſit diues. Hoc ignorant iſti Principes, qui priuatorum opes diripiunt, uim omnem imperii in externis collocantes opibus, ſcelere etiam quæſitis; ne illud quidem animaduertunt, quòd turpiter quæſita in turpes quoque & inutiles abeunt uſus, quod exemplo paret Neronis & Domitiani, & aliorum multorum, qui iiſdem ueſtigiis inſtiterunt, idque prædicatum quoque diui Thomæ ore, qui in libellis de regimine Principum aſſerit nutu fieri diuino, ut pecuniæ a populis extortæ in ſuperuacuos & inutiles & nihil profuturos uſus recedant: Idem quoque ſenſit comædia. Nam illic quoque legitur. Malè partum malè diſperit; & ſanè conſequens eſt, ut qua inſania rapiuntur aliena, eadem etiam effundantur. Vis uanitatem malorum uidere Principum in re forſitan exigua, ſed ex qua ad maiora coniecturam ducere licet? Aſpice Neronem & Heliogabalum, qui nunquam bis eaſdem ueſtes, nunquam iterum eoſdem annulos geſtaſſe dicuntur. Aſpice A. Vitellium, qui à fratre adhibitus fuit ad cœnam, in qua duo millia lectiſſimorum piſcium, ſeptem auium appoſita fuere: quàm ut ipſe ſuperaret, ingentem dedicauit patinam, in qua (ut Tranquillus eſt auctuor) Scarorum iocinera, Phaſianorum ac Pauonum cerebella, linguas Phœnicopterum: Murenarum lactes, à Carpathio uſque Hiſpaniæque freto per nauarchos petita commiſcuit. quanquam ne illud quidem conuiuium Veri Imperatoris negligendum eſt, quod duodecim conuiuiis Romæ parauit: Dedit nanque ſingulis formoſos pueros & elegantes ſtructores, quorum miniſterio in cœna uſi fuerant. Dedit quoque uaſa auea, argentea, myrrhina, criſtallina, gemmis etiam circumlita, ſimiliterque pocula, quũ ad ſingulas dapes ac potiones nouis ſemper miniſtrarentur: quot præterea ciborum genera ex animalibus appoſita, tot uiuentia donata: quin etiam coronæ datæ cum aureis lemniſcis, & alieni temporis floribus: Vaſa etiam aurea cum unguentis. Poſtremo abeuntibus e triclinio, uehicula præbita cum mulis & mulionibus. Omne dicitur conuiuium ſexagieſ centenis millibus ſeſtertium æſtimatum. Hanc tantam profuſionem populus Romanus admiratus eſt. Sed antea conuiuia paria imò longè prodigioſiora Antiochus filius Demetrii Macedonum Regis, & alter Antiochus Syriæ Rex populis perhibuerant, ut ex Athenæi ſcriptis colligere licet. Illud inuiſebatur illic egregium, quod quemlibet conuiuiarum oportebat inſidentem Camelo potare: quo peracto Camelo unà cum ſtragulis, & puero, qui Camelum curabat, donabatur. In hos & ſimiles apparatus impendunt Principes diuitiis abutentes, & animo ſuo neutiquam honeſtè obſequentes. Illa uero cauſatio, qua uti ſolere ais Principes ſe pro tutela & cuſtodia imperii cogere pecunias falſa eſt, nec uerò innititur, quoniam quæ iniuſtè rapuerunt, in libidines ſuas effundunt, tum etiam non licet hac occaſione in priuatorum irruere cenſus, eosq; fictis criminibus & alio malò more ad ſe ducere: Sin autem bellum graue immineat, aut alia quælibet publica urgeat neceſſitas, tunc ærario deficiente licitum eſt imperare pecuniam & ad tributa populum uocare, ita ut omnes pro facultatum modo in collatione concurrant, nec unus

plus

plus alio grauetur, sed ab imis usque ad summos sarcina decurrat, non ego iustas insector exactiones, sed iniquas duntaxat, & illicitas, & nullo more nulla lege factas. Isti ergo Principes talia causantes non effugiunt infamiam tyrannidis, & conquestiones populorum. Nemo est in populo uir prudens & integer, qui istorum sic prædantium agnoscat causam, ut iustam & legitimam. Sed sunt alii, qui se lepidè prædari per alios putant, ita ut ipsi nullam subeant infamiæ notam, sed iustè se gessisse uideantur. ALB. Quomodo id ais? aut qui fieri id potest? MAR. Multi sunt in ciuitatibus, qui rapinas committere non uerentur. An non sunt? ALB. Plures quidem, quàm uellem. MAR. Ergo Principes his, quos norunt rapacissimos, occasiones præbent rapiendi. Nam istis mandant magistratus & procurationes, ut deinceps repletos pecuniis ipsi aggrediantur, & ab eis tanquam à spongiis bene madefactis omnem exprimant humorem, simulant se molestè ferre, quod populos spoliauerint, atque ita accusatores in eos & Iudices comparant, & damnatione sequuta prædam omnem à raptoribus extorquent. ALB. An non id iustè? MAR. Iustè quidem, si extrema responderent: non enim spoliatis reddunt spolia, sed ipsi inuadunt. Quapropter non iustitia est illa, sed iustitiæ uanum & inane simulacrum, ut ipse iam perspicis, & ego antea dicebam: quanquam ipsi huc aspirent, ut iustitiam uideri uelint, sed bis peccant, primùm quod iniquis hominibus magistratus committunt, & ueluti prædones immittunt in populos. Deinde quod prædam à prædonibus ereptam, quæ restituenda erat Dominis, auertunt ipsi, & in fiscum suum ingerunt, nec mouet eos populorum luctus, fortunarumque alienarum direptio. Hæc omnia mi Alberte insciția contingunt, ut sæpissimè dictum est, quam si auersamur in priuatis, commoueri debemus, ubi eam in Principibus, qui capita sunt rerum, uidemus: nam erratum unius Principis totam labefactat remp. non priuatorum etiam multorum delicta; acciditq; hac in re, ut in nauigatione: nam unius aut alterius remigis delictum non impedit admodum fœlicem nauigationem, sed si gubernator, cui summa totius nauigationis commissa est, delinquat, quia non rectum cursum aut clauum teneat, necesse est illius delicti nauigantes omnes fieri participes, nec singularis, sed communis incumbit calamitas. ALB. De insciția Principum nobis hodie magnus fuit sermo: nec dum tamen Marce quæ siuimus, quod forsitan in primis quærendum fuit, eadem ne insciția administrent malè omnes imperium, an uaria sit in singulis & diuersa. MAR. Eadem Alberte in omnibus si id scire expetis, sed refert quanta in unoquoque sit: nam in uno potest esse minor, maior in alio. Sunt enim in insciția gradus. Vt enim in rebus turpi turpius, tenebroso tenebrosius, infimo infimius, sic in hominibus inscito insciție, imprudente imprudentior alius alio inueniri potest. Non enim possum Domitianum Tiberio æquare insciția regendi. Nam Tiberius, etsi peccauit in remp. sæpius, idem tamen meruit de rep. plurimum. In Domitiano plurima peccata, exigua merita cernuntur. Itaque insciențius Domitianus Tiberio imperauit. Nemo autem tam malus fuit Princeps quin boni aliquid gesserit, sed id in quibusdam raro, in aliis densius elucet, in his autem, quæ rectè geruntur & ordine, regnat

gnat ſapientia, in aliis inſcitia dominatur, eadem inſcitia eſt omnium, ſed minor in eo, qui minus, maior, qui magis peccat. Maiorem etiam inſcitiam eius eſſe dixerim, qui cupiditatibus ſuis indulgens peccat, & hoc ipſum peccare delectat. Alter uero, qui dum facinus tractat, ſecum ipſe pugnat, & inuitus quodammodo & obliquus aufertur à ſuis cupiditatibus, & quum facinus peregerit, conſcientiæ ſtimulis urgetur, hunc minore ignoratione peccare dixerim, quam illum ſuperiorem, qui nihil in facinore dolet, & ſenſum quodammodo abiecit peccatorum. Magna & denſa ignorationis nox eum, qui talis eſt, premit, nec facile ſanari poteſt: perditi eſt & penitus corrupti nihil in delicto commoueri, nullam habere reuerentiam honeſtati; quanto corruptior ille, qui ſua etiam gaudet improbitate. At quicunque ſaluam habet pudoris partem, concertat intra ſe, huc uocat ratio, alio cupiditas trahit, & ut uincat tandem rationem cupiditas, attamen pugnauit, attamen lucem quandam honeſtatis proſpexit, attamen non toto pectore inhæret facinori; quis dubitauerit minore ignoratione teneri, quam ſi nihil curaret, aut etiam de delicto gauderet. Vtriuſque exemplum ſumere poſſumus de ſummo Poeta noſtro. Nam dum Etruſcorum Regem Mezentium inducit contemptorem Deorum, & uiuis mortua iungentem corpora, & infandas cædes, & effera alia committentem, nonne uidetur hunc in eorum parte collocare, quos nihil peccare pudet, uel peccatum potius delectat? At Didonem Carthagine regnantem idem Poeta facit certantem & amori repugnantem. Hinc illa dicuntur.

Sed mihi uel tellus. Et reliqua.

Notum eſt uobis carmen totum. Mouet mulierem una ex parte Aeneæ uirtus, ſpecies corporis præclara, magnum Troianæ gentis nomen, ſpes ſoboris procreandæ, ex altera memoria prioris coniugii, ſecundarum nuptiarum pudor, fama pudicitiæ neglectæ, uetus procorum repulſa. Inter hæc prælia ubi plenior ad eius aures Annæ ſororis acceſſit cohortatio inflammantis mulierem, qua magis illa rapiebatur. Tum planè uicta, eſt, & abiecta omni cunctatione totam ſe ſe amori tradidit, nam ipſam repugnaſſe, illud quoque indicat, quod poſterius à ſorore eſt dictum.

Placito ne etiam pugnabis amori?

Poſtquam autem ipſa & Aeneas conueniſſent, adhuc uidetur intelligere, quid in ſe admiſcerit, ideò:

Coniugium uocat, hoc prætexit nomine culpam.

Hi, qui ſecum pugnant & repugnant, ſurſum deorſumq; feruntur, demum cupiditatibus ſuis ſuccumbunt, uitio quidem tenentur, ſed (ut eſt quorundam Philoſophorum ſermo) uitio imminuto. Nullus autem has animorum inter ſe conflictationes peritius expreſſit Peligno Poeta in tranſmutationum libris: quæ enim illa eſt concertatio intra ſe Medeæ? quàm uariæ colloquutiones? quot fluctus æſtusq; mentis oſtendit? quanta affert pro recto? ut rurſus cupiditas emergit? Eadem facit Scylla, Niſi, Mirrha, Biblis, quarum nulla legitimo amore arſit, ſed ſua cuique libido pro lege fuit: nam prima hoſtem, altera patrem, tertia fratrem, undè minimè decebat, amauit. Harum mirè affectus animorum exprimuntur à Poeta, ex utraque parte pugnantium

gnantium, & modo hoc modo illud probantium. Vincuntur hæ omnes à cupiditatibus suis, sed minore omnino scelere, quàm si nihil se peccare sentirent. Lõga etiam illa pugna in Althea Calidoniæ Regis matrona fuit, dum disputat intra domus secum penetralia, utrum Meleagrum filium fortissimum uirum ob necem auunculis illatam perdat in exustione torris, an incolumem esse patiatur. Vicit hac in muliere deterior pars, sed non sine pugna, ut dixi. At Pentheus Thelarum Rex, Niobe Amphionis Regis uxor audacter peccant in Deos, quorum cultum negligebant, hos in genere illo, quo peccarunt, plenè peccasse dicemus: ita enim peccarunt auidè, ut ipso peccato delectatos, & in eo sibi ipsis placuisse credi possit. Fabulas loqui uideor, sed cur non fictis utar potius quàm ueris? quum fabulosa facilius audiantur, & magis noscantur, & nihilo deterius auditores instruantur.

ALB. Tu uerò in istis, ut uidetur, nam etiam fabulosa erudire possunt, & sæpius his ad commouendos animos usi sunt grauissimi auctores. Illud tamen mè Marce commouet, quod malos ita quandoque peccare dicis, ut eos etiam peccare delectet. Vnde nam id esse credamus? MAR. Facilè id quidem nosse Alberte, nam quodcunque mali magna ui summoque animi appetunt ardore, ubi id consequuti sunt, gaudent, tanquam sitim cupiditatis suæ restinxerint, & ex motu ad terminum peruenerint. Sed ex his, qui ex habitu peccant uitioso, illud procreat uoluptatem, quod consuetudine sua utuntur, quæ est illis uelut altera natura. Naturale igitur quodammodo his est peccare, quodcunque autem cuique secundum naturam contingit, placet, fitq; lætum atque iucundum. Inueniuntur tamen nonnulli, qui post delictum pœnitentia ducuntur. Nosti enim illud:

Pœnitet O si quid miserorum creditur ulli.
Pœnitet, & facto torqueor ipse meo.

Et illud adolescentis ex Plauto.

Ego animo cupido atque oculis indomitis fui.
Persuasum est facere, quoius me nunc facti pudet.

Hi, qui talia memorare possunt, ostendunt non undique rationem in illis extinctam & obtenebratam fuisse, sed adhuc lumen aliquod superesse. Sed rarum id hominum genus. Maior pars non de peccato dolet, sed de pœnis & aliis incommodis, quæ peccatum ipsum sæpissimè secum adducit. Sumus plerique similes mulieribus in adulterio deprehensis, quæ non adulterium patratum, sed præsentem lugent pœnam: displicet non peccasse, sed puniri. ALB. Accipio equidem hæc: sunt enim (ut dixisti) non admodum difficilia cognitu. Sed quid est quod Marce dixisti nullum esse tam malum Principem, quod non boni agat atque egerit aliquid: ego à malo nihil boni prouenire crediderim, sicut nec ab obliqua regula architecti aliquid recti, nam hanc Regi comparauimus. Enimuero etsi opus extrinsecus rectum appareat, non tamen ab his geritur honestatis uel utilitatis publicæ studio, sed uel lucri sui, aut gloriæ, aut priuati alicuius commodi captandi gratia. Dictum est à non malo Poeta.

Quid Nerone peius?
Quid thermis melius Neronianis?

Putas ne Neronem ædificasse thermas publicas cogitantem plebis Romanæ commoda? non arbitror, sed ædificasse credo, ut beneuolentiam populi, cui inuisus erat, hoc ueluti munere redimeret, uel forsitan ratus ad perpetuitatem sui nominis in omnem posteritatem id munus pertinere. Honestatis uero causa quomodo faceret, quam non nouerat? MAR. Aedificationem tamen illam thermarum bonam fateris. ALB. Bonam fateor, sed non bene factam, quia non respexit ille ad id, propter quod ædificationem talem fieri decebat. Puniunt iniqui Principes sui similes & dissimiles, idest bonos pariter uiros & malos: abominabile est, quod puniunt bonos, gratum quod malos, sed nec dum malos puniunt, id fit bene, quia non fit id ab eis iustitiæ meditatione, sed ut uel fisci opes augeant, uel quia etiam malos metuunt, à quibus sibi cauendum existimant, uel qualibet alia de causa potius, quàm quod iustitiæ ratio id exigat. Mitto quàm absurdum sit castigatores esse alienorum uitiorum, qui castigari ob sua merentur, inquirere in cæteros, qui maximis ipsi delictis scatent. MAR. Quid de Phalaride dicis Agrigentinorum Tyranno? An non is bene, quum Perillum suo boue inclusum perdidit, quem ad aliorum necem pro munere Tyranno obtulerat. Hic in alios iniquè multa, in hunc iustè egisse dicitur, quod coegerit eũ inscendere bouem, quem fabricauerat, ut primus experiretur, quod in alios excogitasset. ALB. Ne Tyrannum hunc quidem bene fecisse existimauerim, nam ultus est se ipsum, quod crudelitatem à Perillo illo munere exprobrari sibi sentiebat, eandemq; in hunc, ueluti remittens iaculum fortius, contorsit, quod si iustitiæ cum cura tetigisset, nunquam tam acerbè in hominem progressus fuisset. An non satis erat Perillum, qui eo animo ad ipsum accesserat, ut pro munere aliquid ab eo gratiæ uel pecuniæ referret, corripere uerbis grauioribus, & hominem cum suo dono reiicere, & eo facto ostendere se non esse eum quem putabat. MAR. Multis hoc satis non uidetur, nisi crudelitatem in crudelitatis auctorem conuertisset, quod fecit, siue ut obsequeretur iustitiæ, ut ego dico, siue naturæ suæ immani & crudeli, ut tu uis. ALB. At istuc refert, quo animo id fecerit, nam plurimi opus peragunt bonum, sed non bene. MAR. Ex Augustino hoc habes bonum opus non bene fieri à malis: Ille enim contra Iulianum disputans officia distinguit à finibus, nam officium ponit in faciendo, finem in eo propter quid sit faciendum: existimat autem non posse officia à finibus separari. Veluti manum abstinere ab alieno, si officium cogites, uidetur esse iustitiæ, sed quum quæritur quare fiat, & respondetur, quia timet legum pœnam, Iudices, litium dispendia, hoc uidetur officio bonum, sed non est, quia non est bonum recto fine, propterea quòd non displicet ei furari, sed puniri, uexari, & lites sectari. Hic iustitiæ amor nullus, sed trepidatio futuri mali. Similiter si quis subueniat homini innocenti, misero periclitanti, si laborem illum suscipit non iustitiæ intuitu, sed pecunia adductus, uel humana gloria commotus, non bene bonum facit, quia non bonus facit, quod non bona fit uoluntate. Hæc & talia differit Augustinus & alibi sæpe, & in libris, quos modo memoraui, cuius dicta forsitan legisti, & placuerunt, nam illud, bonum non bene, est ab illo. ALB. An non ità rectè? MAR. Arbitror. Veruntamen.

tamen. ALB. Quid Veruntamen? MAR. Non ego Alberte Augustinum in medium protuli, ut tantum uirum oppugnarem: quo Christi Eccle sia neminem habuit in belligerando pugnaciorem, neque in docendo acutiorem. Vtinam tam eius scripta intelligere possim, quàm doctrinæ faueo. Non deerit tamen forsitan aliquis, qui audito Augustini sermone neget bonum esse, quod non bene fiat. Bonum nanque, quod in uirtute consistat, ita demum est bonum, si fiat, quod oportet, & quando oportet, & quemadmodum oportet, & quo fine oportet, si uno horum careat, sicut uirtutis, ita boni quoque càret nomine: nec tamen ab istis discrepat Augustinus, si quod dicit, inspiciatur: nam quod faciendum est, si non bene fit, uocat bonum, non quia sit bonum, sed quia boni effigiem gerit, & non rectè intelligentibus bonum uideri possit: & uerba quidem Augustini, quæ superius retuli hoc satis indicant, quod idem in enchiridion euidentius expressit. Tunc enim (inquit) præcepta & consilia rectè fiunt, quum referuntur ad diligendũ Deum, uel proximum propter Deum: Quod uerò timore pœnæ, uel aliqua intentione carnali fit, ut non referatur ad caritatem, nondum fit sicut fieri oportet, quanuis fieri uideatur. Inimicus enim iustitiæ est, qui pœnæ timore non peccat. Amicus uero iustitiæ, qui eius amore non peccat. Quãobrem mi Alberte si dixeris bonum esse apparens, quod non bene fit, quia fine suo careat, non autem uerum bonum, melius (ut mea fert opinio) senties & iudicabis. At non hoc est, quod dicere uolueram, dum suspendi sententiam. ALB. Quid ergo aliud? MAR. Fines uirtutum in animo constistere arbitror facientis. Si is rectus est, non potest opus, quod de genere sit bonorum, ex fine culpari. Difficile autem est, quod quisque facit, quo consilio, quo proposito, qua intentione, quo denique animo faciat, uidere: non enim intra animi penetralia conspectus datur. Diligenter igitur uidendum, ne ubi opus forinsecus rectum apparet, si id ex animo facientis culpare libeat, quasi praua animi cupiditate factum, ne id sit temerarium, & calumniosum: calumniator enim ubi rem ipsam improbare non potest, animum aggreditur, & non recto proposito factum criminatur. Dæmonis mali id opus, quem ea de causa Diabolum, ideſt calumniatorem uocamus. Is etenim quum aliquem uidet ex his, qui uel in monasterii claustris uel in solitudine positus aspernimam duriſſimamq; sequutus est uitam, non uereturipsum ante tribunal iustissimi Iudicis accusare, & quoniam uitam coarguere non potest, exagitat uitæ illius consilia: Ieiunauit hic, sleuit, orauit, corpus afflixit, omnia hæc, sed non ut tu Domine tantorum bonorum donator laudem ferres, sed ipse, non tibi iste studuit, sed sibi, conatus est acquirere opinionem sanctitatis captans humanam gloriam, & cunctorum ora in se cupiens conuertere: gratum etiam sibi fuit hac ratione uictum largitione populi absque manuum suarum labore comparare. Et hæc quidem iacula dirigit in monachos, accusans uitæ propositum, ubi uitam non potest. Similiter ubi uidet prædiuitem uirum larga manu in egenos utentem, huic præsto est post uitæ exitum ad Christi tribunal, & arguit incubuisse in illam largitionem, uel inani ambitione, uel quia sperabat de illa misericordia se à Deo pleniores opes relaturum, & quæ iam habebat per eum firmius reten-

turum. Nihil iſte Chriſte fecit tui cauſa, ſed omnia ſui. ALB. Tu Marce, ita de his uerba facis, ac ſi diuinis illis iudiciis interfuiſſes, & quid fieret ſubnotaſſes. MAR. Nunquam equidem uidi illa Alberte, ſed erudiunt me ſacræ literæ, quæ hunc humani generis hoſtem, noſtræ inuidentem fœlicitati Diabolum uocant: ex hoc ſatis colligitur illum ſanctorum & fortium uirorum geſta calumniari, nam ni faciat, non hoc nomine ille notaretur, ſed ne prorſus id fingere uidear, utar earundem ſacrarum literarum teſtimonio. Memento quæſo Alberte, quæ circa Iob geſta memorantur in libro ſui nominis. Is etenim liber non modo apud nos, ſed etiam hebræos in auctoritate habetur: cuius rei tu locupletiſſimus potes eſſe teſtis. ALB. Hebræi librum hunc in canone diuinarum ſcripturarum recipiunt, eumque magnifaciunt. MAR. Ergo adducamus, quæ illic leguntur in medium, poſtquam firmiſſima eſt libri huius auctoritas. ALB. Adducere potes. MAR. Illic ergo legitur, quòd quum dominus Satanæ dixiſſet, qui uniuerſam luſtrauerat terram. Num ſatis conſideraſſet ſeruum ſuum Iob, quòd non eſſet ei ſimilis in terra? homo ſimplex & rectus & timẽs Deum, & recedens à mala. Ille Num quid Iob gratis colit Deum? Nonne tu ualaſti eum ac domum eius, uniuerſamque ſubſtantiam circunquaque, operibus manuum eius benedixiſti, & poſſeſſio eius creuit in terra. Huc tendit accuſatio Satanæ, ut oſtendat Iob mercede externorum bonorum colere Deum, nec Deum, ſed Dei amare præmia, quaſi ea quotidianis ſacrificiis & precibus & reliquo cultu emenda eſſent. Et ita quidem Satanas ſanctum uirum calumniabatur. At apud quem? non apud Iudicem mortalem, quem fallere poſſet, ſed apud eum, qui omnia penetrat humanæ conſcientiæ profunda, qui nouit dilucidius, quæ intus foriſque tractantur, quam hi qui, tractant, imò qui ab æternitate ſua præuidit antequam fiant: accuſatur apud hunc uir rectus à nequiſſimo Satana. Nunc uide Dei, bonitatem ne dicam? an ſapientiam? an utrunque? Ille ut Satanæ calumniam non uerbis, ſed re confutaret, & oſtenderet quem uirum, & quantis conſtantiæ nixum radicibus in falſum crimen uocaret, & famulo ſuo altioris meriti gradum inſtrueret, omnia Satanæ in uirum ſubſtantiamque eius permiſſit, modo ne animam tangeret, ſed ſeruaret. Hoc dixi, ut intelligeres culpare actionem, quæ ſpeciem habeat rectam, cuiuslibet eſſe, imò nõ cuiuslibet, ſed detractoris tantum & improbi calumniatoris. ALB. Tu exẽpla mihi ſanctiſſimorum & optimorum uirorum adducis, quos ego fateor non oportere facile in crimen uocari, quod malo conſilio quicquam geſſerint: habent enim pro ſe uitæ ſanctimoniam, quæ impellit, ut credatur bonam actionem ab his, bono quoque conſilio inductam. At ubi malus quicquam peragit ad honeſtatem pertinens, perpetui eius mores faciunt, ut nõ honeſtatis ſtudio, qui præclarus eſt finis, id actum uideatur. MAR. Cur malos uis Alberte honeſtum quicquam gerere malo potius conſilio, quam bono? An quia ſuſpicari magis debeamus delinquere aliquem, quam ſano uti conſilio? minimè, nam benignus hominis animus eſſe debet in alterum, & eum non modo facto, ſed etiam opinione ſua ſubleuare. Itaque nefas eſſe dixerim rapere alienam actionem in deteriorem partem, quum in bonam

poſſit.

possit. An quia necesse sit malos, qui pluribus scantent uitiis, omnibus abū dare. Quis id dixerit? Non necesse est his, qui consueuerunt delinquere, uti assiduè habitu suo uitioso, sed ita demum utuntur si uelint: propterea quòd non undique animus eorum est corruptus, sed adhuc integrum manet illic aliquid & incolume. Fieri ergo potest, ut malo Principi in specie aliqua oc currat honestatis splendor, eamque sequatur Domitianus, quem improbis simè regnasse diximus, tulit de adulteriis legem sanè optimam, alia cauit le ge, ne mares exciderentur, delatores aliquando coercuit, ambitiosas centumuirum sententias multas extra ordinem rescidit, Magistratibus urbanis prouinciarumque præsidibus corrigendis tantum curæ studiique adhibuit, ut non alio tempore iustiores & temperatiores extiterint: hæc & talia quædam recto consilio fecisse dixerim, nam sæpius etiam malus uitium, quod in se admissit, in altero odit, dicitque intra se. Mihi hoc licet, tibi non licet.

Stultitiam patiuntur opes, tibi paruula res est.

Illud etiam nonne superius attulimus ex Euripide?

Si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est, cæteris rebus pietatem colas.

Putas ne omnes, qui Tyrannicam obtinuerunt potestatem, superbè impiè que dominatos? hoc non ita est? Nam de Hierone & Gelone, qui Tyrannico tenuerunt imperio Siracusas, probè remp. administrasse traditum est. Periandrum uerò Corinthiorum fuisse Tyrannum accepimus, qui nisi iustè ciuibus suis imperasset, non inter septem Græciæ sapientes connumeratus fuisset. Occupauit Athenis Tyrannidem Pisistratus decepto populo. Multis hic floruit uirtutibus, quibus remp. Athenienſium auxit, nullum eius immanæ facinus, nullum crudele legimus. Eadem est causa Cæsaris Octauiani, qui quum ui & armis Romanam rempub. oppressisset, iustè tamen gessit principatum, de quo dictum fuit, aut nunquam nasci, aut nunquam mori debuisse. Multa gerunt improbi Principes, quæ recta sunt, non solùm effigie sua, sed etiam ueritate. Ideò ubi ubi apparet actio Principis recta, & si ipse in aliis iniquus sit, ex proposito facientis uituperari non conuenit, nisi propriis & rem ipsam tangentibus signis id arguamus. Sunt enim con iecturales (ut nosti) plures loci, qui, & in personis, & locis, & temporibus, & factis, & euentis, & rerum ipsarum negociorumque natura positi sunt. Ex his licebit quoquo animo quid gestum sit, deprehendere. Sin autem ex eo solo dicemus prauo gestum consilio, quod qui gesserit, improbus sit, refelletur hæc oratio, & dicetur, impios quædam piè egisse, iniustos iustè ignauos fortiter, superbos humaniter. Vides summum illum & clarissimum Græciæ Oratorem Demosthenem, quibus argumentis & quam potenter & uerisimiliter coarguat Medam donasse triremem ciuitati non caritate reip. sed quod ex eo commoda utilitatemque capiebat. Non fuit contentus eo solùm, quod esset improbus Medas, quòd clarè constabat, sed alia adiunxit plura, quæ id indicarent, anceps sanè & arduus ad tractandum locus, attamen ita ab Oratore tractatus, ut penè ante oculos consilium dantis posuisse uideatur. Sed ut redeam unde hic defluxit sermo. Phalaridem credo ego iustitiæ intuitu commotum, Perillum, ut sceleris artificem, tauro, quem

attu-

attulerat, inclusisse, & torruisse, quoniam constitit Tyrannicos etiam uiros quædam non insciteagere, ut in hoc apparet Phalaride, qui &si forsitan scriptis legibus non uteretur, illud tamen naturæ lege cautum uidebat, ut in quo quis deliquerit, in eo puniatur. Neminem enim tam malum fuisse Principem diximus, quin aliquando bene & congruenter & sapienter aliquid gesserit, ita ut nemo è doctrina melius agere potuisset: permagna enim uis est naturæ, quæ omnino extingui, deleri, obscurari in nobis non potest. Ex Tyrannis autem alium alio insipientius regnasse fatendum est, quemadmodum è bonis quòque Principibus alium alio sapientius. ALB. Postquam Marce ponimus nullum tam malum esse Principem, quin boni aliquid gerat, gesserit, num econuerso dicendum nullum esse tam bonum Principem, quin aliquando peccarit. Num id etiam dicere possumus? NAR. Possumus dicere, imò id audacter dicamus è Quis enim est hominum, qui cunctos impleat uirtutis numeros? immunem esse à peccato Deo conuenit non homini. Ille solus titulum huius eximiæ laudis fert, uel si quis est alius, cui singularis priuilegii dono concesserit. Sed quis est hic? ut postquam nouerimus, cantemus hominem, & hymnis præclaroque carmine honoremus. Vix unus & alter nominantur non exempli causa: res enim est extra omnem imitationem, sed ut agnoscamus quantum sacer Dei spiritus possit in humanis pectoribus. ALB. Peccatores ergo omnes sumus, ut ista sonat loquutio, quicunque uescimur terræ frugibus, & aqua ignique fruimur. MAR. Vera narras, ut infantes demas & furiosos, nam his ereptus fuit rationis usus, illis nondum etiam accessit. ALB. Peccant igitur mali Principes & boni, sed unde hos distinguis? quia non fit uerisimile, quin plurimum differant. MAR. Manifesta quidem est differentia utrorunque. Nam mali peccant audacius, & grauius, & frequentius. Pauca autem & parua errata bonos tenent, quæ uix humana effugere potest imbecillitas, & quæ uenia dignatur diuina bonitas. ALB. Peccant igitur isti quoque ac illi, & si non æquè, nec pari pondere. MAR. Ita est. ALB. Cur igitur appellantur boni, si omnino non sunt immunes à peccatis? hoc enim quæri posse uideo. MAR. Quærere potes arbitratu tuo, sed causa eminet, & iam dicta est. ALB. Quia scilicet operit multitudo benefactorum pauca illa & parua errata. MAR. Rem tenes. Solemus nanque homines ex maxima parte de toto iudicare. Itaque segetem lætam & uberem dicimus, etiam si alicubi auenam uiderimus, et quæstuosam mercaturam, etiam si in paruis quibusdam mercibus calamitas sit accepta: habemus in pretio maxima, minima negliguntur. Doctum uirum dicimus, qui multarum magnarumque artium doctrina sit instructus. Num si parum aliquid in musicis uel numeris eum fefellerit, indoctum dicemus? Hac ratione ne Plato quidem & Aristoteles docti uocarentur, quoniam in quibusdam hallucinatos fuisse constat, nec bonus Poeta Homerus, qui quandoque dicitur dormitare. ALB. Si rectè, quod dicis perspicio, uis iustum posse dici Principem etiam si in minimis quibusdam deliquerit, idque mihi suadetur: quoniam in sacris literis, quarum supremum est auctoritatis fastigium, dicitur. Septies in die cadere iustum. Hoc me mouet, quod ne iusti quidem caret nomine, qui à casu non

modo

modo est tutus, sed frequenter etiam in die cadit, MAR. Quid te illud etiam non mouet, postquam rem ad sacras deflectis literas, tanquam ad maiores & sapientiores Iudices? quod hæ literæ, multos donant iusti nomine, Noe, Iob, Zachariam, Heliſabeth, Ioſeph, Simeonem, & tamen in eiſdem penes Ioannem legitur. Si dixerimus, quia peccatum non habemus, noſmetipſos ſeducimus, & ueritas in nobis non eſt. An non Ioannes pariter iuſtus? quem Ieſus dilexit, cui Virgini Virginem matrem moriens com mendauit? ad is non de ſe ſolo, ſed de cæteris quoque iuſtis pronunciat, omnes uerè eſſe peccatores. Hinc Domini iuſſu quotidiana prece oramus Patrem cœleſtem pro dimiſſione debitorum, quaſi nemo ſit, qui quotidie aliquid non debeat. ALB. Verùm tunc eſſe experior, quod dici ſolet. Lis litem generat, quæſtio quæſtionem adducit. An non id audiſti Marce? MAR. Quid tum? ALB. Quia ex te libet quiddam quærere connexum ſu perioribus ſermonibus. Difficile eſt enim, ubi ad quædam diſputatione per ueneris, non pari ſtudio exequi cætera. MAR. Age dic, quid nam inueſti gandum adhuc putas. ALB. Ponimus nonnullos iuſtè imperaſſe, ponimus certè, ueluti Romæ Numam, & reliquos poſt eum reges excepto Superbo: Lacedæmone Lycurgum, Cretæ, Minoen, & inter Romanos Cæſares Neruam, Traianum, Antoninum, nonnullos alios. Iam numerum iuſtorum Principum tenemus. Hic quærere libet. Vtrum alius alio iuſtus imperarit, uel num omnes pares in huius uirtutis munere; de ſceleſtis manifeſtum eſt, alium alio ſceleſtius imperaſſe, nunc de iuſtis quæritur. Nam pares eſſe illud oſtendit, quod qui uerè iuſtus eſt, tenet omnia, quæ per partes iuſtitiæ ſubiiciuntur: quid igitur tenenti omnia adiici poſſit, non uideo, quo poſſit alius dici iuſtior, uel ipſe poſtmodum effici: non enim hic agimus de artibus & diſciplinis, in quibus alium alio peritiorem inueniri fatendum eſt, ſed de uirtutibus animi, quas qui poſſidet, non uidetur alius in eiſdem uirtutibus poſſe antecedere: ſicut de iuſtitia nunc dicebam: quam aut non perfectè tenet is, qui tenere putatur, aut ſi tenet, nemo poterit ipſum præire. Itaque ſi duorum iuſtorum fiet collatio, ambos æquè iuſtos dicemus, & hoc ita dici ratio mihi poſtulare uidetur. Rurſus, ut flectam ſententiam facit, quod à præſtantiſſimo Poeta dictum eſt de Ripheo.

Iuſtiſſimus unus
Qui fuit in teucris & ſeruantiſſimus æqui.

Magna laus eſt in iuſti nomine, hic tamen iuſtiſſimus fuiſſe dicitur, & æqui ſeruantiſſimus, quaſi omnes alios in huius uirtutis laude infra ſe reliquerit. Hic ego finem dicendi facio, reſponſum tuum expecto. MAR. Video Alberte te magnum eſſe iuſtitiæ amatorem, ut qui de ea tam tenuiter diſputes, & ſcire cupias, utrum iuſto ſit iuſtior, quaſi ſi aſcenſus ſit in iuſtitia, non contentus ſis in primo cliuo uerſari, ſed uelis ſummum gradum tenere. Dico igitur & prædico iam tibi, eo; qui abſolutè, & ſine ulla exceptione ſit iuſtus, non inueniri iuſtiorem alterum, quoniam neceſſe eſt, (ut à te quoque dictũ fuit) eum qui talis ſit, omnes iuſtitiæ numeros tenere, & paratum eſſe animo ad omnia, quæ iuſtitiæ ſunt, deſcendere, etiam ſi uirtutis huius retinendæ cauſa magnum difficileq; illi prælium fuerit ineundum, & ſanguinem

quoque

quoque unà cum uita profundere oporteat. Omnium ergo iuſtorum par erit uoluntas, non tamen par erit opus, quoniam fieri poteſt, ut in iuſtitiæ operibus promptius aliquis uberius lætiusq; uerſetur, ſeu, quia ita aſſueuerit iuſtis peragendis, ſeu, quia ſors obtulerit, & ueluti campum proſtrauerit, unde hæc eius uirtus latius innoteſcere, & excuti poſſit, ſeu quia etiam tam temperato ſit corporis habitu, ut ad æquitatem animi poſſit eſſe promptior. His rationibus effici poſſe dico, ut alio alius iuſtior uideatur, Ariſtides Athenienſis uulgo cognomen iuſti tulit, ueriſimile eſt in populo Athenienſi fuiſſe aliquem, qui pari fuerit erga iuſtitiam animo ac uoluntate, qualem iiſdem ferè temporibus Socratem philoſophum fuiſſe dixerim. Potuit Ariſtides uideri iuſtior. Ipſe enim acceſſerat ad reip. adminiſtrationem, & ſuggerebat ei reſp. aſſiduè facultatem, unde eius iuſtitia latè perſpici cognoſciq; poſſit. Socratis autem iuſtitia, quæ in priuatis uerſabatur, erat obſcurior. Ponimus Numam & Neruam iuſtè regnaſſe. Horum duorum Numam dixerim iuſtiorem Nerua, quia quum Numa plurimos regnaſſet annos, plura edidit iuſtitiæ opera. Nerua, qui paruo tempore tenuit imperium, pauciora: ſimiliter iuſtiorem dixerim eum, qui promptè exequitur iuſtitiæ munia, eo qui ægrè & uix id facit: iuſtiorem eum, cuius in arduis eminent iuſtitia ob contentiones & diſcrimina, quæ magno animo illius cauſa ſuſtinuit, quàm alterum, qui in paruulis tantum negociis ea utitur. Denique ex actionum uarietate iuſtitiam unius maiorem eſſe dixerim, & minorem alterius: quanto enim maior actio tanto iuſtitia excelſior uideri debet.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

DE PRINCIPVM DOCTRINA LIBER NONVS.

ALBERTVS.

SATIS de his habeo. Illud proponere tibi nunc iuuat. Si iniquus Princeps iſti regioni præſideret, quid ageres? quo conſilia tua referres? Maximæ Deo habendæ gratiæ, quòd bonos nacti ſumus Principes, iuſtitiæ tenaciſſimos, quæ tua ſit ſub iſtis uita & conditio, teneo. Illud iuuat exquirere, quid ſub iniquo Principe ageres, molirere, quæ tua eſſet cogitatio.

MAR. Ferrem illius mores, ut cæteri, nam ſcio, quòd me ille nunquam ad honores proueheret, nec conſiliario uteretur, nec adminiſtro. Deligunt mali Principes in amicitiam, & ad miniſteria, quos ſeruitutis patientiſſimos arbitrantur, & quos non deceret eſſe niſi ſeruos, quos denique exiſtimant fauere illorum cupiditatibus, efficere imperata, in horum

horum finem congerunt omnia, hos amplectuntur, & præcipuos habent, bonos autem uiros sub horum principatu uideas situ & ocio marcescere, & in tenebris quodammodo degere, nisi ubi periculis & delationibus sub lucem & in diem pertrahuntur, & calamitate accepta in notitiam omnium perducuntur. ALB. Fieri tamen potest, ut inter istos bonus aliquis uir uel casu uel errore deligatur, eum te esse facio. MAR. Meliora ominare quæso. ALB. Si id tu auersaris, suppone alium quendam pro te ueluti Lucium aut Ticium, ut uos in uestris soletis formulis, uirum probatis & egregiis moribus, quem malus uelit Princeps omnino sibi operam dare, & principalibus interesse negociis. MAR. Heu quantum mali huic uiro nuntias, de hoc dictum est antea. ALB. Properanter forsitan dictum, plenius aliquid si dixeris, gratum erit. MAR. Quid in re clara & manifesta necesse est tempus terere? Etenim si unus è pluribus quisquis ille fuerit; repugnet & eat obuiam uel monendo uel consulendo malæ Principum cupiditati, præterquam, quod nihil proficiet, ut Principi maleuolus notatur, & inuisus est toti curiæ. Si depellens calumniam, uadit contra fiscum, importunus esse, & nimius, & calumniari ipse perhibetur, nam sub Principe malo fisci causam semper bonam esse oportet, quid ita? quia stultitia quadam fiscum sibi putat esse datum non reip. causa, sed saginæ, ideo quicquid fiscus non diripit, id sibi ademptam arbitratur. Postquam iterum relatus hic est sermo de adulatorum uocibus contra egregium consultorem, decreui de hoc paulo amplius loqui, ut tu postulas, initio hinc ducto. Medicus non ægroto modo, sed ne sano quidem homini permittit omnes cibos, sed salubres dunta-xat, ordineinq; & tempus cibi sumendi præscribit, nec saturum uult à mensa discedere, quo facilius concoquat, atque ita hominem in optimo ualetudinis statu conseruat, differt autem à Medico longe coquus: hic enim qui salubres corpori insalubresue cibi sint, non didicit, nec discere curat, sed quæ iucundissima putat esse palato & suauissima, hæc persequitur & tradit; repletq; hominum corpora dulcedine obsoniorum, & ex ea sagina in podagram, calculos, aliosq; fœdissimos morbos iniicit, hæc quum ita se habeant, non obscurum est, quis horum duorum alteri sit præferendus. Si qui autem sint, qui coquo magis oblectentur, quàm medico, illiusq; artificium magis, quàm huius probent, nemo tamen illorum tam emotæ est mentis, ut odio insequatur medicum, extinctumq; cupiat, propterea quòd suaserit pro salute corporis à nonnullis abstinere & temperare. At cum medico animorum agitur durius. ALB. Quomodo id ais? MAR. Dicam si potero. Legisti sæpius Plautum, eiusq; fabularum elegantia & sermonis nitor te tenuit. ALB. Ita est. Nam nullo Poeta sum magis delectatus. MAR. Quid igitur ait ille seruulus in Aululari? Nonne censet officium serui boni esse, ubi herum ab amore uidet superatum.

Retinere ad salutem, nec quo ille incumbit, eo impellere.

ALB. Censet profecto. MAR. Hoc dum facit, nonne eum hero medici uicem præstare opinaris, dum retinet ad salutem, nec rectum putat, quo incumbat, eo impellere? ALB. Sic est. MAR. Quid uerum amicum & bonum consiliarium? num aliud facere suades? An non simili ratione ad

eum putas pertinere, ubi Principem suum aliqua captum uidet libidine? Retinere ad salutem, nec quo ille incumbat eo impellere. ALB. Haud aliter dicere possum. MAR. Quid igitur futurum, si uir quispiam bonus unius honestatis curam ducens, simul & ad salutem respiciens Principis, ac citus in consilium suadeat Principi fidelis medici morem, ut ab his & illis abstineat lucris tanquam turpibus & iniustis; nonne assurgens tunc coquus aliquis, qui studeat dulcedine prædæ cupiditates Principis replere, nullo iusti iniustiue habito discrimine, accusabit illum? tanquam extenuet Principem, ad maciemque deducat, asserens non posse sine congerie multarum pecuniarum subsistere principatum, & quum hæc dixerit assensumque Principis tulerit, quid futurum (inquam) est medico illi? an non eiicietur, aut etiam necabitur? coquus in honore habebitur? ALB. Haud aliter eueniet. MAR. Vbi hæc contingunt, nonne putas contingere ex insciția regentis? ALB. Et maxima quidem. MAR. Hanc insciția nocere existimas bono illi Consultori? ALB. Existimo profecto, si quidem ob honestum consilium, aut patrimonium, aut patriam, aut libertatem, aut uitam amittet. MAR. Erit tamen illi in malis maximo solatio recta conscientia, dum meminit se nihil de republica nisi honestè præclarèque sensisse. ALB. Erit profecto: nam & calamitas ipsa uirtutis suæ illi feret testimonium. MAR. Quid Principi talia peragenti putas ne rectè procedere? ALB. Non arbitror. MAR. Quid? non arbitror dicis? ac non dicis potius id necessario consequi. Enim uero si febricitans aliquis medicum reiiciat, coquum audiat (ut tibi per eandem loquar imaginem) dubitauerit nemo, quin homini rectè se habere non possit corpus, si ita curetur. Quum uero animus Principis fœdus exæstuet cupiditatibus, & medicos sibi optime consulentes reiiciat, oderit, supplicio afficiat, coquisq; se tradat, ecquis est, qui non intelligat animi ualetudinem huic rectè non procedere, ac fore ultima quæque deteriora prioribus? Ipsi tamen coquos magno habebunt in honore. ALB. Magnam prædicas horum coquorum potentiam. MAR. Magna est ualdè penes eos, qui sibi uoluptatibusq; suis indulgent. Hos coquos prudentes uiri, qui in Principũ aulis uersantur, nimis malè metuunt, uoco autem istos Principum affectas ex imagine coquos, quoniam, ut illi suauitate obsoniorum corpora, sic isti uoluptatibus ministrandis atque fouendis animos corrumpant, & quoniam coquinaria nihil aliud præstat, nisi quod adulatur corporis, sic isti, qui nihil aliud norunt, quàm adulari Principibus, merito huius artis nomine censentur. Isti autem eo magis incumbunt, quod propriè gulam Domini tenent. Nam nosti illud.

Non satis est ars sola coquo seruire palato,
Nanque coquus Domini debet habere gulam.

Si sæuus fuerit Dominus, si arrogans, si auarus, si uoluptuosus, suggerunt isti per singula, unde gulam Domini suauiter mouere possint. Si quid auersatur ille, ipsi quoque auersantur: dulcia enim & iucunda tantum supponere certum est, quod etiam munus explent. Et hæc est causa illorum potentiæ. ALB. Quo igitur Principes uocas? MAR. Huc Alberte, ut studeant

deant optimis esse moribus, optimamq; adipisci disciplinam, si modo & si bi & aliis uelint esse utiles: non enim satis est ipsis, si neminem fallant, nisi etiam prouideant, ne ab alio fallantur, quod ingenuæ præstant artes, quæ & ingenium acuunt, & pectus erudiunt. An non in laudibus est Alberte prudens simplicitas? ALB. Vtique. MAR. Ergo hoc ostendit non satis esse non fraudare alium, nisi ab aliorum fraude quis sibi cauerit. Fraudes autem uoco adulationes, quibus illi ut pisces hamo capiuntur. Ducunt enim isti suos Principes quocunque libet nec alia re, quàm cibo aliquo obla to, qui sensum mulceat, & miseri tunc Principes capere se putant, quum capiantur. ALB. A quo capiantur? MAR. Ab ipsa improbitate, in quam ueluti in hamum incidunt, & ab ea transfiguntur. Fortuna id illis tri buit, ut abundent opibus & potentia, ipsi autem quid per se afferre ex altera parte debent? ALB. Si me audierint atque te, afferent prudentiam. MAR. Rectè loqueris, sed adde, quod non prudentiam tantum afferent, sed reliquas uirtutes quoque prudentiæ comites, & quod usque eo progredientur, quoad ostendere possint animi dotibus se nemine inferiores. Nimis forsitan Alberte requirere nunc uideor: dum dico animi dotibus debere eos neminem esse inferiores. ALB. Id forsitan quibusdam uidebitur. MAR. Quid si dixero oportere cunctos, & in sua unumquenque laude superare? ALB. Grandior hic erit sermo, & sonantior, & admirabilior. MAR. At si istud dicerem, non puderet dicti, nam sententiam istam probare conarer uetustatis iudicio. Non enim priuatos ullos, sed Reges finxit antiquitas bicipites fuisse, sicut de Iano & Cecrope accipimus. Cur? Nonne portento & monstro est simile hominem cum duplici capite nasci? ALB. Non ego ex matris utero sic prodire uoluissem. MAR. Attamen ueteres tales finxerunt suos Reges, sed non ad formam corporis hoc illi referebant, sed ad uim sentiendi & intelligendi, quam in regibus duplam esse ad cæteros censebant. ALB. Præclara igitur illa fuit fictio, nec admiror tamen id sic finxisse respicieris ad ueterum consuetudinem, qui figuris & imaginibus plerunque res magnas & graues notabant. MAR. Quid de Episcopis nostris dicam? nonne hos ueluti animarum Reges uocare possumus? Sed ut omittam hoc Regium nomen, quo illi non utuntur, nonne & ipsi pastores se uocant, & ab aliis uocantur? ALB. Hoc pastorale nomen uideo undique illis tribui. MAR. Quid causæ censes? Nonne, ut de nomine ipso intelligeretur eos tantum doctrina excellere oportere, ut reliqui ad eos collati gregis numero habeantur. Non enim credo mitram, & recuruum baculũ, sandalia, annulos, et si qua alia sunt Episcopi insignia, causam huius esse nominis, sed doctrinam ipsam atque sapientiam. ALB. Credo & ego doctrinam in causa fuisse huius nominis: Nam bonis Ecclesiæ temporibus docti tantum, & eruditi uiri Episcopale hoc regnum tenebant. Nemo tunc id pastoris nomen deturpabat, sed gregem unusquisque suum uerbo & exemplo pascebat. MAR. Rectè addidisti Alberte illud de exemplo, nam exemplum quoque ualdè ad doctrinam pertinet, quia ostendit re id fieri posse, quod sermone fieri præcipitur. Sed quid uetera repetimus? Nonnulli paulum supra hanc ætatem propter singularem doctrinæ opinionem pontifi-

catum maximum adepti sunt, qui opibus, diuitiis, potentia maximis iam se Regibus æquauit. Auctoritate uero omnis mortalis conditionis fastigium excessit. Quod igitur quibusdam plusquam regalem peperit dignitatem, cur turpè ducant Reges sibi uendicare? Num, quia Reges nascuntur? at ea est causa, cur magis incumbere deberent disciplinis, quum certo uideant se regnaturos, neque sine disciplinis nequeant præclarè id munus explere. Huius rei causa manifesta est quidem de superioribus sermonibus, sed apertius adhuc dicetur si patiemini. Rex simulac natus est, seu is, qui regnum postmodum susceperus est, magna parentum ciuiumq; lætitia natale eius celebratur, & alumnis tunc traditur educandus, atque ità tenere & molliter eius educatur infantia. Deinde ubi ex infantia ad pueritiam prorepsit, prima literarum elementa capit & grammaticorum scita audit, & ex his aliqua discere incipit. Vbi ad decimum aut duodecimum peruentum est annum, tum lentius negocium disciplinarum agitur, quum uehementius illo tempore se magistris tradere oporteret, hinc ad quinque uel sex annos, hi quos circa se habet purpurati, imbuunt adolescentis animum uana opinione: negantes regium esse quotidie caput in libros mittere, & horum loco, uenationem, æquitationem, aleam, amores, potationes proponunt. Ille autem facilè suaderi se patitur, & à labore declinans studiorum comite, illa potiùs sequitur, quæ sensibus uidet esse primaria, ibiq; omnis disciplinarum ratio perit. Sed iam sese Rex corroborauit ætate. Tum planè illi incumbunt: excitatur spe augendi imperii: memorantur opes & copiæ regni, maiorum uirtus, belli gloria, triumphorum decus, negant iuuenem Regem ocio senescere oportere: Alii prædandi rapiendiq; uias ostendunt populosq; tributis onerandi: quanquam iniquitas non egeat forsitan magistris: ingeniosa enim per se satis, attamen plura etiam ab aliis discit. Sic Rex laudis auidus pluribus hortantibus ad bella festinus progreditur, nec ueretur se suaq; omnia dubiæ Maris aleæ committere. Hæc est suasio præclara: semper interfuit seruorum Dominum habere negocioſum, ut eorum opera illum promereãtur. ALB. Tu quidem Marce descripsisti ad unguem, quod fieri solet. MAR. Sic equidem fieri iudico. Vterque autem nostrum suaserit rectius his, quibus cura puerorum regiorum cõmittitur, ut omni conatu dent operam, ut initio ætatis imbuant eos optimis disciplinis: tunc enim incipiendum est, ut res de inceps ad maturiores annos paulatim perducatur, ubi perficietur, & perfecta fructus feret uberrimos, nam puerilis animus mollis est & tener, & duci facilis, & quo trahere uelis, sequax, hinc ubi quicquã apprehensum fuerit, & in animo puerili tanquam in uacuo & inani fundo resederit, haud facilè euellętur: sed comitabitur maiori in ætate indelebile, pugnandumq; omnibus artibus, ut è pueritia in adolescentiam transgressus ille in eo, quod bene cœptum fuit, perseueret: nec abducatur à studiorum labore ad uoluptates, quæ se in illo primo adolescentiæ flore ostendunt, sensibusq; lenocinantur. Hoc dum efficitur, nonne spe iam beatum illud est regnum, cui in magna rectarum artium copia Rex educatur? Sed, ut opinor, hæc frustra canuntur, & in nubes uerba sparguntur. Nam adeò contraria inualuit opinio, ut non modo Regium non putetur literarum studia persequi, sed ne nobile

quidem,

quidem, hoc est, ut planius loquar, non esse id regiæ dignitatis, ac ne nobilitatis quidé. Scimus tamen olim homines nobiles non modo didicisse plura, sed etiam scripsisse. Obiectum aliquando Terentio fuit comico Poetæ.

Homines nobiles
Eum adiutare, assiduèque unà scribere,

Num legisti aliquando hoc carmen Alberte? ALB. Legere memini, mihique huius carminis diligens cura fuit. MAR. Num inficiatus est hoc crimen ille? ALB. Minimè, sed glorioſum sibi putauit tales adiutores habere. MAR. Rectè ais: sequitur enim:

Quod uehemens maledictum illi existimant,
Eam laudem hic ducit maximam, dum illis placet,
Qui uobis uniuersis & populo placent,
Quorum opera in bello, in ocio, in negocio.
Suo quisque tempore usus est sine superbia.

Erant hi, qui obiiciebantur adiuuare Poetam in scripto comico è Principibus Romanæ ciuitatis, summo genere nati, summa amplitudine, maximisque rebus gestis. Si peculiaris esset nobilitatis ignorantia literarum, poterat Poeta ab accusatoribus quærere an non puderet illa dicere? quomodo enim dicere possunt, se ab illis adiutum uiris in scribēdo, qui propter nobilitatem & amplitudinem nesciunt omnino literas, num ignari literarum possunt scribere? num alium scribendo adiurare, etiam si cupiant? his & talibus argumentis poterat illos urgere Poeta, sed non hac ratione repulit maledictum, sed illa, ut non improbet scientiam nobilium, sed magis accepisse dicat scripta illorum, quod tales essent, qui scripsissent. Itaque quod nonnulli uano errore decepti putant turpè esse, si scribant sibi ideſt ad aliquam suam laudem & fructum, id non modo turpè debet uideri, sed laudabile, si scripserint etiam aliis, ingeniumque suum illis suppeditarint. Nobilitas igitur generis non modo non deterritur scientia literarum, sed etiam illustratur, principatus uero sustentatur, nam ubi maior regenda moles, plus illic præsidii inesse debet; magnum autem præsidium à literis, quibus ad omnia eruditur; nec si qui Principes disciplinas sectati, malè imperarunt, ideò abiicienda doctrina literarum, non magis, quàm medicina, eo quod plures medici uel inscitia uel fraude multos occiderint ægrotos, non magis quàm canendi ars, eo quod plerique inconcinnè & barbarè canant: Etenim eos, qui secus agunt, ac illis doctrinæ præscribat ratio, doctos esse nego, uti tamen doctorum hominum posse uerbis nunquam negaui, doctos autem esse eos puto, quos doctrina suasit bonum id esse solum, quod ipsa fieri iubet, cætera fraudes esse & deceptiones, tum à sensibus, tum à uulgi opinioni profectas: ad hanc ego formulam Principem doctum requiro, non qui uerbis & disputationibus, sed gestis ipsis doctrinam ostendat. Eum autem, qui loquitur è doctrina, & uiuit contra doctrinam, non habeo pro docto, sicut nec pro pictore illum haberem, qui malè pingeret, quanuis de pingendi arte loqueretur scientissimè. Demū is Princeps, cuius immensa gula, una lingua, manus rápaces, animus sæuus, quum deinceps laudat æquitatem, iustitiam, continentiam, & harum uirtutum officia exponit cum uitu-

peratione

peratione contrariorum docti ne, an insani potius nomen ferat, qui ea loquatur & contraria agat? quid assequitur illo sermone, nisi quod se ipsum accusat? nulla enim dubitatio relinquitur, mala esse, quorum ille meminit, ut malorum, non expectat aliorum testimonia tacitus, sed propria uoce damnari appetit. Sed non si quidam nihil è literis præterquam inanes quasdam uoces retulerunt, ideo fit, quin fuerint plures, qui ab illis magnum sumpserint auxilium ad res bene gerendas, imò sine illis uix potest quisquam Princeps magnus claruſque euadere: omnem enim diuinarum humanarumque rerum cognitionem continet, animo tantum opus est obsequente, & ad obediendum parato, nihil iubent, nisi sanctum, sincerum, integrum honestum, addo etiam nisi utile, tam & si sæpius utilitas latet initio, sed in exitu se ipsam ostendit: quicunque autem Principes literarum sunt rudes, fieri potest diuina quadam fortuna, ut imperium rectè administrent, metuendum tamen est, ne cupiditatibus suis pareant, & in illicita omnia & nefaria ferantur, & eo magis, quo maius imperium, quia latiorem uim nocendi nacta est libido. Nemo priuatus, imò ne plures quidem priuati in unum simul coniecti tantum nocuerunt, quantum unus nocuit. Nero, quantum Claudius, Caligula, Domitianus, Commodus, Bassianus, Maximinus, Carinus, Licinius, & si quæ huiusmodi pestes in imperio fuerunt, nullum à doctrina repagulum aduersus effrenes libidines, nullum ab honestis studiis subsidium aduersus Assentatorum uoces habebant. Itaque tot numero & tam immensa magnitudine flagitia ediderunt, ut horreat animus ea cogitare. Quid dicam animum impurum fuisse, quum corporis nulla pars à flagitio uacaret? quem diem excipiam, quum omni ferè hora aliquid fieret sceleratum? quid memorem ciuium uitam extinctam esse, quasi domesticis pepercerint? inquinati sunt dedecore, turpitudine, peccato: pudet referre, quàm leuibus ex causis homines ex omni ordine ad necem traherentur: uigebant maiestatis iudicia, non solùm ob factum, sed ob quodlibet dictum, quidam etiam, quod in somnia Principi improspera uidissent, extincti sunt. Alii, quod genesim Imperatoriam habere dicerentur, uel quod de uita & salute Principis mathematicos consuluissent, necabantur. Nonnullis crimini fuit, quod hæredem instituerant Principem, & adhuc superuiuerent: Fœminæ, quæ de ui, de siccariis, repetundarum, reip. oppugnatæ, incusari non poterant, ob lacrymas damnabantur: obiiciebatur enim, quod perduelis cuiuspiam necem defleuissent. At hi Imperatores, quos modo retuli, plures imperitarunt annos, ut potuerint sæua multa patrare. At Aulus Vitellius, quum paucos menses potitus esset Imperio, tam multos extinxit, ut credi possit diutius imperasse. Inter cætera illud egregium, quod quum in ipsa salutatione inimicum suum quendam ad supplicium duci mandasset, moxque reuocasset, & ad se adduci iussisset, cunctis, qui aderant, id fieri censentibus, ut miserò illi parceretur, & iam clementiam eius laudantibus, coram iugulari imperauit, uelle dicens oculos suos pascere. Huic non satis fuit gulosissimæ fuisse uitæ, nisi etiam crudelitatem pro cibo haberet. Quicunque horum Principum gesta legerit, facilè intelliget nihil esse truculentius suprema potestate, ubi neminem metuit, nemi-

nem

nem ueretur, nulli referre gestorum rationes obnoxia est, multumque animo perspexisse is uidetur, qui Lacedæmone remp. olim legibus temperauit. Nam quum uideret regiam potestatem de nimia licentia intumescentem, eam coercuit Ephoris additis, qui supra Reges essent, & qui cohiberent, atque etiam pœnis afficerent, si delinquerent, & contra morem aliquid molirentur, nec alia ratione Romæ quondam oppositi consulibus tribuni, quam ut adimerent illis iniuriæ faciendæ potestatem. Isti autem, qui secundum genus amplissima suscipiunt imperia, quæ legitima censentur, quod mos ea patrius permittit, nolunt se subiici alteri, recusant certi alicuius magistratus animaduersionem tanquam equestre frænum recipere. At iuris, æquitatis, rationis in eos sunt uincula æternæ legis institutio imposita: ita est, sed ea facile perrumpunt Principes, nisi si quis eorum bonis imbuere se ipsum studeat moribus, eosque salutiferæ doctrinæ præceptis muniat, atque stabiliat aduersus superbiam & luxum, quæ duo maxima mala principatus spontе sua secum afferre solet. Nemo autem existimet fœlicitatem assequi se peccatis: nullum enim peccatum sine pœna, primùm in ipso peccato maxima est pœna, quod per ipsum exuit homo se ratione, & beluæ induit imaginem: deinde ne externæ quidem hæ pœnæ deficiunt. Deduxi in medium Caligulam, Neronem, Domitianum Cæsares, qui sceleratissimè imperitarunt, sed non id illis cessit impune, nam quas in uita pro his pependerint pœnas notissimum est, nec quantus nunc post mortem pendant, arbitror ignorari. Est ne quisquam, qui horum Imperatorum, quos modo memoraui, dicat quenquam doctum fuisse? nemo dicit: rudes enim magnarum artium fuerunt: sed demus uidisse illos stellarum numerum, nouisse omnium animantium linguas, quod de quibusdam fabulosè proditum fuit, demùm tenuisse cunctarum rerum originem, progressionem, terminum, tamen quum tam multa ediderint sæua contra doctrinam præceptaq; sapientum, pro doctis non haberem, sicut nec pro Philosophis, idq; mihi cum Platone commune est, qui sententia sua Philosopho tradidit reip. gubernacula, sed ei Philosopho, non qui detritus sit in naturalibus, Dialecticis & Mathematicis, & qui ualeat qualibet de re argutissimè disputare, sed qui animum habeat imbutum ueris de honesto utiliq; opinionibus, & cunctis prauis affectibus superiorem. Hunc quem Philosophum Plato, ego doctum uoco, & rectè quidem, quando alterum alteri inest, nam nec sine doctrina est Philosophus, nec sine Philosophia doctus esse quisquam potest. ALB. Nescio an Gothici nominis auctoritas penes nos quicquam ualeat. MAR. Quid ita narras? ALB. Quia aiunt hoc Gothorum institutum fuisse, ne rex eorum literis imbueretur. Propterea, quod studiis literarum frangi fortitudinem, remollescere animos & effæminari arbitrarentur. MAR. O insciti am barbari cam, & uere Gothicam. ALB. Sciebam iandudum, quod ita iudicares, ac barbaros homines insciti æ damnares. Attamen ad id, quod debilitari animi uim ac robur literarum studiis existimant, à te dicendum est aliquid. MAR. Quid? cum barbaris hominibus censes disputandum, præsertim his, qui iam non extant. ALB. Non ad Gothos respicio ego, qui iam sunt nulli, sed ad quosdam alios non minus ingenio barbaros & feroces,

qui

qui eadem forsitan, quæ Gothi censent. Vbi Gothos ratione fregeris, omnes illarum partium & artium fregisse putato. Aggredere igitur, & ueram aduersus Gothicos homines defende sententiam, & ut cœpisti literarum patronus esto. MAR. Aiunt isti literarum studiis eneruari mentis uires, ideò interdicta esse Regi studia literarum, quasi Rex ad unam tantũ respicere fortitudinem debeat, & non ad reliquas quoque uirtutes, maximæque ad iustitiam & temperantiam, aut quasi non liceat fortem esse sine rabie ac furore. Apparet profecto istos ut Gothos, nesciisse quid sit fortitudo. Etenim fortitudo nihil aliud est, quàm stabile & constans mentis iudicium, quo impellitur animus ad durissima quæque subeunda & sustentanda propter honestatem, hoc iudicium non eripiunt literæ, sed contra, pariunt, nutriunt, stabiliunt, tuentur. Quamobrem non sunt impedimento fortitudini, si quidem sunt adiumento, nec si eædem modestiam & mansuetudinem præcipiunt, ideò quicquam detrahitur de fortitudine, nec fortitudo maior adiuncta feritate & immanitate. Hoc sic intelligi potest. Fuerunt olim gentes nonnullæ circa Pontum & Siciliam, aliisque in regionibus, usque adeò efferæ & immanes, ut carnibus uescerentur humanis, & omnia cruda uorarent, non tamen eas constat cæteris fortitudine præstitisse, & latos imperii fines habuisse: quin censendum est timidos potius extitisse, quod non aperte pugnabant, sed clanculum, & ex insidiis latrocinabantur. At contra, nunc spectemus. Nulli Romanis humaniores, nulli fortiores, qui efferas nationes multas armis obtinuerunt, & eas legibus datis coercuerunt, & dicto sibi audientes esse coegerunt. Qui Lacedæmoniis, Athenienſibus, & omnibus Græcis in omne humanitatis genus proniores? ab iis iura legésque ortæ, omnis elegans cultus & uictus, omnis liberalis doctrina processit, iidem manu strenui & fortes fuerunt, & quodam tempore bellica laude floruerũt. Quot pericula & quanta ab externis illata gentibus audacissimè repulerunt? Quoties paruis copiis ingentium Barbarorum multitudinem fuderunt & affixerunt? lege res gestas Græcorum penes Xenophontem, Herodotum, & grauissimum historiæ scriptorem Thucydidem. Lege Plutarchi Agesilaum, Themistoclem, Photionem, Aristidem, & alios plures, quorum ille uitam in literas misit: inuenies eos fortitudine præstitisse, multaque prudenter gessisse cum summo mortis dolorumque contemptu, & nihilominus in reliquis uitæ partibus moderatos homines & suaues extitisse. Sed & in animalibus uidemus ferociora esse ea, quæ mansuetudinis habent plurimum, quales equi sunt, leones, canes, elephanti. Sed quid animalia rationis expertia, quid cæteras nationes appello? quum à Gothis, de quibus agitur, exemplum sumere liceat, nec debeant Gothi ab aliis exempla mutuare, sed ipsi sibi ipsis exemplo esse possint. Ipsi nanque olim desertis suis sedibus ausi sunt Italiam Hispaniamque inuadere, quas pronuntias, & si primò aduentu uastauerunt, attamen ab humanioribus nationibus ferro postmodum cæsi sunt, & iustissimas feritatis & immanitatis suæ pœnas dederunt, & ut omittam reliquas eorum clades, à Bellisario primùm, deinde à Narsete ambobus Iustiniani Ducibus tam magno prælio afflicti sunt, ut Gothorum nomen unà cum regno his in regionibus interierit: non est modestia aduersa-

ria fortitudini, sed uires eius temperat, ne uelit aut audeat turpiter aliquid, indecorè, inconsultè: nunquam dicit modestia uiro forti, ne sis fortis, sed ne sis audax, temerarius, præceps, uide ne quo improuidè ruas, pugna pro æquitate, pro decore, pro honestate, non adimo tibi contemptum periculorum & mortis, sed seruare te illum iubeo ad certas res & causas, quibus prudenter & laudabiliter eo uti possis. Interim melius est ad humanitatem, mansuetudinem, facilitatem te conuertere, ut ostendas te hominem genitum, & ut uictum cultumque humanum teneas, & caritate cæteris hominibus iungaris, & memento Agesilai optimi regis dicentis nihil opus esse fortitudine, si iustitia ab omnibus colatur. Quamobrem optandum nobis esset ne tua unquam sit opus fortitudine, & si quando opus erit, exerceas eam suadeo, reliquis temporibus mansuetus & benignus erga omne hominum genus esto: Nec tunc minus eris fortis, dum illud animo assiduè fixum inconcussumque teneas, non esse tanti ulla pericula, ullos dolores & labores, ullos terrores amittendæ uitæ, aut patrimonii, aut cæterorum commodorum, ut te debeant ab honesta ratione reuocare: id agens fortis eris, etiam dum quietem egeris, nemo repente fit fortis, nisi ad id antea se præpararit, & cogitet humana omnia homini esse negligenda, quo dignitatem animi decusque retineat, hæc dicet modestia ad uirum fortem omnia ponentem in factorum atrocitate, ut eum paulo quietiorem reddat, cuius oratio mihi ualdè, nescio an tibi etiam probetur. ALB. Iam ista oratio mihi dudum est probata. MAR. Cur igitur me hæc dicere compellis, si quidem hæc tibi iampridem sunt probata? quo more id agis Albertè? ALB. Eodem Marce, quo tu & cæteri Iudices solent: nam hi, & si sæpius de causa statuerint intra se ipsos, & teneant, quid sit pronuntiandum, gaudent tamen patronos causarum de re audire. MAR. Vah, meo me telo confecisti. Verum ut redeamus ad Gothorum institutum, quo auocant regem à literis, ne per has reddatur effœminatior, uides, imò uidisti iam dudum, quã improbus sit iste sermo, nec si improbus est sermo, æqua potest esse constitutio. Nihil enim prohibet regem fortissimum esse eundemque modestissimum, ut hæc dictant ac ne militiam quidem eius cuperem modestiæ esse expertem, quanuis præferocem esse oporteat, quod si optandum est, uellem Leoninis esse moribus, ideſt in hoste duram atque asperam, sed in amicos & socios ac planè supplices benignam & quietam. At contra nunc uideas à militibus fieri, qui hostibus facile cedentes uim suam in amicos & socios ostendunt, mouet me (ut hæc dicam) uastata prouincia: nam & direptiones oppidorum, & depopulationes agrorum, & exustiones tectorum non tam ab hostibus, quàm ab iis sensimus, quorum partes sequebamur. Incolæ præterea tot damnis affecti, tot exhausti sumptibus, ut nihil fetè illis sic reliqui. ALB. Desine quæso ab istis, quæ non possunt sine summa animi molestia memorari. MAR. Venit iam in mentem quiddam, ut minus mirer Gothos ea dicere. ALB. Quid iam id? MAR. Quia non Barbari iam quidam & rudes, sed elegantes homines & urbani, summa ingenii facultate affluentes uisi sunt à philosophiæ studiis abhorruisse, quasi illa moles faceret, & rebus gerendis ineptos. ALB. Ego quoque audio ita quos-

dam putare. MAR. Sed non rectè, ut superiora ostendunt. Cur enim Philosophia regem instituret, reip. administrandæ uiam ostenderet, si frustra moneret, & inutiles ad res gerendas redderet uiros? Cur fortitudinem animi tantopere extolleret, & de reliquis uirtutibus tam multa effunderet, si rationes, quas colligit, non confirmare animum, non usui esse possent? Num à rebus agendis retrahit? At illa præcipuè uox est eius omnem uirtutem in actione consistere? At mortis contemptum docet & doloris: quamobrem? nisi ut forti animo durissima quæque honestatis studio aggrediamur. Sed exemplis quoque ostenditur falsam illam esse cogitationem. Non enim Philosophia impedimento, sed maximo adiumento est ad res gerendas. Qui & quantus fuit dux Xenophon Socraticus in eo exercitu, quem minor Cyrus regnum Asiæ affectans aduersus fratrem compararat. At hic tantos in Philosophia habuit progressus, ut ausi fuerint quidam eum Platoni exæquare. Num Philosophiæ ratio fecit, ut minus exercitum duceret, & cum hoste manus consereret, ac non potius instructiorem reddidit ad omnia? Quis Romanorum Imperatorum præstantius administrauit imperium Marco Antonino, qui Philosophiæ assiduè operam dabat? Non enim languidiorem Philosophia reddidit, sed acutiorem. Dio & Brutus, quorum uitam, ut simillimam Plutarchus colligauit, quot & quanta gesserunt? qui tamen Philosophiæ præceptis instructissimi fuere. Quid de Chione dicam Pontico, Platonis auditore? huius extant grauissimæ epistolæ, in quibus patri pollicetur Clearchum nouum Tyrannum manu sua extincturum, nec diutius passurum, ut patrias leges & iura libertatis ciuibus adimat, & cædem optimorum uirorum moliatur, nec minus fortiter fecit, quàm dixit: Nam ex Athenis, ubi philosophandi causa morabatur, in patriam regressus Tyrannum interemit. Num id Philosophia eum cogitare non permisit? aut si permisit, num à proposito reuocauit aliquando? num remorata est? num impedimento fuit, quo minus perficeret cogitata? Multi etiam alii Philosophi Tyrannos sustulerunt, patriamq; liberarunt, nonnulli quum in potestatem Tyrannorum uenissent eos contempserunt. Vnde illud Anaxarchi, qui quum à Nicocreonte Cypri Tyranno, cui insidias fecerat, pilis fereis tunderetur. Tunde tunde Anaxarchi uasculum: nam Anaxarchum non tundis. Illud etiam præclarum Theodori Cyrenæi Philosophi, cui quum Lysimachus Rex crucem minitaretur. Hæc minitare (inquit) tam horribilia Purpuratis tuis, Theodori nihil interest, humi an sublimè putrescat. Et huic quidem Lysimacho sic fuit responsum, ut intelligere posset, quanta animi firmitate Philosophia uirum dotaret. Alter fuit Lysimachus Agathoclis filius Macedo comes Alexandri Magni in Asia belligerantis, genere & opibus clarus, uirtute clarior, non ille quidem Philosophus, sed Callisthenis Philosopho, qui tum in comitatu erat, assiduè dabat operam, rebusq; Callisthenis fauebat, quod ægreferens Alexander hominem Leoni obiecit: at ille manum admouens obuoluens in os Leonis iniecit, arreptaq; lingua feram exanimauit. Optabamus modo milites Leoninis esse moribus. Hic à Philosophia attulit Leonis animum aduersus Leonem, & Leone quidem ipso fuit uiolentior. Efficit Philosophia assiduè tractata impauidos uiros, interritos, indomabiles:

les: tantumq; abeſt, ut obſit, ut ualdè etiam proſit, quotieſcunque opus eſt animi præſentia, rectèq; Plutarchus huius Alexandri uocem improbat, qui ubi uidiſſet Diogenem humana omnia contemnentem,& infra ſe ducentem, conuerſus ad amicos dixiſſe fertur. Si Alexander non eſſem, Diogenes eſſe uellem. Imò (inquit ille) quod Alexander erat, eo magis Diogenes eſſe debebat, quod ſi fuiſſet, non rebus poſtea in Aſia ad uotum fluentibus ſe uino ingurgitaſſet, non humi adorationes à Macedonibus exegiſſet, non in deuictarum gentium cultum habitumq; tranſiſſet, non in conuiuio amicos, atque illum ipſum Calliſthenem rectè ſuadentem peremiſſet: denique non ſecundæ res illum ſubmerſiſſent. Sed quid ita ago, quaſi hæc integra ſit diſputatio ac non ſermone hoc omni confecta: nam quum oſtenſum iam ſit Principem non rectè remp. adminiſtrare poſſe, niſi literis imbutus ſit, cui dubium relinquitur, eum quoque ad Philoſophorum literas accedere debere, unde ſapientiæ uirtutumq; omnium præcepta haurire queat. Sed iam non modo ab iſtis, uerum etiam ab omni reliquo ſermone libenter deſino: Nam iam Sol ad occaſum properat, & pueri circa lances, pocula, & menſas diſcurrunt cœnæ apparandæ gratia. Verùm ut concludatur hæc Oratio, quam de doctrina Principum ſumpſimus, breuem dicam ſententiam ad uerſus eos, qui putant ſatis eſſe literarum in Principe, ſi ſciat legere epiſtolas ad ſe miſſas, & ſcribere nomen ſuum ad ſignanda reſcripta grandioribus literis, iisq; malè compactis, nam quo deterius ſcribitur, id iſtis ſuauius eſſe uidetur, & magis è dignitate Principis. Sed uenio ad ſententiam. ALB. Quid tibi hæc uult ſententia? Nondum enim intelligo. MAR. Quia mihi agendum nunc puto, perinde ac ſi de re hac Senatus aut populi concio haberetur, & poſt longam orationem breuiter mihi cenſendum eſſet. ALB. Dic igitur. Nam te quoque cenſentem libet audire. MAR. Ego igitur Marcus ita cenſeo. Nemo, niſi qui ſapientiam adeptus ſit, optet ſibi potentiam, ſi non habeat. Si habeat, me auctore deponat, quoniam retinens multis magnisq; implicabitur peccatis, quæ nemini expedit contraxiſſe, nec uiuo nec mortuo. Quod ſi ſapientiam adipiſci uelit, ut eam coniungat potentiæ, ſciat id facilè non poſſe contingere. Sed quo difficilius, eo præclarius, nam primũ illud quæritur, ut docili feraciq; ſit ingenio. Deinde opus eſt multorum literas uidere, ſententias cognoſcere, per antiquorũ ſcripta uolutari. Poſtremo opus eſt meditatione ſumma & exercitatione ad mores ſuos componendos, plura etiam uſu periclitanda & pernoſcenda; quicunque autem ex Principibus ſic fuerit inſtructus & ornatus, magno ſibi & reipub. uſui fuerit, magnisque decorabitur præmiis, non his humanis tantum, ſed illis etiam quibus ſumma Dei benignitas ſapientes & rectè publicis proſpicientes commodis complecti ſolet. Dicta eſt ſententia, quæ finem imponit huic noſtro ſermoni, imò non imponit, quoniam aliquid aliud addendum uidetur. ALB. Quid nam addendum putas optimæ ſententiæ? MAR. Pudor quidam me occupauit. ALB. Scio: pudet te Principum illiteratorum. MAR. Non horum nunc, ſed noſtri pudet. ALB. Noſtri (inquis) pudet, quid ais? aut in quo deliquimus? An non uerus ſermo noſter? MAR. De ueritate non conqueror ſermonis. ALB. An non diſertus is fuit, ele-

gans, copiosus. MAR. Non accuso paupertatem in loquendo nostram, non imperitiam. ALB. Quid igitur aliud si ex hac parte non damnas. MAR. Vis me audacter loqui. ALB. Volo. MAR. Disputationem hanc nunc totam mecum reuoluens Alberte existimo nos non feciſſe præcla rè, sicut initio existimabam, quod hac de re loquuti fuerimus, præsertim tam multa, sed turpiter: pudet enim, quod inductum fuerit ignorantiæ, aduersus doctrinam certamen, ac non statim reiecta fuerit ignorantia ueluti indigna, quæ cum doctrina gradum conferret, An non rectè pudet? ALB. Fortasse: Vide tamen, ne defendere nos possimus exemplo Philosophorum, qui uoluptatis certationem cum uirtute induxerunt. MAR. Potest dici Alberte hanc cum uirtute uoluptatis certationem non minus esse turpem: Itaque hoc exemplum non me ualdè solatur: Nam ut est apud Horatium.

Nihil agit exemplum, litem quod lite resoluit.

Est tamen aliud quiddam, quo recreor paululum. ALB. Quid? MAR. Recreor ego paululum Alberte, dum specto nulla id factum esse nostra culpa, sed temporum, quæ pessimis obnoxia sunt moribus: Ipsa enim sunt, quæ certationem hanc induxerunt non satis decoram neque honestam, atque id forsitan fuerat ferendum, nisi quod iam multi ignorantiam præferunt, doctrinam omnem in summis potestatibus facilè iacere patiuntur. Nos aduersus hos insurreximus, plura diximus: ego etiam sententiam ad extremum protuli, quasi res in Senatu aut in concione populi ageretur, quorum tamen neutrum habui, quod si alterutrum habuissem, quos aut quales suffragatores nactus fuissem, nescio. ALB. Si colloquium id nostrum in literas mittere uolueris, rem te dignam, & aliis tuis consimilem, nobisque grátam feceris, & tunc tibi fuerit dicta sententia per libellum, non his aut illis uno loco collectis, sed sparsim eruditis omnibus, non huius modo ætatis; sed posterioris quoque, quicunque scripta tua in manus sumere curabunt, eosdem ingenii tui Iudices & sententiæ suffragatores habiturus.

FINIS.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

IN IOANNEM FRANCISCVM NATTAM PATRVELEM FVNEBRIS ORATIO.

ET CONSVETVDO uetus à ſummis hactenus cuſtodita uiris, & pietas ea, quæ defunctorum manibus debetur, impulerant, ut liberet funus hoc dicendo ornare, præſertim quum rudimenta ætatis meæ in optimarum diſciplinarum cultu collocaſſem. Veruntamen, ubi primùm ſuggeſtum hunc cognoſcendi, oculosq; circuntuli, tam multa mentem perturbarunt, ut uerear aliquando ne expectationi ueſtræ & ſuſcepto muneri turpiter deſim. Moueor in primis loci huius atrati undique conſpectu, qui mœrorem ingerens eloquentiam læto de pectore facilè manantem oppreſſurum ſe debilitaturumq; minatur. Deinde quum excutio conuentus noſtri cauſam: miſeram illam quidem & acerbam, cogor interdum & meam & omnium uicem dolere, ut quibus à tergo inſtare ineluctabile mortis telum uideatur. Eſt enim naturalis quidam Amor mentibus penè innatus huius uitæ, quam diſſolui perhorreſcimus, ut nihil mirùm uideri debeat, ſi inter has cogitationes lucis deſerendæ oratio mihi labaſcit. At quum à cõmuni condicione diſcedens reputo ipſe mecum calamitatem hoc tempore inflictam, tum demùm fracto conſternatoq; animo uiribus uacuus aſſiſto. Etenim quum immaturo fato alieno tempore occiderit Io. Franciſcus Natta optimus & lectiſſimus adoleſcens, cui ſummi iam honores iudicio omnium debiti erant & parati, & in quo ſpem ſui maximam & certiſſimam patria collocarat. Vtrum æquius fuerat hoc loco Oratorum uerba, an luctus omnium & gemitus ſonare? Quid quod in communi dolore præcipuas ipſe lugendi partes ferre debeo? Is etenim qui fato ſuo functus à nobis nunc primùm inter homines uideri deſiit, non alienus à me, ſed iunctiſſimus fuerat & genere, & moribus, & literis: nam arctiſſima communio ſanguinis inter nos manebat: Idem uitæ cultus erat ambobus, earundemque artium ſocietas utrunque tenebat. Non iraſcor equidem Deo, quod hunc adoleſcentem nuper rapuit, quia forſitan ſecum eſſe uellet, attamen ubi familiæ noſtræ in mentem uenit tam egregiâ uirtutis indole orbatæ, ubi in me ipſum reſpiciens recolo tam caro propinquo, tam iucundo ſodali deſertum, non poſſum non uehementiſſimè perturbari. Non tam mihi ille flendus, qui ad meliora diſceſſit, quàm ipſe mihi met uideor, qui eo careo, quem plurimùm diligebam. Nulla maior me ipſum circunſtitiſſe uidetur calamitas: animus mœret, oculi lugent, omnis ſenſus in moleſtia ægritudine que uerſatur, nihil intra me cogito, niſi quòd miſerum, nihil extra uideo, niſi quòd acerbum. Quicquid dicturus ſum, illo è uita ſubtracto, nec audire iam meam uocem

ualente,

ualente, id omne mihi flaccidum, anguſtum, mutilum, ieiunum, ac penè mutum uidetur. Quid igitur? deſeram ne ſuſceptum orationis munus? minimè uero: nec enim id decet aut fas eſſe puto, quin ubi nunc obtutu meo ora ueſtra complexus ſum, ubi hunc clarorum hominum aſtantium cœtum & grauiſſimum illum Marchionalis Senatus conſeſſum animaduerto, pudet initio Orationis meæ dolori uela dare, pudet perturbationi ſtatim concedere, ac non aliquam uiro dignam magnitudinem animi afferre, præſertim quum tanta audientium dignitas elaboratam dicendi copiam depoſcere & efflagitare uideatur. Aggrediar igitur exponere, quæ huic tempori & cauſæ congruere uidentur. Etenim ſic exiſtimo, quod in primis Franciſcus noſter debitis laudibus tollendus ſit atque ornandus, & quibus uirtutibus uita eius floruerit, ante oculos ponendum. Quis enim ei adoleſcenti non faueat, qui rectiſſimo curſu ad optima quæque ſemper contenderit? qui ueſtigia quædam & exempla bene uiuendi ſeculo reliquerit? Is etenim mea ſententia magnus, non qui uentre & turpiſſimis uoluptatibus ſummum hominis bonum diffinit, ſed qui labores haud aſpernatus uirtutem aſſiduè tanquam optimam uitæ ducem ſectatur. Hic ergo primus fuerit Orationis meæ decurſus: deinde id agendum, ut à præſenti luctu, mœrore, cura, ſollicitudine animos reuocemus, quandoquidem ſit uirorum fortium quæcunque caſum fortuna inuexerit, hunc aptè, tranquillè, moderatèq; ferre. Hæc me præſtaturum polliceor. Auobis autem peto, ut quemadmodum facere inſtituiſtis, benignas attentasq; aures ſermonibus noſtris præbeatis. Si Ioanni Franciſco diutius uerſari in terris, & ad extremos uſque ſenectutis annos peruenire licuiſſet, non dubito quin res geſſiſſet & magnitudine præſtabiles, & nouitate primas, & genere ipſo ſingulares, ut eas magni ac periti Oratores affluentes ingenio & diſciplinis uix dicendo complecti potuiſſent. Nunc quoniam breuis illi uita & uelut præceps fuit, quædam tantummodo adoleſcentiæ rudimenta reliquit, quæ tamen, qui diligentius inſpectaret, qui ſucceſſus rerum, & qualia totius operis faſtigia inſurrexiſſent, facillimè exiſtimare poſſet. Sed nondum his locus, dicendum quippè initio uidetur aliquid de Franciſci parentibus: nàm quicunque ex bonis natus eſt, is quoque honeſtus exiſtimatur. Patrem habuit Franciſcus Georgium Nattam, quem trimus amiſit. Mater adhuc ſupereſt Agnes Rotaria, quæ & ſi nobilitate generis multum excellit, attamen & probitate animi, & grauitate morum, & reliqua omni uirtute magis excellere exiſtimatur. Nihil in fœmina primaria optari fingiue poteſt, quod illa cumulatiſſimè non poſſideat. De Georgio Natta huius Franciſci patre, qui non multis ante annis occidit, meminiſtis plerique, audiſtis ferè omnes. Is etenim, quo ad uixit iuris ſcientia clariſſimus fuit, & nũc etiam eius doctrina celebratur ob ſcriptorum præſtantiam, quæ reliquit. Tum uero penes huius ditionis Principes primas dignitatis partes, primos ſemper honorum tenuit gradus. Tanta præterea hominis in rebus iudicandis integritas, tanta in gerendis ſolertia, tanta in conſulendis prudentia, ut merito huius oræ decus ac lumen putaretur. His igitur parentibus natus Franciſcus, quum è pueris exceſſiſſet, iis literis informatus, quæ ad grauiorum artium cognitionem uiam ſternunt, iuris ſcientiam

entiam delegit potissimum, quam sequeretur. Dubitari hic poterat, utrum iudicio quodam id faceret, an naturæ potius inductus similitudine, quàm genus afferebat. Non enim solùm Franciſci pater, de quo ante dixi, ſed auus quoque & abauus præſtantes Iuriſconſulti extitere, & aliis quoque multis in rebus ſummi fuere. Quod ſi maiorum decus & laus aliquam affert poſteris gloriam, poſſem facillimè oſtendere Franciſcum benignitate ſummi Dei id quoque munus conſequutum. Sed quoniam ſi maiorum geſta perſequerer, exiſtimari poſſet me non tam Franciſci, quàm mei cauſa id agere, quod ambo iiſdem progenitoribus orti ſumus, ideo relinquere decreui. Rediens igitur ad Franciſcum, poſtquam quintum & decimum attin gens ætatis annum iuri operam daturum ſe oſtendit, ſtatim Papiam adhibito etiam fratre eorundem ſtudiorum ſocio ſe contulit. Poſt alia atque alia gymnaſia peragrans, dedit operam ut nobiliſſimis uteretur Italiæ magiſtris, quibus addictus, quum aſperitates omnes difficultatesq; diſcendi, diligentia, ſtudio, uigilantia, & labore multo ſuperaret, eo tandem deuenit, ut eorum, qui in eodem ſtadio decurrerent, nemo ingenii fœlicitate potior ui deretur, pauci reperirentur ex magno numero, qui ſe illi doctrina exæquare auderent. At qui dici uix poteſt, quàm æqualibus gratus fuerit atque iucundus. Non ego genus, non diuitias, non opes, non corporis formam iacto: quibus quum exuberaret Franciſcus, facilè animos hominum allicere poterat, ſed de uirtute loquor, cui uni laus uera, & admiratio, & amor omnis debetur. Nam eximia eius quædam uis cogitandi, & præſtans in literis cognitio, tum benignitas, & facilitas in omnes, loquendi ſuauitas, ac lepos, illa etiam oris alacritas, quam cernebatis, non homines modo, ſed ſaxa & lapides, ut ſe adamarent, ſubigere potuiſſent. Videmus pleroſque adoleſcentes his temporibus turpes eſſe, maledicos, petulantes, inuerecundos, demùm ſiue loquantur, ſiue quid agant odioſos. At in Franciſco, quanta in uultu ſerenitas, tanta in ſermone iucunditas erat, qualis in fronte pudor inſederat, talis in facto modeſtia cernebatur. Neminem ille bonum figebat maledicto, nulli moleſtus erat iniuria. Beneficia ſi qua à cæteris capiebat, ea uelocius & largius remunerabat, quam ſi pecuniam fœnerato ſumptam reddere debuiſſet, non tamen ipſe promptè alios iuuans eodem exemplo utebatur, ut beneficium tanquam ſi pecuniam mutuaſſet repoſceret, imò omni prorſus cura intentus erat, ut iis leuiſſimo oneri eſſet, quibus ipſe maximo uſui eſſe cupiebat: & quanuis ingenio ſtrenuus ac fortis, manu etiam ad rem gerendam foret idoneus, eo tamen ſemper animo fuit, ut in bona cauſa uinci mallet, quàm inflictam iniuriam malo more ſuperare.

His artibus atque adeo his moribus adoleuit cunctis mortalibus gratus, atque placens, ſed ut ad ſtudia literarum unde digreſſus ſum reuertar, quum aliis per ſe ſatis onerosa iuris ciuilis ſcientia uideatur, ut quæ uariè & fusè deſcripta plurimis uoluminibus contineatur, ipſe etiam ad alias artes diuertere uoluit, non quo iuris ciuilis diſciplina quicquam iudicaret præſtantius, ſed quemadmodum inueniuntur nonnulli prudentes & ingenioſi uiri, qui tametſi in nobiliſſima patria domicilium conſtituerint, ardent nihilominus externas inuiſere regiones, & uariarum ritus gentium moresq; inſpicere, ut

ſeſe multo rerum uſu inſtruant, idq; eorum propoſitum laudabile eſt. Sic Franciſcus etſi plurimùm iuris ſcientiæ deferret, quam adoleſcentiæ ſuæ im tiis imbiberat: attamen nactus ingenium multimodæ cognitionis capax, ſta tuit prioribus literis non deſertis in aliarum quoque artium interiora pene trare: idq; aptius fieri poſſe credidit, ſi literas Græcas attingeret. Occurre bat illud aliquando, quàm difficilè eſſet literas Græcas perdiſcere propter linguarum inter ſe differentium copiam, nec non multiplices caſuum & tem porum inflexiones noſtris longè diſpares, & quia hoc genus literarum non eſt uulgo ſatis notum, attamen non tardatus his ille neque territus, ſeſe in mediam librorum Græcorum ſupellectilem dedit, ac tam ardenter diurna nocturnaq; manu uerſari cœpit, ac ſi de illorum potu conceptam iam diu ui ſceribus ſitim reſtingueret. Nouerat enim quod omnium bene dictorum, beneq; factorum inuentrix ſemper habita fuiſſet & magiſtra Græcia. Siue enim quis Poetis, ſiue Oratoribus, ſiue Hiſtoricis, ſiue Philoſophis, ſiue Mathematicis, ſiue Theologis, ſiue Medicis delectetur, inueniet Græcos in his ſummos extitiſſe, ita ut cæteris nihil penè fecerint reliqui. Scio equidem penes Latinos magnam eſſe huiuſmodi artificum copiam, ſed & illud quo que ſcio iſtos ab illis mutuatos, & ualdè refert utrum quis de riuulis, an de ipſis bibat fontibus. Certè Græci ut tempore, ita & ſcientia priores, quod ex ipſis auctorum nominibus colligere licet. Habet nanque Græcia, Home rum, Heſiodum, Demoſthenem, Iſocratem, Thucydidem, Herodotum, Platonem, Ariſtotelem, Euclidem, Ptolomæum, Origenem, Hippocra tem, Galenum, hi (ut reliquos præteream) qui & quanti uiri fuere? quos habemus alios, qui in eorum artibus anteferendi uideantur? Hæc cauſa Franciſco fuit literas Græcas percipiendi, ut talium uirorum ingenio & ſa pientia, quantum per ætatem & ocium fieri poſſet, frueretur. Ita autem lin guam eam perdidicerat, ut certare de eius laude cum peritiſſimis quibuſque putaretur, nec tamen uerè cum ullo unquam certauit, certare tamen pote rat ſi placuiſſet. Interea decennium effluxerat, quo aberat domo Franciſcus iſtorum ſtudiorum gratia, quo tempore ſuis illùm reuocantibus Iuriſconſul ti inſignibus & honore ornatus eſt, diutinæ illius peregrinationis honeſtiſſi mum fructum conſequutus. At domum, ut reuenit, ociosè uixit, nihil ue rò minus. Nam ſtatim magiſtratus ſibi gerendos putauit, idemq; amici ſua debant, nolentes tantam ingenii uim obtorpeſcere. Ergo Cherii primùm, deinde Papiæ eum magiſtratum cœpit, quo ius ciuibus dici ſolet. Vterque autem florentiſſimus locus, nec remotiſſimus. Ex iis autem magiſtratibus non maiorem honorem capiebat, quàm illis reddebat, quin dum priores adminiſtrat, ſemper amplioribus dignus putabatur, nec mirùm, quum om ni ratione Iudiciorum aditus clauſos obſtructosq; teneret, ne illo intrare im probitas, ne pecunia obrepere, ne qua improbi fauoris aura aſpirare poſſet. Tantus in adoleſcente pudor & ea mentis fuit indoles, ut ſe in bonis cauſis orari non cuperet, in malis exorari non ſineret, non ille captioſum ius ut multi, ſed rectiſſimum iuſtitiæ callem ſequebatur, & ad æquitatis regulam iudicium arbitriumq; ſuum dirigebat. Ad hæc diligentia adhibebatur in de cernendo, grauitas, conſtantia, facilitas etiam in audiendo, quibus artibus

effece-

effecerat, ut quum nihil gratiæ causa faceret, grata tamen omnia, quæ face ret haberentur. Me miserum, quod hæc illi ultima mortalium operum fue re. Sentio nunc interruptam Orationem meam, uel potius cursum tantæ uir tutis fato interceptum: Iam enim uel illum Italiæ gymnasia in magistrum ex postulassent, in quibus, quæ hausérat, ditiore uena refudisset, uel in Sena torem sibi patria cooptasset, quæ clarissimum ingenii lumen, summam ani mi æquitatem egregias pectoris dotes experta fuisset, cœpisset denique ho nores lectissimos, non ut fortunæ munem, sed ut uirtutum suarum præmia neque tam ille per honores tunc fœlix, quàm honores per illum fœlices fuis sent, sed suprema dies anteuertit. Ille ille inquam perhumanus & egregius adolescens rectissimæ spei columen, ingens patriæ uenturum decus repente sublatus est, & in lumine annorum suorum ante ætatis uesperam in tenebras incidit mortis formidolosas. Heu, quantum ad perniciem uales immatura mors. Tu uirtutum tantarum succidere incrementa ualuisti. Tu huius Nat tæ dignitatem dilatari, atque exaugeri, tu ipsius laudem & nomen in ore crebrescere populorum noluisti. Offendis sola inexpectato surrepens diffun di sæpissimè frustra mortalium cordæ innanibus occupata notis & falsis de pasta cogitatibus. Non erat alius in ciuitate quisquam, qui æquè ad om nes honorum & dignitatum gradus peruenturus crederetur, nemo cui ma gis fauerent homines, quem magis cuperent extolli atque euehi, & ecce quàm breui omnia ad nihilum reciderunt. At qui tam iucundus esset alie nis, carissimum suis extitisse credi potest, quod ipsum satis superq; declarat præsens luctus & mœror, quem intempestiui huius funeris fortuna atrocis simum concitauit. Iam primùm mater tanquam de cœlo tacta exanimis diu iacuit, ita ut eam sensus desereret, quæ ubi ad se rediit, inclamare nomen absentis filii & lacrymarum quasi riuulum ex oculis demittere. Nec mi rùm, quia & mater est, & patris simillimo extincto filio se iterum uiduatam uiro arbitratur. Hi duo germani Franciſci fratres, qui lacrymantibus ocu lis humum defixi intuentur, quid aliud facere possunt, nisi mœrere & con queri, quod fratre sublato uterque dim idia sui parte sit orbatus? Quid de me dicam, qui mœrore afflictus ac prop è perditus sum, quique ob eam cau sam lugentis melius munus, quàm Orantis explessem? Quid reliqua hæc turba sordidatorum, quibus cum affinitas & necessitudo aliqua nostra cum domo intercedit, qua affici ægritudine, quanto tabescere creditis mœrore? quorum partem uideatis præ mœstitia squalentia ora largiori cucullo obte xisse, pars autem ita pio in me spectat affectu, quasi auxilium implorans, ueluti ego possim defunctum excitare, decursamq; uitam resignare. Iam ue ro cæteri, quibus cum Franciscus amicitiam & familiaritatem instituerat, quis non illorum ipsius uitam magno redemptam uelit, cuius discessu dul cissimi ipsorum conuictus membra direpta arbitrantur? Sed quid ego hos uel illos appello? quum lacrymæ pietatis & beneuolentiæ testis iam ferè per omnium ora uoluantur: cuncti huius diei exitum & calamitatem animo a uersantur. Quæ quum ita sint, ego tamen censeo animos uestros (ut initio orationis dixi) ab omni luctu & mœrore reuocandos. Solet trepidare Ora tor, ubi alieno tempore, iniquo Iudice, inuidioso crimine impetitum reum

cogitur defendere. Eadem mea causa est, nam tempore huius funeris oppugnor, quod luctui aptissimum est, & nemo ferè inuenitur, qui in dolore æquum se Iudicem præbeat. Magnum etiam & inuidiosum fortunæ crimen diluere oportet, quæ quum egregiam floris indolem in hoc adolescente nobis ostendisset, repente in ipsa fruge destituit. His ego irretitus sum nunc difficultatibus, quas tamen neutiquam perhorresco respiciens ad prudentiam roburq; animorum uestrorum. Nostis enim summum & Omnipotentem Deum uitam hominibus contulisse tam diu mansuram, quàm uellet ipse, qui dedit: In eo igitur est quandocunque libuerit muneris gratiam soluere: quamobrem si repetit ab adolescente uitæ munus, quod concessit, æquo animo ferendum est. Sin à paruulo puero, uel in cunis etiam uagiente, ne querelæ quidem iustè locus, quoniam reuocare quandocunque potest, nec iustum hic alia ratione determinatur, nisi sola concedentis uoluntate. Raptus est filius, aut frater, aut amicus, durum id quidem, sed tolerabile, quia is abstulit, qui dederat, & quod ille ita uiuebat, ut aliquando eius uita soluenda esset & incertum, quo die. Quod si magnipendere uoluerimus humanæ uitæ longitudinem, quæ tandem ea est longitudo? Quid enim sunt septuaginta aut octoginta anni, si reliquo æui spacio comparentur? Nonne illa priora ætatum spacia statim auolant, & aduenit senectus tam celeri cursu, uix ut intelligatur: efficit breue uitæ curriculum, ut non possit is, qui in morte anteceſſit, multum temporis amittere, nec qui à tergo in cursu relictus est, sibi promittere, sed ut sit quædam humanæ uitæ longitudo, quoniam id omne longum uideri potest, quod breuiori alteri confertur, hanc qualiscunque sit ea, assequi, nullo modo præclarum esse potest. Illud enim uerè præclarum uirtute præcellere: Non enim longitudo uitæ laudem affert, sed studia literarum, & disciplinæ, & honestissima consilia, morum grauitas, & pietas, & reliqua, quæ sunt in uirtutis partibus. Quod si non longitudinem uitæ assequutus est Franciscus, at aliud tenuit, quod longè magnificentius est & ornatius, quod nam hoc? quod dignus habitus est, qui plura uideret secula & Nestoreos exuperaret annos, hoc ipsum superat uitæ longitudinem, uita longissima dignum existimari, nam longitudo uitæ coruis etiam & cornicibus contingit: quæ productior est quoque in illis, quàm in ullis hominibus, sed non tam pretiosa uita, quàm sapientia ipsa, quæ in uita solis hominibus contingit: hanc, qui assequutus est, diu uixit, quia id assequutus est propter quod uiuendum erat. Quamobrem non immaturus ætate iste discessit, cui consiliorum affuit senectus. Sed forsitan conqueretur aliquis non tam de celeritate mortis, quàm quod mortuus est, existimans uidelicet magnum esse in morte malum, quæ sententia, si uera esset, efficeret, ut non mortui tantum, sed uiuentes quoque omnes essent miseri, quoniam quod malum alteris contigisset, alteris iam esset paratum. Morien dum est enim omnibus. Tantum autem abest in morte fore miseriam sempiternam cuncto humano generi, ut audeam dicere fœliciores nos esse, quum morimur, quàm quum nascimur (de his loquor, qui Christiano more uitã exigunt) nec tamen ita loquerer, nisi firmissima ratio id mihi commonstraret. Nam dies ille primus uitæ huius transmittit ad labores & quodammodo

do ad militiam quandam, hic supremus ad requiem & triumphum: Ergo quantum distat requies à labore, militia à triumpho, tanto supremus dies primo melior, occidimus seculo, at nascimur cœlo, nam si nasci est, ex angusto & tenebroso utero in amplam & lucidam exire regionem, hoc fit, quo ties nos iam diù in tenebris & angustiis uitæ huius uersati, & tanquam utero mundi quodam inclusi in ampliſſimam illam & capaciſſimam multòque sole fulgentiſſimam cœlestem regionem euadimus, quæ uerè patria nostra est, è qua dilapsi sumus, & in quam reuertendum; id quod etiam Ecclesiæ celebris indicat consuetudo, quæ diem festum agit, non quo quisque sanctorum mundo illatus, sed quo corporeum hoc inuolucrum, diſiectum in terris relinquentes, ipsi cum animo puro ad superna peruolarunt. Sic dicitur natalis illorum coli, quum mortalis illis occidit uita, & immortalis altera gaudiis uoluptatibusq; omnibus refertiſſima effulsit. Eadem licet de singulis Christi cultoribus dicere, qui modo piè, castè, integrè, fideliterq; uixerint, nam mors ipsa, quæ sæua nimis & contumelioſa uideri solet, hoc tantum terrenum corpus sui iuris facit, animos Omnipotentis Dei manu creatos non attingit. Illi uerò è miserando carnis ergastulo lapsi, ubi nulla contagione corporis fuerint fœdati, auolant ad superna, & in sedes se recipiunt beatorum, ubi immenso uitæ lumine collustrantur, & pleno uoluptatis haustu saturantur. Ego quum Franciſci pietatem, humanitatem, fidem, religionem, caritatem cogito, quum recordor honestam in uita mansionem, piumq; ab ea discessum, sacramentis omnibus diuinis uallatum, animum eius in cœlum, unde erat profectus, rediisse mihi persuadeo, seu mox redditurum, ubi quicquid terrenæ sordis è corporis domicilio exeunti inhæserat, purgatoriis ignibus ejecerit atque deleuit, ut æquum sit in tanta amici lætitia, seu spe mœrorem temperare, quem desiderium absentis incussit. Nulla uirtutum eius debet esse deploratio, quæ non amissæ sunt, sed ad præmia dimissæ, quæ nos potius admonent illum, dum nobiscum ageret, cœlestem magis, quàm terrenum fuisse, ideò iure illuc repetitum. Nobilitas generis, diuitiæ, honores, magistratus, uenustas oris, pedum uelocitas, lacertorum uires non prosequuntur hinc discedentem: caduca sunt hæc, & fluxa bona: solus manet uirtutum ornatus, qui in homine potior est, & homini magis propius: uiget hic post mortem, quia non est corporis res, sed animi, ideò simul cum animo de corpore, abit, non obit cum corpore. Ergo quum hoc immortali uirturum ornamento rapietur iste ad Deum, deque beatiſſimo illo uoluptatum omnium torrente potabit. Bonus est Deus, & omnia, quæ bonus facit, bona sint, necesse est. Non expediebat huic forsitan uiuere longius, ideò eum abstulit, ne in tanto seculi luxu mores mutaret. Demùm abstulit non ut mortuum, sed ut gloriosè uicturum. Quid ergo facimus ipsi? quid insanire iuuat è qui lacrymas huic iuueni demus quasi extincto. Extinctos arbitrandum est esse eos, qui ab ipso auersi sunt Deo perenni uitæ fonte, quorum animi inexpiabilibus obliti maculis, sepulchro gehennæ premuntur sempiterno. At Franciſcus noster, qui nunc, trunco corporis immobilis uidetur, uiget, sentitque, & acutiſſimè idem perspiciet occlusis his terrenis oculis, ubi curatam mentis aciem in diuini lumi-

nis claritatem intendet. Nos uero æterna hæc & cœleſtia, (quouſq; enim erit humi defixa mens noſtra?) ſpectare debemus. Nobis ineunda eſt hæc ratio non eſſe perpetuo lugendũ, qui æternæ morti ſubtractus in fulgentiſſima ac fœliciſſima ſede locandus, uero & ſummo bono quãdoq; perfruetur, & qui deinceps ſanctiſſimæ Dei genitricis Mariæ & glorioſorũ Principum Petri & Pauli, Diui Euaſii perpetui huius urbis protectoris, nec non reliquorum ſanctorum florentiſſima ſocietate gaudebit. Ex quo mihi uenit in mentem dicere, quod Franciſcus, qui et ſi ut mortuus à nobis comploratur, potiore tamen parte ſui, ut ante dixi, uiget, ſi aliqua ratione ab his oris, ad quas profectus eſt, remeare huc poſſet, mœrorem hunc, ſiue à natura inuſtum, ſiue uoluntate ſuſceptum, abiici ac tolli iuberet, & ad ſe nihil oſtenderet pertinere, ac placidiſſimæ ac tranquilliſſimæ pacis ſedes foret parata. Et fortaſſe ſi illius immortalis uitæ conditio ſineret, qua humanitate fuit, has lacrymas noſtras uelut irritas & ingratas lacrymis aliis defleret. Cogitate inſuper, atque animis ueſtris parumper conuoluite Carolum Cæſarem, Franciſcum Galliæ Regem inter ſe acerrimè diffidere, quorum unus Inſubrium dominatum uendicare, alter ſumma ope retinere ſtudet. Non iure aut legibus hæc contentio diiudicabitur, ſed pro iure & legibus, & ferrum pro ſe uterque, & equos, & uexilla, & tubas, & tormenta, & humana habebit corpora ad dimicandum expedita. Itaq; congredientur, & gladii, qui nunc uagina tecti circumuolitant, nudabuntur, bellaq; erumpent, quæ nunc in operto tumeſcunt. Quæ tunc cædes futuræ? qui modus erit fundendi cruoris? quanta deinde labes impendet populis? quàm immenſi barbaris militibus quæſtus conſtituentur? ſpes rapinarum, populationum incendet exterarum nationum animos, & ſtrage uaſtitateq; cuncta implebit. Videor iam uidere hanc oram fractam & conquaſſatam bellorum incurſu: diripi omnia, trahi, lacerari. Ad omnem fortunæ contumeliam, ad omnem martis impetum expoſiti uariis caſibus ictibusq; repetemur. Vtinam fallar, ſed ea tempora impendere uidentur, ut qui fato præuentus hæc reliquerit, non omnino captus aut illuſus uideri poſſit. Quo ſi ſuo & opportuno tempore raptum credideritis adoleſcentem, leuatos uos magna luctus parte arbitrabor, præſertim quum ſuppetant exempla multorum, qui cariſſimorum interitum placidè tulerunt, quum euenta humana omnia animo ſuo ducerent inferiora. Legi de quodam Romano, qui conſulari fungebatur imperio, quod quum gnatum unicum amiſiſſet, eiusq; cadauer iuxta ritum ueterem concremaſſet, adeò infracto fuiſſe animo, ut ſtatim à rogo iuuenis curiam peteret, & Senatum cuiuſdam legis ferendæ cauſa euocaret. Syracuſanus Dio, uir ampliſſimis opibus, ampliſſimo genere, & pacis belliq; artibus clariſſimus, quum amicos in conſilium aduocaſſet, & cum eis nonnulla deliberaret de rep. mox ſubito tumultu in ædibus cohorto ſeruis trepidantibus ſciſcitatus quid rei eſſet, didiciſſet filium de tecti faſtigio improuidè lapſum uitam confregiſſe, uſque eo commotus eſt, ut exanimum corpus legitimo ſepulchro mandaret tradi. Ipſe nihilominus, quæ tractabat antea cum amicis & conſiderabat, ſicut inſtituerat, peregit. Accuſaſſet alius fatum, ſe miſerum clamitaſſet, conqueſtus fuiſſet naturæ uices inuerti, quod filio pater,

iuueni

iuueni ſenex ſupereſſet. Hi planè uiri duo, quos commemoraui, ut creare liberos, ita & amittere naturale ducebant, nec in malorum parte mortem, ſed in neceſſariorum numero ponebant. M. Craſſus: (hic enim Romanorũ fuit potentiſſimus) Parthico bello, quum filii caput interfecti pilo præfixum conſpiceret, quod hoſtes Ludibrii & territandi cauſa oſtentabant, non conſpectum illum ueritus cunctos ordines obequitabat milites ad pugnam acuens, & clamans illud ſibi uni priuatim partum malum: cæterum publicã ſalutem, quam reſpicere deberent, in militum dextra ac uirtute uerſari. Quod igitur ille in filio crudeliſſimè interfecto, hoſtibus calamitatem expro brantibus, & inter ipſa pericula præſtitit, ne animo collaberetur, id nos & in ocio, & in propinquo, qui in lectulo ſuo decubuerit, & multis ſolantibus, nonne turpe erit non præſtare? ne molli & effœminato animo luctum diutius ſuſtineamus: At hæc & talia quædam carminibus & hiſtoriis mandantur, non ſolùm, ut oblectationis cauſa legamus, ſed ubi res tulerit, imitemur. Itaque hoc mihi, hoc cæteris Franciſci propinquis perſuaſerim, hoc eius amicis, ut animum erigentes obrui ſe ueluti doloris fluctu non patiantur, triſtes curas & cogitationes repellant, non quod intercedendum putem defunctorum memoriæ, ſed eam non muliebri fletu, non inſano queſtu, ſed pietate animi, ſed frequenti uirtutum recordatione, ſed perenni aliquo laudum monumento celebrandam duco: corpus enim breui interit ſpacio. Forma autem mentis, & quæcunque de ea ſplendidè emanauerunt, uetuſtatem diutius ferre, & ſeram attingere poſteritatem poſſunt. Quod ſi fortaſſe quiſpiam obiiciat diuinas literas, in quibus narratur in morte Ioſephi, Moſis & fratris Aaronis, & demum Stephani primi Martyris magnum planctum factum fuiſſe, ſciat Hieronymo auctore magnum illum planctum, non ad gemitum & lacrymas, ſed ad pompam apparatumq; funeris & exequiarum frequentiam eſſe referendam: nefas enim uidebatur præſtantes uiros & omni ſanctitate ſummos in locum quietis translatos lugere. Non indignum tamen aliis honoribus eorum funera celebrare. Ego Franciſce (te enim facio præſentem, & quanto poſſum ſtudio compello) Ego (inquam) pro coniunctione ſanguinis arctiſſima, pro amicitia noſtra eximia, pro diutina uitæ conſuetudine, non ueterum more pyramides ſtruam altiores, easq; ſepulchro tuo ſuperimponam, non ſtatuam erigam marmoream in tui nominis monumentum, non flores, non uiolas, non lugubris cupreſſi frondes tuo in ſpergam tumulo, ſed te animo aſſiduè memoriaq; complectar. Vtinam tantum ſit mihi ingenii, quantum opto, tam alta facundia, quàm in pleriſque ueterum fuit. Id ſi contigerit, te mea uox, te meæ literæ ſonabunt, te ciues tui, te aduenæ, te uenturi nepotes, te uenientia ſecula memorabunt. Breue uitæ ſpatium longiore memoria donabitur: Quocunque ſermonis mei monumenta peruenerint, illic uiuus fœlixq; ſpectabere. Eſt etiam pietatis Chriſtianæ defunctorum animas orationibus ad Deum humillimè fuſis crebriſq; ieiuniis, nec non aliis ſanctitatis operibus ſubleuare, ut ſi qui forſitan purgatoriis ignibus detineantur, illinc eruti Domino miſerante celerius in cœleſte domicilium recipiantur, Deumq; adipiſcantur, illum iam reuelata facie intuentes, cuius mandatis, honori, dignitati, gloriæ, dum mortali hac

uita

uita tenerentur, potissimum studuerunt. Hæc piorum sunt sunt uirorum, hæc magnorum animorum, nam quoad luctum attinet, uel non suscipiendus, idque magnæ perfectæq; est uirtutis, uel exiguus interuenire debet. Demùm melius fuerit si sepeliatur, & quasi unà cum cadauere condatur. Cæterum uobis omnibus, qui hanc funebrem pompam insigni frequentia comitatuq; cohonestastis, hi omnes, qui defuncto genere sunt proximi, in primisq; Hieronymus & Albertus defuncti fratres immensas habent gratias, ego etiam ago illorum nomine, qui etiam referent, nolo dicere quum poterunt prolixè & cumulatè, nam id fortasse nunquam poterunt, tanto se beneficio uestro affectos arbitrantur, sed quum uos pro eximia uestra humanitate aliqua ex parte referre illos posse credetis: quinimo ne grauemini uos rogant quicquid illorum est, sumere: suas enim opes, copias, facultates uobis deferunt & dicant: uestra sunt omnia: illis posthac tantum ipsi, quantum per uos licuerit, fruentur.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS, IN HIERONYMVM ADVRNVM FVNEBRIS LAVDATIO.

RAVE fatum HIERONYMI ADVRNI, ingens luctus, magna miseratio: Is enim quum principatum patriæ cœpisset nomini suo iam diu debitum. Italiæ causam agens publicam apud Venetos, missu Cæsaris, in grauem morbum incidit, & ex eo in ipsa legatione extinctus est tertio & trigesimo ætatis anno. Erat in homine egregius uitæ candor, quem non modo teterrimorum uitiorum labes aliqua infecerat, sed ne ullus quidem nequitiæ nœuus deturpauerat. Excellebat autem rebus, ut mihi uidetur, quatuor, ingenio scilicet, literis, usu, eloquentia, ut quæ alii discerpta possident, ille sibi collecta uendicaret. Magna semper quædam uoluebat pectore nescius quietis, animum arcu quouis gerens intentiorem. Hinc apud Reges & Principes maximos in honore habitus, quum illis assistens seruis sapientiæ monita iuuenis funderet. Possum excitare testem Maximilianum Cæsarem, & qui post suffectus, quique hodie imperat Carolum, Leonem X. Pontificem Max. Ludouicum XII. Gallorum Regem, infinitosq; alios Principes, qui uirtutem hominis admirantes consilia eiusdem cæteris anteferebant. Quid bella commemorem? Quid gesta diuini pectoris? scribent multi, quibus curæ est historiam & horum temporum gesta literis mandare, scripsimus quandoque & nos in oratione quadam, sed paucis, uelut prætereuntes & aliud agentes. Nunc quoque, quæ per me dicuntur, testimonii breuitatem habent nudam, non

eximium

eximium aliquem laudationis ornatum, sed habent præclara scribentium ingenia, quid commendare, unde excurrere, & totos eloquentiæ neruos intendere possint. Illud breuissimè dixerim, & si plurimis accidit in ætatis suæ flore uel robore, ut magis fortuna abundarent; difficilè tamen esset reperire, in quo tantus integritatis & innocentiæ fulgor, tanta uis mentis, ingenii, consilii eluceret. Dignus certè, qui nestoreos uideret annos, qui Cumanæ Sibyllæ secula uiuendo exæquaret, uel dignus saltem, qui hæc breuio ra humanæ uitæ spatia peragraret. At quàm uelox eius interitus? ingemescunt ciues, patria afflictatur. Ego uix ferre possum multorum querelas quas audio, quibusq; interdum quotidie. Nunc nostrum (inquiunt) pectus ubertas doloris concutit, nunc possumus ex oculis fontem demittere lacrymarum. Heus excelsi & inuicti animi Hieronyme patriæ quondam summũ ornamentum, nunc etiã ingens luctus, heu heu: quàm serò redditus es ciuitati? quàm citò eriperis? O grauem euentus tui nuntium. O funestum illum & calamito sum diẽ, quo è patria decedentem, & ad Venetos tendentem frequentes prosequuti sumus. Si quidem in patriam rediturus non eras, quæ nã fortuna excipiet? qui nam casus tenebit? Nam quũ aũsa est importuna mors florem anorum tuorũ excidere, indolem uirtutum tuarum pubescentiũ extinguere, eodem & nos fulmine afflati concidimus, & uix habemus miseri te sublato ubi lapsi subsistamus. Magna gesseras, sed lõgè maiora, qui te noramus amici expectare audebamus, tua in dubiis prudẽtia, in asperis fortitudo, in lætis moderatio effulsit. Nihil tam magnum aut arduum, quod non & consilio regere, & magnitudine animi sustinere, & diligentia conficere posses. Si iuuenis gesseras digna senio, ipsa senectus qualis & quanta fuisset? Nunc examinis miserandè iaces, quodque in te fuerat lumen consilii atque ingenii id nobis obscuratum est, immensumq; illud multarum cogitationum pectus ciuibus tuis, imò omnibus ferè gentibus sublatum atque deletum. Hæc & talia quædam multo cum gemitu & lacrymis uociferantur. Quæ & si misera mihi quoque uideantur, ingentique luctu digna (ego enim clarissimum Principem ualde dilexi propinquum meum) attamen ubi aduentans ratio affectus mentis nimis perturbatos sibi cedere coegit, uideo effigiem huius mali ueluti fallaci speculo exceptam in maius augeri, nec considerati esse hominis statuo irrita quædam & ingrata uoluentem dolori indulgere, & quum nihil proficiat, tabescere diutino animi mœrore. Nam & si discessu talis ac tanti uiri magna aliquando nobis utilitate carendum sit, incommodum tamen hoc nostrum modicè feramus, ne nos nimis adamare uideamur, præsertim, quum ad communem salutem dignitatemq; obtinendam alia præsidia non desint. Ipsum uero Hieronymum, cur molestè feramus è multis laboribus & molestiis ad requiem lasso gratam, peruenisse? Consequutus est uiuens honores magnos illos quidem, sed tamen multis acerbitatibus molestiisq; permixtos. Nunc eam fœlicitatem susceperat, ut sibi uigilandum plurimùm & laborandum putaret, quo susceptam dignitatem munusq; Principis rectissimè tueri posset. Quid? quod fortuna, & si uirtutem uiri infringere non posset, attamen eius munera auferre, hominemq; ex isto secundarum rerum cursu excutere poterat, ac ne id quidem paulatim, sed uno impetu

petu si uellet? Nam sæpius inter optimam pessimamq; sortem ne totus quidem intercessit dies, adeo quod optimum uidebatur, retrocessit præcipiti gradu. Hæc ille satis abundèq; nouerat, non exemplis aliorum, sed factus ipse exemplum aliis, ut qui sæuientem quandoque perpessus fuerit hanc mortalium rerum dominam, quæ ut è tristi in lætum se uerterat habitum, ita è læto poterat in tristem, & eo facilius, quod pronior est uia ad peiora, & ad eum non irent iam tristia, sed redirent. Quod si omnia succederent, non sunt aliquando maiora præmia, quæ petuntur, quàm labores, qui pro his suscipiendis sustinentur. Intellexi autem & ex fratre, & à cæteris, qui affuerunt, illum magno constantiq; animo hunc ultimum eius casum excepisse. Non igitur miserè mortuus est, imò ne mortuus quidem, si ad Deum, cui se crediderat, alacriter prouolauit. Enimuero elegans uir probisq; ac piis inclitus moribus non minus placidè ex hac uita in aliam, quã expectat transilit, quàm si de uia in uiam transiliendum esset, uel potius ac si de tabernaculo in ornatissimam domum, uel de rure in splendidissimam ciuitatem illi migrare necesse foret. Longè enim melior illa æterna est statio, quàm hæc temporaria, quæ nunc obtigit. Adde quod summus rerum omnium Imperator & Dominus illuc ad se uocat. Quis autem seruus probus uocante ipsum Domino non lætus accurrat? Scimus plerosque secularis sapientiæ uiros tanquam miseriarum portum sæpius expetiuisse mortem, ne dum Christianus homo in lectulo iacens aduentantem incusaret, quam Christus splẽdor & figura patris omnia uerbo portans in ligno crucis excepit. At in uiridi ætate subtractus. Sed quæ ætas non apta mortis rapinæ? alii in cunis uagientes uix bene uitam ingressi abolentur, alii etiam durius in alui materni latebris inter artifices naturæ fingentis manus extinguuntur, Quid mirandũ igitur si nostrorum aliquis occiderit in iuuentute, antequam grauis & dura obrepat senectus? Sed cur in Hieronymo annos magis, quàm gesta numeramus? cur ætatis potius, quàm uirtutis progressus inspicimus? Nemo parum uixit, qui perfecto absolutoq; uirtutum functus est munere. Illa pluris est uita, non quæ diuturnior, sed quæ aptior, & quæ magis officiosè transacta est. Quæro enim si aliquis agrum colono fruendum concesserit præcario, ille autem ex ubertate & luxuriæ segetum ad maximam pecuniam paucis annis peruenerit, nonne iniustè faciat si deinceps sibi fundum à domino ablatum queratur? & eo iniustius, quo ditior effectus est, quum in facultate Domini positum esset præcarium quandocunque reuocare. Similiter & nos faciemus, si Hieronymum tam citò raptum queramur, quum & ante rapi potuerit à Deo, & de uita deponi, quam utendam arbitrio dantis acceperat, & tamen non prius raptus, quàm ubi plurimis meritis seculum impleuisset, nam qua in ætate cæteri pulchrè agere incipiunt, hic in ea pulcherrimè terminauit, & hoc ipsum potuit esse indicium imminentis exitus, quod ad summam peruenerat ingenii, gloriæ, uirtutumq; cunctarum. Veniat modo in mentem, quæ sit sapientis uiri conditio, quantaq; uirtus. Ille ignominiam, exilium, paupertatem, dolores demùm cruciatusq; corporis æquo animo tolerabit. Considerat nanque hæc fato fieri, & conditione rerum nos circumstantium contingere, ideo nos ea quo trahunt retrahuntq; sequi oportere.

portere. Num hæc ille uoluiſſet? Forſitan noluiſſet. Veruntamen quando accidunt uirtutem his opponit, turpè putat cedere, & ob aduentitia illa incommoda magnitudinem animi ſui inflectere. Ex his autem nihil minus moleſtè fert, quàm mortem ſuam, aut ſuorum: Nam cætera corporis uel fortunæ mala uidet ſæpius hominum iniuria & importunitate contingere. Mors autem homini quodammodo debetur: Homo enim non à ſe ipſo productus meritò corrumpitur, quin quum ex aliorum corruptione proceſſerit uiciſſim in aliorum uſum ipſe corruptione ſua cedere debet. Ergo ei ſic ſe habenti interitus nihil affert iniquum, qui tamen tantum ſequitur unde eſt animal, non unde uiget animus rationis compos: Nam hic ſupereſt non ex elementis compoſitus, ſed à Deo conditus admirabili ſimplicitate, & ad Deum rediturus, ſi congrua fulſerit pietate. Quapropter rectè ſe habet illud Lucretianum.

Cedit item retro de terra, quod fuit ante
In terras, & quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſum cœli fulgentia templa receptant.

Quod ſi poſt fata credimus eſſe ſupremæ fœlicitatis locum piis & religioſis hominibus, qui uixerint ut morituri, & ut immortales futuri mortui ſunt. Ego clariſſime Princeps quando uno te nec ſanctior, nec grauior, nec temperatior extitit quiſquam, fœliciter tecum actum eſſe arbitror. Nunc enim (ut opinio mea fert) inter ſanctiſſimos Angelorum choros poſitus frueris placidiſſima pace, Deo redditus, cuius probum ſignum fuiſti. Nunc clariſſimo in die in unicum ſolis illius defixus iubar, perfectiſſimè uides, quæ antea ſub obſcura uitæ huius nocte uariis rationum ſcintillulis effultus conabere potius uidere, quas uidebas. At non modo ſtudiis indagata noſtris, ſed & ea, quæ ſupra nos ſunt omnibus potiora rebus perſpicere te lætaris. In cœlum attractus es, ut cœleſtia illa contemplere, & unà cum Deo eſſes, à quo defluxiſti, & quem potiſſimum ſequebare. Maximo nunc & clariſſimo exardeſcis amore ſummi illius boni, quod tenes, ſolitus & antea affectus quoſcunque aliarum rerum contemnere & pro nihilo ducere. O te (inquam) fœlicem Hieronyme, qui illud tenes iam bonum, à quo omnia pendent, & quod omnia appetunt, accipientia ab ipſo principium, eiusq; penitus indiga, ipſum autem nullius egenum. Bonum ſibi ſufficiens, nihil ab alio accipiens. Bonum ſaturans habentem, & in ipſa ſaturitate adhuc deſideratum. Bonum denique ſupremum, immenſum, abſolutum, nullo malo contaminatum, ineffabile, incogitabile, admirabile, continens omne oblectamentum, omnem ſuauitatem. Huius tu tanti boni fruitione nunc exultas, ad quod ſuſpicimus ipſi & ſuſpiramus. Proſpicis inde quandoque mortalia, terrasq; penitus iacentes contemplaris. Spectas patriam, quam tuis uirtutibus florentem reliquiſti: pro qua ueluti legatione iam fungeris ad deprecandum iram cœleſtis numinis, peccatis noſtris (nimirum) debitã. Memoria tui nominis inter mortales diutius florebit tum præſtantia factorum tuorum, tum multorum literis poſteritati mandata. Non inſanos queſtus, non muliebres lacrymas, non inanem lamentationem, ſed cogitationes requiris noſtras, quibus abſentem crebro intueamur, & fortia recen-

sendo facta æmulemur. Neque enim dum hic ageres, de mortali corpore, sed de immortalibus animi uirtutibus spectari cupiebas. Neque ego te nũc deflebo in terris amissum, sed ut ad olimpi beatas sedes præmissum uenerabor, nec terrenum amplius, sed ut cœlestem iam effectum requiram. Mihi nunc nouus cœli factus incola fulgidior es isto sole, quem specto, & noctu meminero tuis sanctis uestigiis errantia sidera calcari. Dum animus hic tuus corpore detinebatur terreno, ueluti auis cauea inclusa extra semper prospectans, hinc euadere & ad superna ferri cupiebas, hoc uere assequutus es: nec tu nunc humi iaces, sed id quod quandoque fuit tuum. Hic nulla aut exigua uirtuti sunt præmia, eademq; nutantia, ideò iure eo es reuocatus, ubi uirtus immensis & immortalibus donis decoratur. Hactenus de Hieronymo & cum Hieronymo, hominem diuinum cœlo redditum, qua possum fide & ueneratione complexus. Tu qui ista legis, exemplar bene uiuendi insigne, quod in præstantissimo omnium uiro propositum fuit, da operam ut sequaris. Memineris ita uitam traducere, ut ea per naturæ fatum breui extincta, ipse immortalis ad superos ascendas, ipse inter mortales diu tius uirtutis laude uiuas. Vocat nos ad se patria antiqua cœlum, uocat cœlestis pater Deus, cupit mundus fama nominis esse superstites. Hæc omnia & huius & multorum præstantium uirorum exempla imitantes, (possumus enim si uolumus) fœliciter assequemur.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

PRO SE ET FRATRIBVS, SEV PRO FAMILIARVM DIGNITATE, ORATIO.

PROOEMIVM.

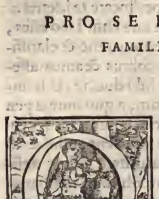

OMNES artes, quæ ad humanarum mentium cultum institutæ fuerunt, & cœcæ esse, & infirmæ, & latere quodammodo existimantur, nisi dicendi robore firmentur, ac eloquentiæ ipsius fulgore illustrentur. Hinc perspicuum est, qua sapientia præditi fuerint ueteres illi, qui cuncta illustrioribus literis sunt persequuti, ut facilè appareat, quæcunque diuino ingenio excogitabant, non tam sibi genuisse, quàm cæterorum hominum causa comparasse, quoniam sermo non tam eius est, qui illum profert, quàm eorum, ad quos profertur, sicut nec lux tam propter se lucet, quàm propter oculos, quos efficit uidentes, ergo artes illustrandæ sermone, non propter se ipsas, sed propter homines, quibus usui fuerunt, & sunt; atque ita rem habere liquebit omnino, si per singula excurrere uoluerimus. Inueniemus enim nihil tam rudè, tam ferum, tam agreste occurrisse,

risse, quod delectu Orationis adhibito non enituerit, & artifici scribentium stylo non fuerit expolitum: Etenim Philosophia ipsa, quæ in naturæ inuestigatione totum ocium consumpsit, de naturalibus ipsis rebus pereleganter & cultè loquitur, eloquiumq; illud, quod à fonte naturæ manat, plurimum artis habet, quod contingit hominum Philosophorum diligentia, qui cuncta specie quadam in dicendo exornanda sibi & illuminanda putauerũt, quid horribilius morbis humana peruadentibus corpora? attamen eorum origines, initia, causas, progressus, uim, figuram, curationem, uetusti medicinæ auctores tam apertè tamq; splendidè descripserunt, ut appareat auxilium eius artis ab his natum, qui quæcunque scire ipsos contingit, alios facillimè poterant edocere, demum uidemus ipsos ad pellandas morborum hostiles acies non consilio tantum & ingenio, sed eloquio quoque ipso, lin guaq; ualuisse. Ius ciuile nostrum, quod contractus hominum, testamenta, iudicia, reliquasq; ferè omnes ciuiles actiones complectitur, qua sententiarum grauitate, qua sermonis elegantia à ueteribus Iurisconsultis traditũ fuit? ut quicunque aspexerit, uerè illud scribendi genus mediis in urbibus natum putet. At Dialectice, quæ astricta eloquentia existimatur quomodo eloquentiæ ipsius uiribus ac neruis carebit? Quid de religionis nostræ institutis dicam? Nonne Ecclesiæ Doctores, quorum mores habentur sanctiores, in singulis grauiorum rerum tractatibus, clarissimum sonum uiri sunt fundere? Est ne aliquid, quod magnificentius dicatur, aut sublimius, quàm quod illi de trinitatis individua substantia, de uerbi incarnatione, de crucis ara, de Hierosolyma cœlesti, de ultæ æternæ præmiis, de purgatoriis, de inferorum pœnis pronuntiarunt? Quis illorum legens orationem sonantibus uerbis, uberibus affluentem sententiis non uideatur sibi relictis terrestribus ad diuina transuolare? quis non intelligit illos uiros de rebus cœlestibus cœleste quiddam cecinisse? & materiam illam sublimem dicendo ferè æquasse? Quod si in quibusdam, quæ aut re ipsa obscuriora sunt, aut sponte sua squallidiora, eloquentiæ uis minor uideretur, nullam uerò esse quomodo defenderetur? Quis porrò auderet ea in re uerbum facere, in qua eloquentia ipsa obmutesceret? Mea quidem sententia, ubi loquendum sit, ibi ex arte loquendum statuo, ne quicquid in mentem uenit, id temere, fortuito, discerptè, nullo ordine, nullo lepore, nulla adhibita distinctione effundatur, ut uulgus imperitorum solet: Omnia certa quadam ratione dicenda sunt, quam suggerit prudentia, sine qua nemo eloquentiam assequitur, quum instrumentum prudentiæ sit eloquentia, nam is optimè de re dicit, qui eam optimè nouit. Si quis autem optimè rem tenens, de ea nequeat optimè dicere, huic non gloriandum, sed dolendum, quod egregio careat instrumento, quo res optimè doceri possit. Hic tamen pleriſq; gratus erit propter notitiam rerum, tametsi aptè nequeat eas explicare: Alter uero huic contrarius, qui parum prudens in rebus affert cursum uerborum ornatissimorum, abiicietur, nullo eloquentiæ detrimento: non enim ea est eloquentia, sed loquacitas, non placet uerborum fulgor, nisi subsit res studio & cognitione digna liberali, nisi crebræ, graues, acutæq; sententiæ uoluantur. Nemo sapiens auditor dicentis magis linguam, quàm pectus miratur. Ne-

mo loquutionem ipſam potius quàm loquutionis uim ſenſumq; conſiderat. Ea demùm eloquentia probatur, cuius uerba lucem rebus & uenuſtatem, res pondus uerbis afferunt & dignitatem. Sunt autem quidam, qui eloquentiæ infenſi tantum illam ad delicatarum aurium lenocinium ualere putant: Ii quum in artibus ſuis ſermonem habebunt, uix intelligentur, & ſibi ipſis quodammodo obſtrepent in dicendo. Nempe illud ab iiſdem magna corporis iactatione profertur, melius eſſe ueriores audire ſermones, quàm ornatiores. Sicut opus magis fuerit ueridico amico, quàm formoſo, dicitur rectè id quidem, ſed ad rem parum aptè. Non enim quæritur num nuda & deornata ueritas proponenda ſit compto fucatoq; mendacio (quis enim præponendam negarit?) ſed illud, quantum ad ueritatem illuſtrandam, pateſaciendam eloquentia ualeat: de hoc enim agebatur, ego plurimùm ualere arbitror, nec inanem & uanum eloquentiæ ornatum puto, qualis eſt forma amici, ſed quomodo ſol formæ ſuæ ſpeculo non ſolùm cœli maximum decus, ſed & fons idem eſt caloris & rerum omnium patefactor & illuſtrator: Sic eloquentiæ uis, quæ ad ornandum ſermonem adhiberi tantum uidetur, aperiendis calefaciendisq; hominum auribus aptiſſima eſt. Sed fac ornatum ſolùm requiri, tameri iuſtiſſima hæc eſſet cauſa eloquentiam perſequendi, nam ut reuertamur ad illam amici ſimilitudinem, nemo eſt, ut cætera non differant, quin malit amicum elegantem habere, urbanum, uenuſtum, quàm eundem contrariis uitiis deformatum; nam inſignis corporis pulchritudo, ipſam etiam uirtutem efficit gratioſiorem, quin illud perſpicuum eſt augeri mulieris pulchræ corpoream pulchritudinem margaritis & gemmis loco poſitis, ſic ad ueritatem rem omnium pulcherrimam & elegantiſſimam, ubi explicanda fuerit ſermone, conuenit ornamenta adhiberi uerborum, quo melius oſtendatur, & iucundius ſpectetur, oſtendere autem eam malè ueſtitam & curatam pauperis eſt ingenii uel illiberalis. Inſpiciamus paruper naturam rerum omnium parentem, quæ quicquid genuit, non animatum modo, ſed etiam inanimatum, hoc utile pariter uoluit eſſe & ornatum. Vertamus (ſi placet) oculos ad lilia, uiolas, roſas, quæ tellus nobis uerna fundit temperie. Vtilia ſunt hæc, non inficior: Sed præter utilitatem, quæ in his floribus formæ gratia? quantus nitor? quàm admirabilis color? quis præterea non perſpicit in animalibus ſingula membra ita formata fuiſſe, ut non modo ad uſum ſint apta, uerùm etiam ad aſpectum decora. Tantum abeſt ut in eis natura ornatum neglexerit, ut in quibuſdam nimis laſciuiſſe uideatur, ueluti in Pauonis cauda, & in Pantheræ & Tigridis tergore, in Pſittaci ceruice, in Galli criſta, in Equi Leonisque iuba, in Virorum barba atque mammis. Hanc tantam naturæ ſolertiam imitata in artibus homi num induſtria. Vix reperietur artifex, qui non cupiat opus ſuum, quantum datur, exornare: quid enim ſibi uolunt in ædibus ſigna, picturæ, columnæ marmoreæ, pauimenta uermiculata, quid in ueſtibus limbus, auri, purpureæque textura, quid in annulis lapilli, quid plura alia aliis in rebus, quæ ſibi homines ornamenti tantum gratia inuenere? Denique ſiue naturam rerum ſiue artificia hominum ſpectemus, conſtabit magnam ſemper ornatus habitam rationem, & ea digniora extimari, quæ ornatiora. Veteres ſapien

tes crediderunt, nihil in mundo inueniri, quod non pro modulo suæ formæ diligenter sit excultum, quin ipsum mundum apparet à uostris à perfecta absolutaque munditiæ appellatum, aptius adhuc Græci, qui ab ornamenti nomine Cosmon uocauerunt. Quum uero eloquutio sit in homine admodum pretiosa, ut qua maximè a beluis distemus, cur hanc unam uolumus esse inornatam? & non gaudemus potius, ubi eam & uerbis splendidam, & sententiis grauem, & figuris dicendi sublimem uariamque conspicimus? Et hos quidem, quos ornata offendit eloquutio, his & talibus refello, quasi minus rectè sentiant. Neque uero regis illius prudentia summa existimanda est, qui interrogatus à quopiam familiari, num Achilles uel Homerus nasci maluisset, percunctatus est uicissim eum, num ipse in Olympiadis certamine uictorem se esse an uictoris præconem optaret. Dissimillima hæc sunt quidem, & claudicat exemplum. Nam præconium facere facillimum est, & ad id munus uocalissimus quisque optimus, neque desunt, qui operam strenuè impendant. At tale inflare carmen, quale Homerus potuit, & tanto ore bella canere quanto ille cecinit, paucis, aut etiam nulli concessum fuit, multorum ingeniis per tot secula studio æmulationis arrectis. Et Achilles quidem obliuione sepultus iacuisset, nisi eius famam Homerus cum sua in omne pene æuum propagasset, sed & quantum Achilles manu, tantum Homerus ingenio præstitit, pares igitur in diuerso uirtutis genere, sed uirtutis genus, quod in Homero refulsit, præstantius eo, quo Achilles illustratur. Hic enim nititur corporis bonis, ille animi, ex quo fit, ut tanto superior sit Achille Homerus, quanto animi bona sunt quã corporis meliora atque adeo utiliora & iucundiora, & ut de bonitate nihil dicam, sed de utilitate & iucunditate; perspicuum est utiliorem fuisse & iucundiorem humano generi Homeri eloquentiam, quàm Achillis fortitudinem. Sed eloquentiæ causam non est multis necesse rationibus tueri, ut quæ seipsam auctoritatibus, præiudiciisque magnorum uirorum defendat. Scimus enim quales homines & quanti hanc artem excoluisse, & quemadmodum in præcipuis omni tempore retinuisse dicantur. Cæterum non deterritus ego prauo quorundam iudicio eloquentiæ studia damnantium, neque segnior factus aut languidior ob malam huiusce seculi consuetudinem, qua barbarico quodam & agresti sono cuncta enunciantur, ausus sum superioribus diebus causam domesticam longiori oratione componere, atque totam dicendo explicare. Et ne qua in re à ueterum Oratorum uestigiis deflecterem, rem perinde constitui, ac si medio in foro certandum fuisset cum aduersariis inter subsellia, & Iudices ipsi multiplici corona circunfusi dicentibus nobis astitissent. Notum est q uemadmodum in rhetorũ scholis contrariæ pugnantesque inter se Orationes instituantur, dum alias scripti uim & robur, alias æqui bonique nomen ac dignitatem tuentur. Mihi uero contingit in eius causæ meditatione uersari, in qua possem pro meo iure utrique rei insistens nunc scripto defensionem nostram firmare, nunc contra ad scribentium mentem, uoluntatemque reuocare. Quapropter intra oratoriam formulam optimè, includitur causæ huius dictio, quæ itidem propria Iurisconsultorum uidetur, dum in illo uersamur, quemadmodum

uirile genus muliebre complectatur, dumque de lege municipali dicimus, quæ fœminas extantibus masculis à parẽtum successione repellit. Hæc enim & reliqua, quæ in huius causæ uisceribus condita sunt, propria sunt & legitima curricula Iurisconsultorum, hæc inquam ipsa de medio iure ciuili eruũtur. Nego tamen quenquam Iurisconsultorum aut plura responsurum, aut meliora allaturum fuisse in huiusmodi controuersia, quoquo modo is dicat, & inconditè fundat, quàm factum fuerit à nobis elegantiam sermonis dignitatemq; sectantibus, singulaq; librantibus, & ad certam loquutionis formam speciemq; dirigentibus. Volo enim intelligi ab omnibus & cognosci (quod si assequor, magnum laboris mei fructum fero) quàm aptè & ornatè possunt, quæ de iure consuluntur responderi, si modo huc incumbant homines atque ingenium operamq; intendant. Vt enim Philosophi, ubi exemplum proposuerunt alicuius, qui continuerit se à turpi uoluptate, uel exilium placidè tulerit, uel filii mortem imperturbatè acceperit, putant eadem omnes præstare posse, si uelint suis in rebus, quod si non præstatur, colligunt illud opinionis esse non naturæ malum. Sic ego arbitror exemplo orationis huius propositio patefactum iri, omne controuersiæ genus posse ab aliis eodem aut etiam meliori modo explicari, idq; ubi deficit, contingere hominum ignitie atque inertia, non quod ipsa rei natura repugnet: quanquam autem difficillimum sit ueteres æquare dicendo, tamen id nullius tardare debet studium, quominus quid facere possit experiatur, quum laudabile sit ad summam tendentem subsistere etiam inferiori gradu. Quis Philosophorum putat se Platoni, quis Aristoteli parem? non tamen ob id eorum langueſcit industria, sed urgent se ipsos assiduè, & in ipso Philosophiæ studio indies proficere conantur. Sic medicina quoque excolitur, quãuis Medicorum nemo audeat se æquare Hippocrati, uel eius prudentissimo copiosissimoq; interpreti Galeno, idem dictum sit de scientiis aliis pluribus, quæ hodie exercentur, licet penes ueteres fuerint meliores. Et ut ieniam ad leuiora, pingendi, & fingendi ars magno est nunc in usu, omnia undique pictæ fictæq; teuent effigies: quod si quis recuset pingere uel effingere, nihil aliud afferens causæ, nisi quòd terreatur ab hoc opere ab eorum præstantiam, qui pictis uuis aues, & in ænea iuuenca taurum fefellerunt, non rectè sentire is putaretur. Vt enim summa illa & prima nemo queat præstare aut pauci, non ideo tamen detrectare debent cæteri, quin præstent mediocria, hoc habentus rationis, quod licet, quæ prima sunt in artibus, admirationi sint, attamen & quæ ab illis secunda sunt aut tertia, comprobantur. Hæc ad eloquentiam transfero, ut si non maximam illam & admirabilem dicendi uim & copiam assequi ualemus, uel quia minus magnarum artium uarietate instructi sumus, uel quia magnitudine ingenii deficimus, nõ ideo relinquenda eloquentia, sed id agendum, ut ad summos illos & primarios Oratores, quàm proximè accedamus, omniaq; elegantius & robustius tractemus, quàm seculi huius consuetudo ferat. Et cæteri quidem de se uiderint. Ego etsi me ueteribus minimè comparo, conor tamen pro uiribus eorum studium, diligentiam, industriam æmulari scribendo, & alias quidem alia scripsi: nunc domesticam controuersiam oratorio scripto com-

plexus

plexus sum, quam sequens alius seculi huius consuetudinem Iurisconsulti stylo subiecisset, sed ego eam sic explicaui, ut ostenderem omne causarum genus, quod in iure ciuili occurrit, admittere eundem loquutionis sonum, nec me aliquid, quod huic rei repugnet uidere. Et de causa quidem, qua præcipuè commotus sum, ut Orationem istam scriberem, hæc habeo dicere, alia etiam impulerunt quædam, quæ omitto, ne longius exordii huius producatur sermo, præsertim quum oratio ipsa nouum sibi aliud moliatur exordium, cui cedendum, & iam quicquid ferat, audiendum.

SI quispiam est omnino Iudices, qui susceptarum artium studia propinquorum commodis emolumentisque addixerit, quique omnes ingenii sui fructus cum illis communicare uelit, ille mihi esse uidebar, quod etiam usu euenire existimariq; cupiebam. Nunc uero grauiter & molestè fero, tale animi mei institutum perturbari, quum mihi pro me fratribusq; meis aduersus Henrietum Florium consobrinum nostrum dicenduni sit, qui quum ad iudicium prouocasset, nec ad litem instituendam sanguinis coniunctionem impedimento ullo sibi fore duxisset, necesse nobis fuit, nisi causam optimam prodere uoluissemus, pro dignitate nostra occurrere, & insectantem refutare, præsertim quum cæteri propinqui, quorum eadem est causa, qui pari ratione agere ualerent, longè isto ditiores ac potentiores ne uerbo quidem nobis sint molesti, quum iste quotidie accusare illos, castigare, incendere non desisteret, quorum pudor & modestia admonere nos potest Iudices Florium non ratione, non ullo bono iure nixum, sed præcipiti quadam & effræna cupiditate incitatum aduersus nos pugnare. Nihil enim tam perspicuũ est, quàm pecuniam hanc dotalem, cuius partem abradere conatur, totam esse nostram, siue aui, à quo defluxit uerba, seu mentem spectemus, siue adeò utrunque, quando ita conueniunt, ut nescias an uerba magis mentem illustrent, uel mens uerba ipsa confirmet. Itaque quum aduersus ista Florium dicentem audirem, conuersa esse omnia facilè intelligebam. Nam quum cæteri soleant oratione rem obscuram illustrare, ipse rem illustrem obscurare dicendo conatus est, sed fortasse glorioſum sibi putauit ingenii acumen, & eloquentiæ genus coram tot & talibus uiris ostentare. Ego autem quum sperarem in isto controuersiæ genere minimè implicito non multum negocii & ponderis habiturum, attamen postquam in hunc ornatissimum bonorum uirorum conuentum processi, & uestra mihi Iudices dignitas effulsit, trepidare cœpi, tunc dicendi facultas uisa grauis, tunc crescere omnia, altioraq; & maiora fieri, quæ antea facilia explicatu & leuia putabã, ueritusq; sum, ne adolescentiæ temeritate impulsus plus oneris susceperim, quàm ferre possim, sed in hoc tamen timore meo solatur me non parum Iudices humanitas & prudentia uestra. Nam si qua in re defecero, ac minus perfectè dixero, prudentiæ uestræ erit supplere, humanitatis ignoscere: tali igitur fretus subsidio, aggrediar magno & soluto animo dicere, nec committam, quantum pro uiribus efficere potero, ut huic optimæ iustissimæq; causæ patroni ingenium defuisse dicatur, si modo ea benignitate eritis Iudices quam ostenditis, & qua reliqua attendere soletis. Constat nanque Benedictu.n

nedictum Rotarium, ut Leonoræ neptis dotem augeret, Henrieto Nattæ uiro mille & quingentos aureos tradidisse. Hanc pecuniam quum accepe-ret Henrietus stipulatus est, ut post obitum suum filiorum esset, qui de se & Leonoræ corpore nascerentur, natus est masculus. Is Secundinus est pater noster, fœminæ complures, in quibus Marcella mater tua. dubitatur quibus pecuniam istam stipulatus Henrietus fuerit. Tua intentio est ut dicas stipulatum filiabus, ut Marcella partem capiat. Nostra depulsio est, stipulatum filiis tantum, ut Secundinus totum accipiat. Venit ergo in contentionem an stipulatio stet pro filiis tantum, an etiam pro filiabus. Orta contro uersia uos delecti, qui iudicaretis. Hic ego primùm illud admiror sumptos Iudices: quid enim opus est? Cur his delectissimis uiris hoc onus iudicandi imponimus? Nonne nos met ipsi Iudices esse possumus? Sed ne nobis ali quid arrogemus, habeamus Iudicem Henrietum ipsum: quem enim commodiorem sumere possumus, quàm auum communem? quem peritiorem, quàm eum, qui hæc constituit & gessit? Ille enim ut tabulæ declarant, ait se stipulatum filiis. Hic dum dictum est filiis, filii masculi uocati censentur, prout ipsius uocabuli indicat sonus, quid hoc ad te? uel ad matrem potius tuam, pro qua agis? Est ne huiusmodi mater tua, quæ masculadici debeat? Ex antiquis opinor Amazonibus, quæ solebant bellatrices exerta mamma uiris concurrere. At ex Henrieto genita, quis negat? hoc enim ad commemorandam cognationem pertinet, et si id uestrum est promeritum, ut id iure negare possimus. Multa enim non satis amice tentastis cum alienigenis, ut de quibusdam prædiis uestro nomine dimoueremur, quæ postquam parum successerunt, uestra sponte in nos impetum fecistis. At uellet ut filia portionem huius pecuniæ sumere, curet aliud, nam quod uult non licet. Licet inquit: nam filiorum appellatione filiæ pariter continentur. Ingeniosè omnino Florius noster Iudices, cui quum res non suppeteret, uerba uersare cœpit, nam quum stipulatio sit de filiis, ait dictum de filiabus, quid est hoc? aut enim erro & latinè docendus sum, aut diuersitas sexus differentiã generis constituit. Sed neque ego erro, neque Terentianus ille Chremes, qui ualdè interesse putat, an gnatus amico operam det, uel amicæ. Incolis Flori id oppidum, quo muliones mercimonii causa ultro citroq; commeant. Si ab aliquo, qui mulos & mulas haberet, mulos emisses, an mulas quoque emptas diceres, nec inspiceres quantum pecuniæ errogasses, sed quid sub tuo illo uerbo latere sensisses. Age, quoniam de stipulatione loquimur, si stipulatus esses de Titio Domino omnes seruos eius, is quoque ancillas haberet, num etiam ancillas deberi tibi diceres? esto, dixeris, appellaueris quoque hominem de tradendis ancillis, & quum suadere non posses, ut traderet, in iudicium eo nomine uocaueris, quid futurum putas? Mirabitur primùm ipse Titius, & quæret utrum ulla Iudicum sententia effici possit, ut fœmina mares uideantur. Vbi uel ab ipsis Iudicibus audierit id effici non posse, nulla monstra, & prodigia in iudiciis uersari, tum ultro te irridebit, quod seruos idem esse putas, quod seruas, quum res sint hæ duæ duorum nominum, tu autem imperitissimè utrunque eodem nomine complectaris. Aduocatus uerò eius non uiros modo, sed pueros quosque excitabit, qui

modo

modo ludum literarium uiderint: interrogabit, quid in primis grammaticæ regulis didicerint, num quædam sit inter uirile & muliebre genus discretio, an commixtio sit, & ueluti utriusque sexus quædam colluuio. Lex est uetus, si libertus patronum in ius uocauerit absque uenia, plectatur libra auri: Vocat liberta patronam, nulla uenia petita, expostulatur de pœna, dicit illa se lege non teneri, quia scriptum sit: si libertus, se libertam esse, patronum uocauerit, se patronam uocasse, quid tu ibi tum? an dices idem esse patronam, quod patronum, libertam, quod libertum. Implorabit illa Deum atque hominum fidem, clamabit se lege appellatam non esse, quod mulier sit. legem autem aperte de masculo loqui, quod si nihilominus damnata fuerit, adhuc magis infœlicitatem suam deplorabit, quod hodie tanta Latini sermonis sit incuria, ut iam nesciant homines masculinum genus a fœmineo differre, quid ergo? liberta hæc in legem non commisit? minime, nisi plusquam scriptum est legatur, quod hi faciunt, qui mentem & rationem legum altius scrutantur, nam si uerborum uim, proprietatem, figuram, sonum consideremus, necesse est illam fore superiorem. Verùm qui perspexerit libertam lege coerceri, quia aduersus auctorem libertatis libertate irreuerenter abutitur, statuet idem ualere in liberta, & si prætermissum fuerit: non enim scripta lex est masculo, sed reuerentiæ, & quod eodem consilio sit, eodem iure esse oportet, plectetur ergo haud iniustè liberta, quæ licet dispari sexus conditione, pari tamen temeritate in uocando patronam abusa est. Tu uerò mulis emptis impudenter mulas quoque tibi deberi diceres, quoniam non sit uerisimile, qui uendiderit, uno atque eodem pretio addictas uoluisse: similiter stipulatus seruos, seruas iniquè peteres, nisi doceres eum, qui spopondit id uoluisse: nemo enim censetur obligare se uoluisse plusquam uerbum ipsum sonat, promisi tibi inquit seruos. Qui tibi patet aditus ad seruas meas? non decet te promptiorem esse ad auferendum quàm ego fuerim ad promittendam, tu auferre uis tanquam dixerim seruos seruasque, non dixi, sed seruos tantum, at id uolebam, cur igitur non expressi? quid erat negocii uerbulum addere, quod argento non fuerat emendum. Vides iam, ut opinor Flori, quæ uis sit uerbi in uno duntaxat genere prolati. At qui ut aperte omnia intelligas, ego tuus aduersarius fateor accidere posse, ut quod uerbo statuitur in masculo, id interpretatione porrigatur ad fœminam, quæ sanè interpretatio de mente loquentis sumenda est. Nunc uerbo tu excluderis: stipulatus est enim luculente Henrietus pro filiis, de filiabus litera nulla. At interpretatio te adiuuat, quomodo? si non doces eadem mente & cogitatione erga filias Henrietum fuisse. Ego profero tabulas clarissimè loquentes de filiis. Tu, qui te mihi opponis, ne uidearis te quoque ipsum auo communi opponere, & non contra tabulas contractus, sed secundum eas dicere, doce istud, quod debes, fac palàm, quomodo scias uoluisse illum, ut hæc pecuniæ stipulatio ad Marcellam quoque pertineret. Habes idoneum testem, qui hoc de patre audiuerit, habes graue aliquod argumentum uoluntatis paternæ in Marcellam propensæ, nihil horum, nam si haberes, nihil protulisses prius. Quod si id, quod præcipuè tibi incumbebat docere non potes,

tum denique summo assensu omnium defendam me uerbo, quod uirili signo prolatum est. Dices, si de filiis tantum masculis loquutus est Henrietus, ubi ergo relictæ sunt filiæ? nescio ubi reliquerit, illud palàm est quod quum contractum hunc faceret, eas non uocauit. At non dixit filios masculos, cur diceret, si id ipsum genere suos significabatur? Tu autem, qui tam diligenter quid prætermissum sit, exploras, quid habes, ut petas pro filiabus, quarum nulla omnino est facta mentio? stipulatio est pro filiis, qui ergo locus filiabus? Hic quæro, cur stipulationem istam Henrietus interposuerit? ut filiæ haberent, quomodo ergo dixit filiis? Cur de hoc toto filiarum genere in tam amplo instrumento tantum silentium? Negligenter se gessit in isto contractu. At qui Iudices, quum recitabatur uobis contractus formula, animaduertere potuisti hominis solertiam, tum uerò hac in re, de qua agitur, perspicite, ut diligenter se habuerit, ac propè fastidiosè. Non enim tantum stipulari uoluit pro filiis, sed etiam pro filio, si non plures, sed unum tantum suscepisset, quod & accidit, ne aliquando in tanta ubertate improborum surgeret aliquis, qui stipulationem concepta pro filiis defeciisse diceret, quod non filii, sed filius natus esset. Dubitare nunc si potestis, quin pari ratione filias appellaturus fuisset, si ad eas iudicium suũ porrexisset, nam qui numerum utrunque memoriter comprehendisset, genus autem tantum uirile enuntiasset, is muliebre consulto uidetur reticuisse. Etenim credendum est Henrietum, quod mente comptehenderat, effari non potuisse, & ignorasse, quomodo quicque dicendum esset, ut agrestem hominem ac simplicem, urbanarum litium imperitum, uel ut latinæ linguæ expertem nesciisse quid in instrumento ageretur, denique eum fuisse, cui rudis tabularius imposuerit. At hæc de Iurisconsulto ne fingi quidem possunt. Quid de Henrieto Nata dicemus? qui quum Iurisconsultis esset illis temporibus, quibus eius ordinis neminem imperitum inuenire posses, solus tamen ob præstantem iuris ciuilis cognitionem in ciuitate ista sapiens nuncupabatur. Existat parumper animo & cogitationi tuæ affigatur Auus tuus Henrietæ maternus, cuius etiam nomen refers, grauitate illa & prudentia singulari, propter quam tantas opes tantum nomen comparauerat. Dicat se non rudem, non imperitum causarum ciuilium, plurimas lites patronum instruxisse, iudicem diremisse, omne ætatis spacium in pernoscendis hominum controuersiis decurrisse. Itaque præisse se uerbis notario scribenti, nihil sibi fuisse prius, quàm ut quæ mente gerebat, aptis & idoneis uerbis prosequeretur, nec ea in re falli potuisse, quapropter omnem uoluntatis suæ imaginem literis, ut oportebat, expressam reliquisse, nihil à se præteritum, quod fuerit dicendum; si quid ipse uoluerit inuestigandum sit, uerba ipsa contractus expendi oportere. Hæc si adesset diceret dirimens controuersiam hanc nostram, remittens utrunque ad contractus formulam iam perscriptam: non enim quid in posterum uellet, sed quid olim uoluerit controuersiam ortam uideret. Quod si te uocis tunc suæ grauitas rugæque seniles commouerent, moueat nunc defuncti auctoritas, ne credatur ille uir prudentissimus ac peritissimus, quum omnia controuersiarum genera, omnia uerborum pondera egregiè calleret, quicquam minus

perse-

perfectè enuntiasse: non enim uoluit (ut opinor) ambiguum quicquam consulto efferre, quo inter posteros certamina exercerentur. Ille potius quod sensit apertissimè explicauit. Tibi non uidetur? quid curem ego quid tibi uideatur? Nemo enim in iudicium uenit, qui fateatur se iniquè quicquam dicere, sed cuncta potius uoluunt & contorquent, ut partem aliquam iuris attingere uideantur, sicut tu modo faciebas, qui ausus es dicere, quod dum stipulatione Henrietus consuleret filiis, non sexum considerasse, sed generationem, quasi uero magnum ac graue fuisset, si id cogitasset, stipulationis formulam in progenie uel prole sua concepisse, uel si uerbum illud filiis placeret, & de fœminis quoque cogitasset, poterat addere utriusque sexus, sicut à multis fieri uidemus: hæc enim duo uerba utriusque sexus addere solent, quia facile intelligunt, si filios simpliciter appellassent, hac appellatione masculos tantum contineri, hic autem non fuisse addita uidet quilibet, qui contractum legit, & illa non legit, nec præterita potes dicere propter insciciam. Iniquum enim, ac penè nefas dixerim in tam diligenti scriptura à Iurisconsulto & uiro omnium peritissimo confecta quicquam præteritum arbitrari. Si stipulatio fuisset pro filiabus, tu liquido obtineres, cur pari ratione non obtineam ego, quum stipulatio sit pro filiis? quousque tenebras relicto sole sequemur? quousque diem cœcis nubibus inuoluemus? Voluit Henrietus post mortem suam consultum filiis, quid dixerit scire dissimulamus, nolumus intelligere, quasi barbarè loquutus uel aliquo circuitu usus sit. Ego tutum me puto quum filios nominauit. Tu mihi ex altera parte mulierculas constitues, atque in partem stipulationis uoces, easque dices dignas maioribus suis, ac multis aliis efferas laudibus: stipulatio est pro filiis, num intellexisti? An putasti te propter amplitudinem fœminarum obtinere posse, ut uirili genere nuncupentur. Si ulla mulier masculo nomine uocari deberet, tribuendum id esset Cæsaris matronæ propter amplitudinem tantæ Maiestatis, at hæc augusta non augustus uocatur, loquimur de ea, ut de qualibet alia muliere. Deos nulla diuersitate sexus constare ueteres putauerunt. Itaque rectè fecisse putatur summus ille Poeta noster, quod de Venere uerba faciens Deum uocet, num etiam inter mortales nulla sexus discretio? aut si qua est, proprio signo notari non debet? Et tu id credis? Non uides in quotidiano sermone, ut nemo filios filiarum uocet nomine, nec econuerso filias filiorum nomine? quis multæ sobolis pater mandans aliquid filiis dicit se filiabus mandasse, uel quis filias iubens aliquid peragere, dicit se id filiis iussisse, discreta res, discreta nomina, discretus sermo, quod si communis usus loquendi pro me stat, tibi aduersatur, quid quæris amplius? Num ius aliquod apertius? Populus enim (ut aiunt) sermonis Dominus & Magister, sed de his tu uideris. Vos autem Iudices non debetis temere à scripto recedere, sic repertæ literæ, sic data uerba, ut hæc sensa mentis indicarent, illæ indicata diutissimè custodirent. Vnusquisque quod uelit loqui, quod nolit tacere existimatur. Nec ego hoc eo dico, quod putem uos uerba tenere mordicus debere, imò censeo sequendam mentem non perscriptam, si modo ex uerbis ducatur, inspiciendo id propter quod uerba ipsa prolata sunt. Absurdum porrò esset linguæ, non etiam cordis, quo lingua

haberi rationem. Multa in scribendo prætereuntur, quæ nemo præterita existimat, quia in causis eorum, quæ dicuntur, inclusa sunt, & ubi de mente constat, uerba, quibus mens portatur, deseruntur, sicut deseritur nauis, ubi quis eo, quo intendit peruenerit. Itaque si manifestus Henrieti sensus de filiabus aperietur, nihil impedio, quin sequamini; sed illud peto à uobis, ac contendo, non tam mei fratrumque (si ulla esse potest) gratia, quàm pro communi fortunarum præsidio, ne leuem coniecturam aut suspicionem incertam, ne ambiguum aliquid & lubricum, quantumuis callidè excogitatum, putetis ualere oportere, quo uerba, quæ mentis nostræ clarissima sunt lumina, deserantur, nam si extranea quædam conquirimus ac consectamur, iam res non in potestate scribentium, sed in ingenio acutè interpretantium uertentur, nihil erit quod posthac quispiam putet, quod scripserit firmum ac stabile futurum, si uerborum proprietas, quæ plurimum ualere debet, relinquatur. Opinatur Florius Henrietum uoluisse filias participes fieri pecuniæ hulus dotalis, sed non hoc opinari illum, sed scire oportebat. Docet me, uel uos potius Iudices, unde audiuerit, cui Henrietus dixerit, in quibus tabulis scriptum reliquerit. Fortasse in testamento hoc censuit, sed non audebit illud proferre, in quo Marcellam, reliquasq; filias dotem percipere, reliqua non attingere iussit. Itaque si Florius nihil aliud pro matre nouit dicere, nisi quòd in Henrieti domo est genita, & de Leonoræ corpore educta, qua in re obstetricis, & aliorum multorum opus esset testimonio (quod ego tamen sine ullo periculo causa ita esse concedo.) Ex altera autem parte proferantur publicæ tabulæ, quæ præconis uoce clarius pro filiis resonent, ne tenuissima quidem dubitatio inhærere mentibus uestris debebit, quin secundum filios litem detis. Et hæc quidem dicerem si rem totam uellem ad uerba deflectere. Quid? quod in animo est non solùm uerborum ui, sed etiam æquitatis præsidio hanc causam defendere? Attendite diligenter Iudices: hæc enim, quæ dicta sunt hactenus, faciunt, ut possitis, quæ mox dicentur, ut uelitis secundum nos iudicare. Superiora illa ad uictoriam, ista ad uictoriæ facient facietatem. Nec iam certabo cum Florio, qui stare non potest, sed deiectum iam atque fugatum nostro insequar campo. Quid enim attinuit interpretationes conquirere, acuta quædam excogitare, molestias tot suscipere? quasi uero factum esset ab Henrieto, quod non licet, uel minimè oporteret. Ego sic interpretor, Iudices filiis uniuersas facultates fuisse committendas, qui familiæ dignitatem atque amplitudinem copiis tueri debent, & memoriam generis sobole propagare ac retinere possunt. Nam quod ad filias attinet, has parentes, quamprimùm anni commonent, honestas familias, & uiros se dignos collocant, sumptum faciunt, dotem expediunt, nihil præterea de bonis suis permittunt, ne familiam propriam, quam deserunt, & prole non instaurant, abeuntes etiam expilatam dimittant, nec illæ pluribus sanè egent, quando dote accepta alienarum fortunarum participes efficiuntur, ita ut sine ulla inuidia patrimonium omne masculis assignari possit, propter quos familiæ nomen conseruatur ac posterius propagatur. Hæc Flori, quum scires, ne excitari quidem potuisti, ut cognosceres Henrietum,

quic-

quicquid gesserit filiorum nomine, rectè gessisse. Vox te ipsa non perculit, quum pactio pecuniaria staret pro filiis, ut hos tantum putares ad pecuniam istam, quantulacunque esset, uocatos. Esto, fuerit ambiguum uerbum illud & obscurum, attamen ut scire posses quid esset actum, consuetudinem interpretem adhibere debebas, nam quum uidisses solere fieri, idque certa ratione fieri, ut iudicio parentum filii, quicquid ubique paternum esset, possiderent, tunc denique omnem dubitationis causam tibi præcidisses. Imperitissimè omnium dicebatur commune esse filiorum nomen, ut filias complectatur: hoc est enim uocabula torquere ad aliud, quam quod signare nata sunt. Fit tamen sæpe, ut superius dixi, non ui uerbi uirilis, sed rationis, quæ de sensu colligitur loquentis, ut quod de uno dicitur, intelligatur etiam de altero. Itaque probatur mihi quod afferebas à prudentissimo Iurisconsulto fuisse responsum, patrem, qui filiis tutorem dederit, filiabus quoque dedisse uideri: nihil enim dici potest, cur fœminis quoque consultum noluerit, præsertim, quæ ob sexus infirmitatem præsidio tutoris magis egeant. Hic quum stipulatio esset de filiis, bona erat occasio hunc actum interpretatione ad filias porrigere, si pariter omnia conuenirent. Sed parum ne tibi in paternis bonis accipiendis iudicio omnium discrepare uidentur? Deseramus iam uerborum angustias, & in hac æquitatis area, si placet, decurramus. Nam si in quolibet contractu caput est perspicere contrahentium mentem, quum ostendero, quid Henrietum facere decuerit, Tu, ut opinor concedes, quod decuerit id ipsum fecisse. Fuit enim ille uir tam plenus ingenii, consilii, auctoritatis, ut nihil nisi rectè & sapienter constituisse credendum sit, sed num parum constat decuisse hoc illum, ut filiis, filiis inquam masculis prouideret. Nam si magis est, ut quis uelit familiam suam iacentem extollere, procumbentem erigere, quam florentem euertere, ullam ne grauiorem familiæ suæ potuisset Henrietus infligere securim, quam si sua filiabus addixisset, quum ipsæ externo generi essent addictæ? quid prius? quid conuenientius, quàm filiis relinquere, qui iisdem in uestigiis consistentes uel ingenio uel fortuna magni sibi, generi, maioribusque suis lucem ac splendore reddere possunt. Dicerem hic quàm graues, quamque ornati Iurisconsulti fuissent Henrieti filii, ut etiam non uni familiæ, sed uniuersæ ciuitati fuerint ornamento, nisi recens ipsorum esset memoria, & uestris mentibus inhæreret. Secundinus uero genitor noster ex Leonoræ corpore natus, cui hæc pecunia pacta debetur, qui uir fuit? qui ciuis? non ullis quidem literarum disciplinis instructus, sed consilio, ingenio, industria, innocentia, liberalitate cuilibet summo ciui par. Hæc Florius homo minimè malus ac suspicax exquirenda non putat. Nescio inquit aliud, nisi quòd Marcella Henrieti est filia, id si placet quæratur: at id conceditur, quin tu illud potius quæri iubes, an talis sit, qualem esse oportet, an digna sit, quæ cum uiris pecuniam pactam partiatur. Est illa familiæ columen, cuius? an paternæ, quam reliquit? an uestræ quam adiit? de uestra, tu uideris: à nostra uero, quam sanguine contingit, longè animo abest ac corpore, quid ergo tribui sibi uult ab ea domo, cui nulli est emolumento? non ab re plerique mirantur, quid Floria domus uelit de Nattarum domo auferre, quasi

si uero hæc indigna sit opibus illa rerum omnium digniſſima. Tu uero Flori tali in re quid facturus esſes? An permitteres filiabus tuis, si haberes, quicquid uelint: de Floriorum nomine auferrent, uel potius, quantum in te esſet, laborares, ut Flori tui, quàm florentes essent & ornati. Noli iam ergo quærere cur Natta noſter pecuniam filiis depactus sit, si per hos intelligebat familiam istam augeri, ornari, conseruarique posse. Mirum uidetur, quod ad hanc pecuniam filios uocauit. Quid si illis non existentibus agnatos uocasset, filiabusque prætulisset, quis nam tandem posset reprehendere? Semper magna est habita ratio familiarum, ut opibus affluentes essent ac ornatæ, siue iudicia hominum inspicimus, qui fideicommissis decedentes, quotidie cauent ne bona de familiæ nomine exeant, siue legum uim poteſtatemque intuemur, quæ hæreditates & quascunque successiones patrefamilias inteſtato defuncto ad proximiores masculos detulerunt. Nam fœminis e paternis bonis dotem tantum sibi conficere permissum, & talem, quæ sit idonea, quo secundum generis dignitatem nubant, non ut etiam pretiosissima quæque de domo auferant, non ut loca, in quibus maiorum impressa sunt uestigia, & generis insignia defixa, nuptiarum fœdere externis addicant, quid est? Num conturbo te? ulcus ut uideo tetigi, atque contrectando exacerbo, dum familiarum dignitatem utilitatemque appello, dum affectus & studia hominum in genus suum profero, dum indignum esse statuo familiarum spoliis fœmineos thalamos adornari: hæc ueritati, rationi, communibus hominum sensibus congruunt: Nam qui nullam partem æqui bonique in iudicium afferunt, nihil plus habent, nisi quòd impudentiæ existimationem lucrantur. Nam tibi Flori, nisi sine causſa ineptus esſe uis, ut quod percupis obtineas, dicenda sunt, hæc, nullum esſe familiæ subsidium in masculis, quod si non potes, illud ostende, nullam curam homines familiæ suæ habere, quod si ne illud quidem audebis, saltem illud doceas, nihil interesſe utrum quis familiam inopem uel diuitem relinquat. At hæc pro nobis perspicua sunt omnia: Nam illud primùm, nemo dubitauerit, tam in masculis statum familiæ consistere, quàm in fœminis interitum: quæ ne in una quidem coniugii sede permanentes huc illuc transferuntur. Omnes deinde familiæ afficimur, in qua nati atque educati sumus, cuius nomen præferimus, de qua maiorum gestis, gloria, monumentisque decoramur. Si patriam diligimus omnes, uel tota potius mente complectimur, non minor familiæ ratio habenda est, quoniam sicut illa ab hominibus ciuitate, ita hæc a ciuibus genere distinguit. Nemo tam obscuro loco natus est, quin se atque suos summa ope efferre studeat, quo iustius & uiuens te mortuus honoretur, imo studiosius unusquisque eo incubit, quo maius & glorioſius existimatur nobilitatem generis uirtute acquirere, & id posteris tradere, quod ipsi à maioribus non susceperint, at quorum maiores splendidè uixerunt, ii splendorem huiusmodi studeant conseruare, aut etiam augere, nemo tam excors, qui imminui uelit. Maximum autem ornamentum esſe diuitias, quis nescit, aut non uidet? Si aderunt, magnifica, potens, ingenioſa etiam tota erit domus: Sin minus, interibit, quia tam interire uidetur, quum egestate deprimitur, quàm quum sobole deficit.

Certè nota quædam & rubor generi iniicitur, si inops dimittatur, pessimè res agitur, quum posteri maiorum splendori copiis non respondent, nulla unquam in paupertate stemmata profuerunt, potius si uerum exquirimus obsunt. Equidem summa cum fide referam uobis Iudices, quod ipse nuper uidi. Nam quum plurimi lecti adolescentes negocii cuiusdam transigendi causa in foro conueniissent, & fortasse præteriret illac quidam, qui se de Macedonum Regum sanguine oriundum prædicaret, squalleret autem & uesti tu & uultu: esseteq, omnium egentissimus. Tum unus amico. Nescis hunc (inquit) Regium esse sanguinem, qui tam malè indutus ambulat. Noui (inquit ille,) sed illud admiror, quomodo eius maiores è tantis opibus nihil huic præter sanguinem, & hanc quam uidemus oris formam reliquerunt. Porrò tertius. Rectè inquit sentis, nam istius fumosæ nobilitatis, quam præ se iactat, nihil iste nobis refert præter colorem. Vix hoc dixerat, quum excipiens sermonem quartus. Hunc ego inquit crediderim Irum potius habuisse in maioribus suis non regum aliquem: quis tam licenter permisit huic ne bulonii compilare annales, ut ex his quod uellet sumeret sibi genus? Hic subducto supercilio quintus. Nolite inquit nobilitatem istius ualdè contemnere, quæ non ficta est, sed uera & magna, & adeò uetusta, ut iam corruat, ac penè deficiat, quid plura? Ca uilla in illum miserum omnes iacere, & fabula esse uulgaris, qui si summas opes habuisset, stirpem eius ab Alexandro usque, qui totum sibi orientem prostrauit, per gradus singulos omnes memoriter retulissent, dignumq ue esse illo genere, dignum rebus gestis maiorum, dignum summo Imperio clamitarent, nunc illa in egestate illuditur, & mentiri creditur, uel ut uera dicat, auferre ueterum heroum gesta, & habere sibi præteritos maiorum triumphos iubetur, diuitiis, opibus, copiis, facultatibus familiæ illustrantur. Nec mirùm, quum uirtus ipsa, quæ per se plurimum pollet & splendescit, his adiunctis gratior reddatur & ornatior. Hæc eo dico Iudices, non quo paupertatis causam uelim premere & insectari. Mihi quicunque alteri exprobrat paupertatem, is non recti animi esset, & grauiore ipse ingenii paupertate conflictari uidetur, nam quum id quod alteri obiicit ut uitium, potuisset sibi contingere, si ita uisum fuisset fortunæ, non debet alterius sortem despicere, sed gratias agere Deo, quod ipsum benignius indulgentiusque tractarit. Ostendendum tamen fuit Iudices id, quod ipsi uidetis, diuitias maximo esse usui, maximoque ornamento, & simul paupertatem fore ridiculam, si intumescat generis nobilitate uel alio quolibet. Hic de Henrieto plura non dicam, nisi illud ueri simile non esse, ut quam familiam uirtute ipse sua illustratam decoratamque uidisset, hanc fructu laboris industriæque suæ spoliatam esse uellet, aut ulla ratione perpeti posset, hoc ita iam uobis uideri Iudices existimo, adhuc tamen aliquid clarius ostendemus, ne fortasse conqueratur Florius suspicionibus se premi. Nolo Iudices suspicemini Henricum uoluisse istam pecuniam in filiorum utilitatem conuersam, nisi apertè ac penè oculis uideritis. Dicimus Henricum illo supremo iudicio, quod de fortunis omnibus diligentissimè conficitur, filios rerum omnium hæredes instituisse, Marcellam tuam & reliquas filias dotem tantùm habere uoluisse. Nonne ista qualia sunt interpretamur?

quid

At Virgilius ueſter lumen ac decus Poetarum, qui mirè ciuitatem hanc ingenio ſuo exornauit: Is uaticinatus eſt Iuſtitiam profugam olim, & expulſam, redituram aliquando ad terras, illo carmine:

Iam redit & uirgo, redeunt Saturnia regna.

Optimè elegans Poeta hoc præcipuo uirginis nomine Iuſtitiam notauit, quod eam integram, incorruptam, inuiolatam, ab omni libidinis labe puram, & intactam eſſe oporteat, ſed quod uaticinatus eſt ille fore, ut rediret, hoc & multo antea, & nunc maximè Deo benefauente huic ſuæ patriæ continget. Non dicetur, nunc hanc pulcherrimam uirtutem ad ſuperos id-eſt ad originem ſuam abiiſſe, ſed hic planè habitare inter noſque uerſari. Habemus nanque Principes æqui bonique ſtudioſiſſimos, qui poſſint & uelint uirtutem præmiis augere, improbitatem ſuppliciis coercere: Magiſtratus dati, qui citiſſimè controuerſias finiunt, & ius ſuum cuique impertiant; his nixos decet bene confidere, & expectare ſecunda. Ego clariſſimè uir tibi, qui Principis uicem geris, & cuncto huic populo pro me proque collegis meis polliceor, recipio, ſpondeo, neque facilitatem in cauſis audiendis, neque ſolertiam in examinandis, neque æquitatem in ſedandis, neque fidem in diffiniendis nobis defuturam: nullos nos labores nec uigilias recuſaturos, quo magis poſſimus cum omni laude & dignitate, munus nobis iniunctum explere, quemadmodum etiam ab optimis principibus efflagitatur, & communis ciuium utilitas depoſcit: Primi omnium nos huic magiſtratum capeſſimus: dabimus operam, ut primas quoque in omni genere laudis partes feramus, & inſigne aliquod ſucceſſoribus noſtris integritatis, innocentiæ, diligentiæque noſtræ exemplum præbeamus, ut hinc diſcedentes ueſtram beneuolentiam auferamus: Vobis autem iucundam & diuturnam nominis noſtri memoriam relinquamus. Omnia denique agentur, quæ à Iudicibus honeſtatis ſtudioſis, & exiſtimationis bonæ cupidis, expectanda uidentur. Clariſsimus uir Nazarius Scopulus habuit nuper Orationem luculentam & ornatam, omnibus artis tinctam coloribus: hæc (ſi rectè animaduerti) quadripertita fuit, nam inſtitutionem huius magiſtratus attigit, Iuſtitiam collaudauit, Principes meritis extulit laudibus: Poſtremo conuerſa oratione ad me, collegaſque meos, ad Magiſtratum rectè gerendum cohortatus eſt, perſcribens etiam quodammodo, quemadmodum rectè geri poſſit. Verè cuncta & præclarè expoſita fuere, & longè planius & diligentius, quam ipſe fecerim. Nam quantum ad cohortationem pertinet, hæc inuenit nos iam paratos, nec ingratum, quod currentibus calcar addidit. Hic tamen eſt quiddam quod ad me unum ſpectat. Sunt enim nonnulli, qui (ut audio) uerentur, ne minus commodè huic magiſtratui ſatisfacere poſſim, propterea quòd audierunt me aliis quoque intentum diſciplinis. Hæc mihi purganda ſuſpicio eſt, & id cuiuſmodi ſit, oſtendendum. Video enim maximam multitudinem huc confluxiſſe, & alienum meis rationibus duco, quenquam de me non rectè opinari. Ego humanarum artium me non omnino rudem eſſe fateor: quin profiteor me talia ab ineunte ætate ſtudioſè conſectatum: Præcipuam tamen operam, & ſerias (ut aiunt) Lucernas in ius ciuile impendiſſe dico. Vt enim ſi quem delectet peregrinari,

& diuersarum gentium ritus & mores inspicere, huic tamen optimum fuerit in splendidissima ciuitate domicilium collocasse: Sic ego quum per multorum literas peregrinarer, studiorum meorum tabernaculum in iuris scientia defixi, quam præstantissimam omnium iudicabam: Quid enim? Num aut Medicinam, aut Physicam, aut Dialecticam, aut Astrologiam, aut reliquas Mathematicas artes cum iure ciuili possum conferre? Certè nec dignitatis splendore, nec utilitatis ubertate conferendæ uidentur. Itaque è iure ciuili omnem laudem & dignitatem peto: e reliquis leuioribus studiis oblectationem animi & remissionem: Ea mihi pro alea, ludis, conuiuiis, spectaculis, substituta puto, in quibus alii ocium suum terunt. Ac fuit aliquando tempus, quo me eloquentiæ studia uehementius detinebant, & poteram calentibus etiam num Rhetorum studiis aliquid efficere dicendo: Hinc orationes nonnullæ & Philosophica nescio, quæ, sub meo nomine exierunt, quæ à multis inspecta & lecta arbitror. At iam omnes illæ meæ uires exaruerunt. Equidem si iunior essem, & calidus adhuc mihi sanguis circum præcordia ferueret, uoluissem initio huius noui magistratus capessendi lectissimum hunc literatorum uirorum conuentum nouo quodam argumento detinere: Conatus essem in uacuo uestigia figere, & (ut Flacci uerbis utar) insigne aliquid, recens, & alio ore indictum promere: neque alius facilè quisquam oratione sua me superasset. Nunc me tanto bono orbat aduentans senectus. Nunc ætate languidus meditandi diutius laborem non fero.

Multa senem circunueniunt incommoda,

Vt ille inquit in Satyra. Quapropter tritas & multorum antea orbitis impressas semitas calcauimus, idque ut ignoscatis peto: Ea tamen quæ initio orationis meæ repetito altius sermone de origine Iustitiæ dixi, ne inanis omnino esset oratio mea, à cunctis comprobatum iri confido.

MARCI ANTONII NATTAE ASTENSIS,

POST ABSOLVTIONEM GESTI MAGISTRATVS, ORATIO.

RNATISSIME Cætus, de his, quæ nuper gesta sunt, non attinet me quicquam commemorare, dicã tantum nonnulla ad Orationem Bartholomæi Chiaponi insignis Iurisconsulti, qui nuper perorauit. Ipse multa in oratione sua de laudibus meis posuit, quarum ego nonnullas agnosco, eas scilicet, quæ ad mores attinent: has enim studiosissimè sequutus sum, reliquas, quæ in ingenii robore & magnitudine uersantur, non audeo mihi uendicare, ut potè, qui sæpius cum natura rerum omnium parente conquerar, quod parca manu opes in me suas diffuderit. Tametsi huic repugnare fas non sit, sed quod contulit grato animo excipiendum. Veruntamen iste facundissimus Orator tam peritè, tamq; aptè de me omnia illa, quæ nuper audistis, exposuit, ut me penè deceperit, ac suaserit, quæ scio uera non esse, ac nisi mihimet ipsi bene essem cognitus, eo deduxisset cantu Orationis suæ, ut me magnum aliquid esse arbitrarer, nec assentari ipsum uoluisse existimo, sed errore lapsum, qua in re non solùm eloquentiam, sed egregium etiam animum suum patefecit: nam quemadmodum si laudaret quispiam aliquem ex diuitiis, non aliò respiciens, quam ad diuitias solas, is profectò ostenderet se diuitias amare, & de illis quasi totus penderet: siue diuitias ille habeat, siue non habeat. Similiter, qui uirtutes in altero laudat & admiratur, Clarè indicat se uirtutum amore teneri, easq; plurimi facere: siue illarum uirtutum ille sit compos, seu penitus expers. Spectatur enim, quod in opinione sua fuit, non quod in re est. Quamobrem, Bartholomæe quod laudes, quas meas esse credebas, in me nuper effuderis, id tibi laudi sit & honori: Ostendisti adhuc iunior quanti egregios mores, quanti studia literarum penderes & rectas disciplinas. Mihi uerò aptari quo modo possunt? qui sentio me non tot & tantis ornamentis abundare. Extremæ nequitiæ est nihil unquam laude dignum gessisse, quum improbi etiam homines plura edant laudabilia. Hinc ille inquit in epigrammate:

Quid Nerone peius?
Quid thermis melius Neronianis?

Virgilius uester Busiridem illaudatum uocat, graui & atroci uerbo sæuum & immitem Tyrannum percussit, quem indicat nulla laude dignum. Ergo si laus appetenda est quædam, satis habeo, si ita lauder, ut unus è multis, magni magna merentur. Summæ illæ laudationes summis debentur ingeniis: quæ Deus optimus ueluti luminaria ingentia ad depellendas inscitiæ tenebras de mortalium pectoribus accendit. Ais me eloquentia esse summa, qui si antiquis conferar Oratoribus, uidear, ut anser inter argutos olo-

res obſtrepere. Ais me uariis inſtructum eſſe artibus & diſciplinis. Vtinam eſſem. Conatum adhuc uideo, profectum nondum uideo. Inter delectiſſimas artes, mihi ſemper prima fuit iuris ſcientia, huic potiſſimum incubui, nonnullas alias per ocium peragraui, refugiens in eis rudis omnino & hoſpes uideri; nec tamen quod animo petebam aſſequutum puto. Itaque nihil eſt, quod de his magnopere ualeamcommendari. Paucis datum, ut potuerint legitimum illum diſciplinarum orbem peragrare, & in eo principatum tenere: quicunque autem potuerunt, magnum nomen ſummam exiſtimationem ab omnibus retulerunt. Talis Plato fuit, talis Ariſtoteles, & è ueteribus Iuriſcon. Paulus, Iulianus, Sceuola, Papinianus, & plerique alii. Hoc & tale ingenium ſi haberes. Bartholomæe ad laudationem propoſitam, poſſes iure de eo diù dicere, facilè quilibet tibi concederet, ut in eius laudibus totum abſumeres diem: at ego, quæ paucorum ſunt, mihi non arrogo, quantus ſim ſpecto, & quum paruus ſim, non patior me longis æquari, ſicut enim corporis umbra; quæ nunc longior, nunc breuior eſt, nihil confert ad iuſtam corporis menſuram, ita ad extimandam ingenii facultatem, nihil conferunt alieni ſermones, qui quandoque meliores ſunt, quandoque deteriores: Non igitur his attolli conuenit, non his etiam deiici: illud conuenit, ut ſuo quiſque modulo ſemetipſum metiatur. Itaque nihil eſt, quod de his magnopere ualeam commendari. Quid quod humana omnia manca ſunt & imperfecta? Vt enim optimo ſit aliquis animo in re gerenda, intendatq; diligentiam, non tamen chorda remittit ſemper eum ſonum, quem manus poſtulat & mens.

Nec ſemper feriet, quodcunque minabitur arcus.

Vt eſt apud Horatium. Idem Poeta conſiderans humanæ naturæ imbecillitatem, eiusq; miſeratus conditionem concedit quodammodo leuia peccata, dum inquit.

Non ego paucis
Offendar maculis: quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cauit natura.

Laudatur Apellis uerecundia, qui opera ſua etiam ea, quibus ſupremam impoſuerat manum, pendenti titulo inſcribebat. Inſcriptio autem erat. Pingebat Apelles, quaſi adhuc opus eſſet in curſu, & in eo aliquid deſiderari poſſit. Quis denique omnia ſe impleuiſſe glorietur, ad quæ eum propoſiti operis ratio uocat? Quum mirè ad ſe alliciat ſegnities, multa improuidam capiant mentem, ueritas pluribus obducta ſit integumentis, magnaque ſit ſenſuum in deteriora procliuitas, optimus ille habetur, qui paruis leuibusq; urgetur delictis, nam ut nullis, ne poſtulandum quidem: non enim ab re dictum eſt Sapientis ore, Septies in die cadere iuſtum. Ego locum illū ſuperiorem, ſine quo populus non regitur, nunquam appetiui, delatum uix ſuſcepi, in quo me ita gerere conatus ſum, ut in multis decretis nulla iniuriæ eſſet ſuſpicio. Quod ſi pro humanæ imbecillitatis more, non exactè omnia, & (ut aiunt) adamuſſim adminiſtraui, humanitatis ueſtræ erit ignoſcere. Si quid autem rectè geſtum eſt, ad Deum referatur Auctorem bonorum omnium largitorem, qui mihi animum eum contulit, ut uelim prodeſſe omnibus,

bus, obesse iniuria nemini. Huic uni omnis laus & gloria debetur, qui si etiam omnium gentium Angelorumq; linguis, si rerum creatarum omnium sensibus summè laudetur, maior adhuc omni laude inuenietur. Et hæc mihi quidem, ita se habere uidentur. Est etiam aliud quiddam ad uos pertinens, quo ego maximè delectabar in ipsa huius mei muneris functione: id cuiusmodi sit iam aperiam. Difficile est his locis magistratum gerere, ubi cives ad uim, ad ferrum, ad uulnera, ad cædes parati. Ciuilium odiorum, rixarum, discordiarum plena omnia, armatæ uolitant factiones, decretis & iussis magistratuum contumaciter obsistitur, quæ in plerisque Italiæ oppidis contingunt, necesse tunc est magistratibus humanitate penè omni abiecta uincula, exilia, egestatem, ignominiam, uerbera, mortem ciuibus frequentius inferre, omni denique pœnarum genere aduersus improbitatem pugnare assiduè, ut ea latè uagans coerceatur. Dura sanè necessitas & nequaquam fœlix, quæ ad id impellit: horrenda species, ubi uulnera uulneribus, cædes cædibus, rapinas ablatione bonorum uideas purgari. Næ mihi tum, ubi hæc accidunt, libeat non solùm iudiciaria fungi potestate, sed ne priuatim quidem degere aut penates collocare. At ea est in uobis uiri Mantuani morum elegantia, ea animorum concordia, eaq; aduersus magistratus reuerentia & in patendo facilitas, ut quilibet penes uos in magistratu positus possit facilè & libenter quæ sui sunt muneris obire. Nullæ hic seditiones, nullæ ciuiles discordiæ, pacata omnia, siue id cura & prouidentia contigerit superiorum Principum, siue cuiusdam benigni sideris afflatu, seu (ut magis opinor) naturali quadam animorum uestrorum ad quietem propensione, qua in re fœlicitatem uestram præcipuam duco. Non etiam pro magnitudine ciuitatis, multos hic priuatim delinquere uideo: quanquam si duo tres ue tantum inuenirentur improbi, nimis esset, quoniam neminem talem esse oporteret. At quid in forensium controuersiarum tractatione? quantus in causarum patronis pudor? quæ in pragmaticis modestia? quàm aptè & scitè, & loco iura clientium suorum tuentur? quàm facilè apparet nolle eos uictoriam, nisi eam, quæ legibus obtineatur: nam leges uincere tum nefarium est, tum ne ipsis quidem utile, qui uicerunt, nam improbo homini huius uictoriæ auido nihil uiuo mortuo ue fœlix contingere potest. Quamobrem pro uestris humanissimis moribus me uobis plurimum debere profiteor, quod ex eis mihi hæc prouincia leuior reddita, ueluti non obsistente, sed cedente materia in quemlibet artificis usum. Quid illud, quod me ingenuarum artium cupidum uobis maximè conciliat? quod ex uobis uideo plurimos musarum studiis teneri, protulit hæc ciuitas omni tempore uiros Poetico ingenio summè decoratos. Silius inter Poetas præcipuus Mantuam uocat musarum domum. Quod mihi non in unius Virgilii gratiam prolatum uidetur, sed quod tempestate illa extabant plures hinc oriundi, qui summa cum laude poeticam exercebant. Sed quid uetera? quum nuper penes uos extiterit Baptista Carmelita Theologus, qui tam diuitè fluxit uena in pangendo carmine, ut illud ei meritò aptari possit.

Quicquid conabar dicere, uersus erat.

Cuius uos uiri memoriam more ueterum in statuis & picturis & imagini-

cæterarum

bus celebratis. Sed ut Poetas omittam, quos habuisse fœlicitatis est: nam cæterarum rerum studia dicuntur disciplina, præceptis & arte constare. Poetas uerò perhibent natura ipsa ualere: nec nisi sacro quodam furore correptos & ueluti afflatos posse grauè plenumq; carmen ducere. Vt hos inquam omittam, quorum numero abundatis, quantum est in hac urbe Iurisconsultorum, Theologorum, Medicorum, Rhetorum, Philosophorum, Mathematicorum? Nihil est in magnis ingenuisq; artibus, tam arduum, tamque implicitum & tam abditum, tamq; deuium, quod hic inauditũ intactumq; inueniatur. Hanc tantam in omni rerum genere prudentiam, quum penes uos esse uideam, fieri non potest, quin uniuersos beneuolentia singulari prosequar, atque omni cogitatione amplectar. Alius extollens hanc ciuitatem prædicaret aurata superbaq; tecta, ingens argentum mensis, & in templis cubiculisq; pictas, cœlatasq; effigies molliſſimè ductas ac penè spirantes, magnifica Sacerdotum habitacula, & longissima strata uiarum: lactaret firmissimum murorum uallum, adderet copiosam mercaturam, uiridiatates hortorum, ferecitatesq; camporum, fœtosarum lanosarumq; pecudũ prouentum, nobilium equorum creationem uentos fuga æquantium, & si qua alia sunt huiusmodi gratissima fortunæ munera: & si altius uellet repetere, commemoraret uetustam ciuitatis ortiginem, & potentiam; & hic ueniret in medium Ocnus ueterum Heroum unus.

Fatidicæ Mantus, & Thusci filius amnis.
Qui muros, matrisq; dedit tibi Mantua nomen.

Vt olim inter duodecim Etruriæ populos fuerit adnumerata, quibus singulis singuli præerant lucumones, atque ipsa omnium populorum caput esset, quemadmodum idem ille uester elegantissimè cecinit, quæ ego omnia, & si non despicio, sed suspicio potius, attamen istis disciplinarum liberalium studia longè antepono, sicut æquum est animi bona externis præhonerare. Iã uero illa non terrena, sed cœlestia quis dixerit esse bona, propterea quod animorum uestrorum pietatem & religionem possunt incendere, quod pretiosissimum Christi sanguinem, quem pro nobis in cruce effudit, possidetis, multis corruscantem miraculis, summorum Pontificum auctoritate eõ probatum: nec non Venerabiles alias sanctorum uirorum reliquias tenetis; imprimisq; Longini, qui lancea Christi latus aperuit, & hac in urbe pro eius nomine animam profudit, si profundit tamen qui seruat, & ad uitam melio rem transmittit. Hac in urbe ueluti religionibus dedita & rerum omnium refertissima, & opportuno sita loco, conuentus indictus est Christianorum omnium sub Pio secundo Pontifice maximo, dum Constantinopoli amissa iniretur ratio aduersus Turcam belligerandi, & sæuum sacrilegumq; hostem comprimendi. Hæc eadem urbs genuit Gonzagas Principes belli & pacis artibus claros, & qui nunc dominatur Gulielmum maiorum uirtutibus iam egregiè respondentem. Hæc quum præclarissima sint, possunt alienigenarum beneuolentiam erga uos conciliare: Est enim insitum unicuiq; ut splendore alienorum bonorum commoueatur. Illud maius, quod uobis stimuli quidam iecti sunt ad capescendas uirtutes, quum turpè sit socordiæ & libidinibus indulgentem dedecorare auctoritatem urbis, in qua genitus est,

&

& nihil præstantius, quã ubi ciues ornatæ patriæ artibus suis sunt ornamento, nam tunc ueluti mutuo lumine utrinque fulgente & ciues patriam, & patria ciues illustrat. Sed ut iam concludam Orationem, quæ fortasse longior fuit, quam ferat consuetudo. Ego Viri Mantuani pro honore, quo me in magistratu prosequuti estis, & quod illo exeunte frequentia comitatuque uestro nunc cohonestastis, gratias, quas possum maximas, habeo & ago: non discessu hinc meo beneuolentia mea à uobis discedet, sed quæ me cunque uocent terræ, ea mecum perpetuo manebit: nulla illa locorum, nulla temporum intercapedo excludet. Quid possim nescio, uel parum potius me posse sentio. Sed quantuluncunque idest, quod mihi uel natura uel fortuna tribuit, id omne, si commodis uestris paratum & intentum existimaueritis, & uos rectè existimasse, & hac uestra existimatione de me quoque bene promeritos iudicabo. Acta Mantuæ IIII. Cal. Octob. M. D. LIX.

MARCI ANTONII
NATTAE ASTENSIS,
DE CHRISTIANORVM ELOQVENTIA LIBER.

CHRISTIANI hominis multi esse negant eloquentiæ studia sectari, quia nimium uoluptatis auribus tribuatur. Ego uerò puto non ad aurium lenocinium, sed ad mentis sensus rectè & commodè explicandos dicendi artem fuisse excogitatam, quia hac ratione utilior sermo auditoribus fore putabatur, qui si primo loco utilitatem captans, assequitur deinceps sponte sua, & ex rei ipsius naturæ, ut sit iucundus, non ideò minus gratus esse debet. Vt enim uoluptas sensuum, quæ inanis sit, nihil habens aliud, nisi quod est uoluptas, forsitan sit repudianda, attamen ubi fructuosa est & ab utilitate quodammodo accersita uenit, ut sit in cibo & potu, ne à sanctis quidem uiris repudiari meretur. Natura autem ita comparatum est, ut unumquodque, quo magis dilucidè, magis distinctè, magis propriè, magis illuminatè dictum fuerit, eo amplius delectet. Ruditer uerò & incompositè & dissipatè dicere, præter id, quod odiosum est auribus & ingratum, ne fructum quidem ullum fert in uulgus, quia ea non suscipit, nec admiratur, nec intelligit, aut omnino intelligere curat, deterritus obscuritate uerborum & sententiarum. Cur autem Christiani hominis esse dicunt, quod ab omni elegantia abhorret? imò illud requiro potius, cur ampla hæc & splẽdida dicendi facultas gentibus concedatur, unis Christianis auferatur? An quia plures ex illis eloquentes, Christianorum nemo. At non inter gentes emicuerunt, sed ipsa Christianæ religionis fuerunt lumina ac propugnacula,

la, Hieronymus, Gregorius, Ambrosius, Cyprianus, Leo, Basilius, Bernardus, quos nemo negat, tum cæteris artibus, tum dicendi facultate floruisse. Videbant nanque homines reliquis animantibus antecellere sermone, quo illa carent, nos minimè caremus: absurdum porrò uidebatur id, quo bestiis superiores sumus, incultum inexpolitumq; dimittere, ac non curare, ut istud oris instrumentum, quod proprium est hominis, quàm commodissimè se habeat, & iuculentissimè. Itaque hi, quos nominaui, operam strenuè impenderunt, ita ut non obscurè, sed patenter, non inculte, sed elegánter, non frigidè, sed ardenter dicerent: quorum trium, primum præstat, ut doceatur Auditor, secundum ut delectetur, tertium ut concitetur. Infinitum esset enumerare omnes quicunque è Græcis & Latinis in Ecclesiæ doctrina eloquentes, & in dicendo graues & suaues fuerunt, qui uel hoc ipso præstabant, quod illa optima, quæ excogitabant, optimè aliis potèrant tradere, ut nemini causa sit, cur benedicendo nolit in talem excellentium uirorum coronam uenire, cur refugiat inter tot Ecclesiasticæ sapientiæ sidera collocari. Nec uero Apostolos, qui quondam nascenti Ecclesiæ operam suam præstiterunt, infantes fuisse existimare possumus. Quantum fuit temporibus illis efficere, ut homines usitatum idolorum cultum reliquerent? ut à seculi illecebris & uoluptatibus ad Christianæ legis duritiem & paupertatem commigrarent? ut deinceps in fide perstantes nullum supplicii genus recusarent, quin ardentius martyrii coronam appeterent, quàm alii unquam, imperia, honores, diuitias, uoluptates concupiscent. Non id muta quædam uis efficiebat, sed Apostolorum sonus in omnem terram dimissus, & illæ igniæ linguæ, quæ Penthecostes die diuinitus delapsæ illorum pectoribus insederant, quo maior etiam uis diuinæ illius eloquentiæ fuit nullo artificio colectæ: hoc enim modo persuaderi poterat uitæ legem ab ipso Deo datam, si nulla humana ope cogeretur probari. Si quæratur unde fides, (de ea loquor fide, non quæ in rebus creditis uersatur, sed qua in Christum credimus, & quam Apostoli circumferebant.) Vnde igitur ea? nempe ex auditu, auditus unde? ex cuiuspiam sermone. Necesse est igitur unum dicere, audire alterum, si sermo suscipi debet, ut ad fidem perueniatur, nemo autem susceperit alterius sermonem, nisi commotus, sed ut commoueatur, quis non uidet maiori quadam opus esse in dicendo ui & grauitate. Non enim simulac dixerit quispiam. Crede in Christum, alius hoc audito statim credet. Quod si obiiciatur illum animorum motum ad fidem proficisci à Deo, non equidem id inficiabor. Solus enim ille donat fidem, sed uix donat absque humanæ linguæ instrumento. Deus igitur in Apostolorum prædicatione animos hominum ad fidem uertebat. Erat genus dicendi illorum, quòd nemo nunc assequitur, aut imitatur, acrè, uehemens, sententiosum, ad pellendos animos aptissimum. Id ex Pauli epistolis cognoscere licet, cuius uerba quoties Hieronymi auribus incidebant, illi Christianorum eloquentissimo fulmina & tonitrua uidebantur. Non erat in eorum literis aut sermonibus nitor, aut cultus ullus, sed cætera non deerant, quod idem perspicitur plerunque in mulieribus, quæ sunt forma bona, sed ornamenta neglexerunt. Eadem est ratio sacrarum scripturarum, quæ quàuis nullo orationis flore sunt ornatæ,

ornatæ, præstant tamen sensuum altitudine: & solæ ueram Dei cognitionem docent, & quia in his utriusque testamenti lex continetur, non uidebantur ornatius scribi debuisse, nec iccirco minus sunt legendæ, atque haud scio, an etiam magis, quod horrida & ueluti opaca quædam oratio in illis literis est reuerentior. Demùm latet in sacris literis uis quædam cœlestis, quæ piorum animos mirè afficit. Viuus est enim (ut utar Apostoli uerbis) sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens usque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum. Enimuero ubi ostendere uult Deus quædam ui sua diuina peragi, naturalium rerum ordinem peruertit, sicut hic factum est, ut paginis utriusque testamenti inornatis nec satis aptè compositis totus terrarum orbis cederet, uicit incompositis oris sermo eloquentes plurimos & eruditos: nulla dubitatio relinquitur, quin diuina quædam uis id effecerit: nemo potest dicere eloquentiæ quorundam in diuinorum mysteriorum prædicatione habitam fidem, sed Deo, cuius ea est potentia, ut instrumentis ad loquendum ineptis in rem suam aptè utatur. Hoc contigit diuinis literis ut afficiant animos qualicunque structura elatæ.

Si quis idem sperat, laturas poma myritas
Speret, & è medio flumine mella petat.

Primis ecclesiæ nascentis temporibus quicunque credentes spiritu sacro per fusi omnium gentium linguis loquebantur. Si quis nunc hanc appetat linguarum peritiam, non consequetur eam ex sola fide, sed necesse habebit petere à libris, à præceptoribus, & multo labore perdiscere. Fiebant tum etiam miracula plurima, quia ita res poscebat, quæ nunc raro & uix cernuntur. Non opus est quicquid extraordinaria Dei geritur potestate, id trahere in exemplum. Fundamenta fidei noluit Deus rem esse humanæ eloquentiæ, sed diuina sola uirtute stare. Vbi ea iacta fuere, si quid amplius est super ædificandum uel ad utilitatem, uel ad decus, ad humanas artes confugiendum est, nec ad omnia miracula expetenda. Itaque qui post Apostolos ecclesiarum regimini præpositi fuere, conati sunt compositè & illuminatè dicere. Clemens Petri discipulus & eiusdem in Episcopatu successor, non tamen stylum Petri sequitur in scribendo, sed de omnibus commodè & dilucidè disserit. Idem facit Ignatius, qui eisdem floruit temporibus, Polycarpus quoque, & Hierotheus. Quadratum Apostolorum discipulum Atheniensium Pontificem testatur Hieronymus Hadriano Cæsari Eleusinæ sacra initiecuti librum pro religione nostra compositum porrexisse, & tantæ admirationi fuisse, ut gladium iam aduersus Christianos commotum excellens illius sedarit ingenium. Licet eodem modo de pluribus aliis dicere, sed de his posterius etiam aliquid dicetur. Hieronymus uerò, quum adhuc eloquentiæ operam daret, & Ciceronis Platonisque libris alliceretur, non neglige bat ille quidem sacras literas, sed non adibat uel cunctantius adibat, quum eas horrido uestitu septas uideret. Hinc accusari sibi uisus est in somnio à Deo, quod Ciceronianus esset non Christianus. Huc tendebat accusatio, quod Ciceronis literas adamaret, Christianorum paruifaceret. Ergo tum Dei imperio flagris cæsus, & post illam correptionem ait idem se tanto po-

ſtea ſtudio diuina, quanto antea mortalia legiſſe, ut accuſatione illa non tam à ueteribus ſtudiis deductus, quàm ad noua cognoſcenda uideatur impulſus. Nam & ſi iſtis ingenuis artibus opera omnino tribuenda ſit, uidendum eſt tamen quatenus tribuatur, ne morum cura relinquatur, ne humana ſtudia diuinis præferantur: hæc enim decet præcedere, illa ſubſequi. Multa in ſacris literis diuino afflatu ſunt pronunciata, ad quæ progreſſa humana ratio ueriſſima eſſe comprobauit. Sed propriis ſuffulta uiribus nunquam ad illa, niſi tali aditu patefacto, penetrare potuiſſet: Itaque maximis in rebus Philoſophi iacuerunt, aduerſus quos ita noſtri pugnauerunt, ut eos in nulla arte deceret eſſe rudes, quod ſi Chriſtiano uiro doctrinarum habenda eſt ratio, non uideo cur benedicendi ars quædam inter has locum tenere non debeat: nihil enim intereſt ſcire optima & cogitare, ſi ea nequeas graui, dilucida, copioſa, diſtributaque oratione in hominum aures infundere, & eorum pectora commouere. Fateor à quibuſdam eloquentiam magnificentius deſpectam, quàm à cæteris retentam, ne quis me illam à Monacho flagitare putet, qui ſilentium pro uirtute debet: hic de Chriſto cœleſtique regno mentis tantum cogitatione inquirit. Ab eo polita & ratione quadam informata eloquutio poſtulatur, qui ea, quæ de diuinis mortales literis cognouimus, ſcire expetit, atque ea tractare ac explicare contendit. Hæc enim diuina, quo diuiniora uiderentur, uerborum lumine incendi, atque illuſtrari deceret: nec deberent hi, qui ſibi literati uidentur, ſequi id, quod eſt maximè illiteratum .i. incompoſitè, ruditer, confuſè, mala denique ratione conſcriptum. Nam ſi materiam rerum inſpicimus, quo altior eſt & ſublimior, illuſtrius explicari debet & ſpatioſius. Si utilitatem legentium conſideramus, tangunt animum uehementius, quæ commodè diſertèque ſcribuntur. Illa autem informia ſcripta languentis ſunt ſtomachi, non commouent, & nemo ſibi ea expetit præter paucos, qui eodem modo dicere & ſcribere concupiſcunt. Ego ſic intelligo, quod etiam traditum eſt, non alio ſpectare dicentem, quàm ut de eius oratione ſuadeatur auditor. Vtrum igitur melius ſuadebit, is ne qui grauem & arduam tractans materiam, uel quodlibet aliud durum & odioſum, quod ſit tamen utile, ſtatim irruit? an qui ſermonis exordio placidè progrediens erigit atque allicit ſenſim auditorem, quo ſe ſe facile & libenter doceri patiatur? ſi narrandum eſt aliquid, quis nolit narrationem breuem eſſe, ſimplicem, ueriſimilem, apertam? Si diſputandum eſt, quis argumentorum copiam idoneis locis collocandam non putauerit? quis noſtra prudenter confirmari, aduerſariorum acutè refelli neget oportere? Quis in contextu orationis non probet facilitatem & puritatem ſermonis? Quis conſequentiam rerum non amet, & nolit eloquutionis membra ſibi inuicem cohærere, & aliud ex alio pendere. Quis fletum, iram, dolorem, miſerationem, inuidiam, & alium quencunque animorum motum, quem cauſa ſuſcepta poſtulat, renuat, ſi poſſit, dicendo excitare? An quicquam tam firmum eſſe poteſt, quàm graues, crebræ, acutæque ſententiæ? aut quid magis penetrabile, quàm uerborum nexus optimorum, aptè & loco cadentium? Hæc ſunt membra: hæ uires: hæc tela, quibus incaleſcit & audet oratio, & hoſtem cominus non

extimeſcit. Volumus ueritatem obtusè, deformiter, frigidè ambulare. Eam ne igitur his præſidiis nudabimus, quibus mendacium ſæpe iuuatur? An eccleſia Dei quicquam inſtructius eſſe debet & ornatius? quid illi utilius, quàm eloquentiæ ſtudia tenere, quibus armata & ſe ipſam tegere & hoſtem propulſare poſſit? Auguſtinus in libris, quos de doctrina Chriſtiana compoſuit, Apoſtolum Paulum in epiſtolis dicit eloquentiæ præcepta non ſequutum, ſed quod eius ſapientiam eloquentia ſequuta eſt, tam & ſi Paulus ipſe imperitum ſe ſermone profiteatur, non ſcientia. Hieronymuo uerò aliud de Paulo ſentit: nam & ſi altitudinem ſenſuum omnibus locis admiretur, non tamen eloquutionem commendat. Nam in explanatione decimæ quæſtionis ad Algaſiam ait quod Paulus profiteatur ſe imperitum ſermone & non ſcientia, id eum non de humilitate, ſed de conſcientiæ ueritate dixiſſe; quia non poterat ſenſus ſuos profundos & reconditos explicare, & puro transferre ſermone. Se ipſum (inquit) cupiens interpretari inuoluitur. Eodem loco teſtatur pariter Apoſtolum imperitum artis grammaticæ fuiſſe, ideò pleriſque locis aliquid deeſſe in uerborum contextu, uel ſupereſſe, Græcè autem ſcripſiſſe eum autumat, quia in Tarſo Ciciliæ à prima ætate eã linguam imbiberat, ex quo factum, ut nonnulla è Cilicum conſuetudine fuerit eloquutus, quæ commemorat. Addit eundem in uernacula lingua id eſt hebraica fuiſſe diſertiſſimum, ut potè hebræum ex hebræis, & eruditum ad pedes Gamalielis uiri in lege doctiſſimi. Hæc de Paulo Hieronymi ſententia. Ego autem arbitror cum illo loco confeſſum ſe ſermone imperitum quod Pſeudoapoſtoli illi obiectabãt, quia exiſtimabat ſermonis imperitiam non modo nihil obeſſe prædicationi crucis, uerum etiam prodeſſe. Nam de hoc certat in priore ad eoſdem Corinthios epiſtola, oſtendens Deum elegiſſe mundi ſtulta, ut confundat ſapientia: & infirma, ut confundat fortia, & ait ſe miſſum non in uerbi ſapientia, ne Chriſti crux euacuetur. Demùm imperitiam ſermonis ſui ſubleuat ibidem, dum ſibi aſcribit ſcientiam. Ipſum tamen multum ualuiſſe dicendo illud indicat, quod quum Lyſtram uenisset Lycaoniæ ciuitatem una cum Barnaba, multaq; diſſiſſet & feciſſet ad Euangelium pertinentia, tandem Lycaones dixerunt Deos in hominum figura ad ſe deſcendiſſe, & Paulum Mercurii, Barnabam Iouis nomine uocabant, hoc quod Deos illi crederent eſſe Barnabam & Paulum, miraculis & prodigiis aſcribi poteſt, quæ per ambos fiebant: quod uerò Paulum Mercurii nomine appellabant, uel Mercurium eſse potius ſuſpicati ſunt, id iam non à prodigiis, ſed ab eloquentia naſcebatur. Sed Paulum & alios Apoſtolatus collegas omittamus, de quorum dicendi genere iam expreſſimus. Quid de eis dicemus, qui poſterius ſequuti ſunt? an non omnibus eloquentiæ uiribus ſubnixi fuere? Dionyſius Areopagita, qui Pauli diſcipulus fuiſſe perhibetur, quanta perſpicuitate, quantaue elegantia diuina cœleſtiaque cuncta deſcripſit? Dicas cœlum intraſſe, & ſplendoris parentem Deum uidiſſe Angelicis circunfuſum choris, rituſque omnes illos & inſtituta cognouiſſe, quod ex eo oſtenditur, quia efficit ui orationis & ueluti magico cantu, ut quicunque legerit, exiſtimet ſe terris deſertis cœlum ipſum ingredi, & tantis aſſiſtere ſpectaculis, & illic potius eſse, quàm ubi uerè moratur.

Tertulianus, qui iisdem floruit temporibus, quàm peritè, quàm splendidè, quàm copiosè multa docuit? quanto idem uerborum ardore, quam denso sententiarum agmine aduersus gentes pro Christiana religione pugnauit? quod argumentum & plures alii eadem ætate, & postremo Lactantius Constantii Cæsaris præceptor luculentissimè tractauit. Quid Dialectica hic profuisset argutatio? uel quid modicum et tenuè orationis filum? Imò ne mediocri quidem opus fuit eloquentia, ut suaderetur non esse passim trucidandos Christianos, qui religionem nouam inducerent, et Deos gentium patrios ueluti falsos abolerent. Infinitus esset labor persequi singulos, qui in Christi ecclesia dicendo ualuerunt. Nonne omnibus politissimis artibus instructus Augustinus? aut quomodo sine illis hæreticorum malleus, dictus et habitus fuisset? Quos ille neruos in disputando, quos lacertos induit? Vt nunquam cessat? nunquam iacet? Vt ubique properans auditorem ad se assiduè rapit? Si magnum est simplicia eruditè, inculta ornatè, abdita apertè, obscura dilucidè pronuntiare, hæc illa præstitit omnia, utrisque satisfaciens, et his, qui diuinarum tantum rerum scientia ducuntur, et alteris) qui ingenii duntaxat robur mirantur. Nescias utrum homin is linguam an pectus magis probes. Quid aliud tantopere probatur in Ioanne, nisi dicendi copiæ & grauitas? qui ueluti ex aureo ore flumen eloquentiæ effundat, Chrysostomi cognomentum recepit. Hic (ut cum Horatio dicam)

Vehemens, & liquidus, puroque simillimus amni Fundit opes.

Christique locupletat ecclesiam diuite lingua. Ipso uero Hieronymo, quem superius percussum ostendimus, neminem ne inter gentes quidem statuo usum fuisse grandioribus uerbis, sublimioribus sententiis, ut Tragicum quiddam reboare uideatur. Quis ad uirtutem cohortatur ardentius? Quis malos pulsat asperius? Quis aduersus ecclesiæ hostes fulmina iaculatur crebriora? Quis illos de omni statu uehementius deturbauit? At hæc orationis uiribus & lacertis gesta uidemus. Et quid aliud fuit, in quo Iulianus Apostata Christianos læderet, nisi quod his ingenuarum artium studia interdixit, sperans tam leni ueneno posse Christi religionem perdere, quàm gladius non euertisset, quod sanè ostendit Ecclesiæ non parum id conducere, quod hostes auferre, nostri contra summâ ope retinere studuerint. Extant epistolæ Basilii ad Libanium Sophistam, & uicissim Libanii ad Basilium patrio ideſt Græco sermone conscriptæ. Nec mihi in his uidetur Basilius eloquentia Libanio inferior, quamuis hic Rhetoricæ exercitationis esset præceptor, & in una arte dicendi omnem ætatem contereret. Vterque tamen in his epistolis eloquentiam sibi detrahit, & alteri ascribit. Et Basilius quidem ludens aduersus Sophistam negat se iam posse disertè scribere, propterea quòd assiduus sit in Mosis & Heliæ scriptis, quæ sententiis essent optima, uerbis tamen deteriora: quandoque dicit non esse expectandam eloquentiam ab eo, qui se piscatorum discipulum esse fateatur. Ipse autem Libanius admiratur fœlicitatem ingenii Basiliani, si nullis irrigatum fontibus tam liquidè fluat, & de eo scatere ualeat tanta uerborum uis & copia: Sed hæc, quæ epistolis illis continentur leuiora sunt. Si quis autem diligenter inspexerit, quos Basilius in opus sex dierum, & in alios diuinos libros edidit commentarios,

mentarios, & quæ contra ebrietatem & in laudem ſolitudinis ſcripſit, facilè intelliget ab illis ſcriptis nullam ſermonis elegantiam, nullum dicendi lumen abeſſe, multa de Philoſophorum, Rhetorum, Poetarum libris ſumpſiſſe, unde noſtra defenderet dogmata & illorum improbaret. Hic præterire nequeo maiorum noſtrorum induſtriam & diligentiam, qui de artibus, quas in Rhetorum & Dialecticorum ſcholis apud gentes imbiberant, illorũ fidem & religionem impugnabant, exiſtimantes ſe tunc pulcherrimum Da uidis factum imitari, qui caput Goliæ illiuſmet gladio abſcidit. Hoc eſt quod Iulianus Cæſar minimè ferre poterat, quod Chriſtiani utentes diſciplinis gentium, his ipſis religionem earum & ueterum Deorum cultũ euerterent. Chriſti autem propagarent, ideò edictis minacibus Chriſtianos inſtrui & erudiri uetabat: Creditus Libanii Illius Sophiſtæ impulſu à Chriſti fide deſciuiſſe, & intermiſſum multis iam locis idolorum cultum renouaſſe. Hoc etiam oſtenditur ex epiſtola Dionyſii Areopagitæ ad Polycarpum Smirneorum Epiſcopum, in qua ſcriptum eſt his uerbis. Aſseueras mihi Sophiſtam Apollophanem in me intorquere maledicta, & parricidam appellare, ut qui Græcorum dictis atque ſententiis in eos ipſos parum iuſtè utar. Ecce quomodo ſapientes illorum temporum, quos Sophiſtas nuncupabant, iniquo ferebant animo, noſtros oppugnare iiſdem diſciplinis eos ipſos, à quibus didicerant, idq; rectè fiebat, quoniam diſciplinæ inuentæ, ut homines uera aſtruant, non ut falſa defendant. Verùm autem illud erat eorum religionem non fuiſse religionem, ſed impiam ſuperſtitionem, idque à noſtris uariè, ornatè, argutè oſtendebatur. At non ſolùm maiores noſtri de ueterum Sapientum dictis in gentium religionem inſurgebant, ſed ſi qua iidem recta & uera protulerant, hæc ueluti ab illis mutuo ſumebant, & in ſuos uſus transferebant, proq; ſuis utebantur: & dum hoc peragerent, interpretabantur ſeſe uetus illud Hebræorum factum renouare, quo Aegyptum deſerentes Aegyptios uaſis aureis & argenteis, quæ ab illis fuerant mutuati, ſpoliauerunt. Fuit olim Ietro quidam ſacerdos Madianitarum, quæ gens tunc idola colebat. Is quum ſocer Moſis eſſet, uenit ad eum in ſolitudinem adducta ſecum filia & liberis: quumq; poſtridie uideret Moſem mane uſque ad ueſperam ſedentem, ut controuerſias populi dirimeret, improbauit factum, quòd ſolus ſuſciperet laborem, cui par eſſe non poſſet, cum magno etiam incommodo, non tantum ſuo, uerùm etiam litigatorum, hortatusq; eſt, ut deſiſteret. Conſuluit autem, ut deligeret tribunos, centuriones, quinquagenarios, decanos, eosq; præficeret iudiciis. Ipſe erudiret populum in his, quæ ad cæremonias & ritum colendi pertinerent, & quæcunque eius poſtulata ad Deum, & à Deo ad ipſum referret. Hoc conſilium auidè arripuit Moſes & ſequutus eſt. Hunc locum tractans Origenes, quas uoces fundit, quas ſententias contorquet in eos, qui nulla ſibi de gentium ſermonibus ſumenda arbitrantur, una nixi fiducia diuinarum literarum? Sed melius fuerit uerba ipſa referre, ne finxiſſe id uidear: ſic enim de Græco in Latinum uertit eloquium, qui elegantiſſimè id facere potuit, Hieronymus. Quum perſpicio (inquit) quod Moſes propheta Deo plenus: cui Deus de facie ad faciem loquebatur, conſilium accepit à Ietro ſacerdote Madian, admiratione

ne

ne nimia ſtuporem mentis incurro: Dicit enim ſcriptura. Et audiuit Moſes uocem ſoceri ſui, & fecit quæcunque dixit ei. Non dixit, quia mihi Deus loquitur, & quid agere debeam, cœleſti ad me oraculo defertur, quomodo conſilium ab homine accipiam, & ab homine ethnico alieno a populo Dei? ſed audit uocem eius, & facit omnia, quæ dicit, & non quis dicat, ſed quid dicat auſcultat. Vnde & nos, ſi fortè aliquando inuenimus aliqud ſapienter à Gentilibus dictum, non continuo cum auctoris nomine ſpernere debemus & dicta, nec pro eo, quod legem à Deo datam tenemus, conuenit nos intumeſcere, & ſpernere uerba prudentium, ſed ſicut Apoſtolus dicit. Omnia probantes, quod bonum eſt tenentes. Satis ne apertè Origenes inſectatur iſtos, qui gentium literas & ſermones illorumque uirorum utiliſſimas delectiſſimasque ſententias aſpernantur, tumentes ſcientia diuinæ legis? quaſi ueteres à religione noſtra alieni nihil ueri & ſolidi tenuerint, & ingenuas diſciplinas non ad ſummum uſque perduxerint, quibus humana uita partim eget, partim ornatur. Duæ ſunt artes differendi: una, qua reſtrictè, altera qua fusè diſputatur. Illam ſuperiorem Dialecticam, alteram Rhetoricam nuncupamus. Si dialecticam recipimus tanquam ueri falſique iudicem, cur non Rhetoricam quoque amplectimur docendorum & concitandorum animorum magiſtram? Non enim ualdè refert inueniſſe uera multa, niſi is, qui inuenerit. Oratorio queat illa more pronunciare, præſertim quum multa occurrant ſæpius in dicendo, quæ grauem & uariam tractationem requirant, & ea infigere audientium animis oporteat. Sed res facilius dignoſci poterit, ſi quid utrinque agatur, breuiter demonſtretur. Hæc quidem ſententia à me nunc defenſa Chriſtianos uocans ad eloquentiam, induſtriam excitat, bonas artes ſuſtentat: maiores, qui idem in ſcribendo tenuerunt, ornat, poſteros ad æmulationem prouocat, uetuſtum morem conſeruat, eccleſiam Chriſti facit ab amicis magis ſuſpici, ab inimicis minus deſpici. Manifeſtum eſt autem, quod contrariam ſententiam contraria horum ſequuntur. Sed & illud conſiderandum, quid diſſidentibus inter ſe his duabus ſententiis utraque ex parte ueniat in certamen: pugnat enim ſermonis grauitas cum ſeuitate, ubertas cum inopia, munditia cum ſordibus, lumen cum tenebris, lepos cum ineptiis, quod ſi meliora ſunt illa, quæ dubitatio utris horum uictoriam quiſpiam ſuffragio ſuo debeat concedere? Videmus templa & aras religionis noſtræ floribus, ebore, gemmis, picturis, multoque auro & argento ornari: & in ſermonibus non quæremus magis cultum aliquem & nitorem? quum pretioſior eſſe debeat ſermo, qui de Chriſtiano manat pectore, omnibus aris atque delubris. Hæc, quæ de Chriſtianorum dixi eloquentia, uideo neminem inficiari poſſe. Perſpicuum eſt nanque in Chriſti eccleſia ſtudia eloquentiæ continuo fluxiſſe. Eſt etiam aliud eloquutionis genus, quo plerique recentiores in ſacris & philoſophicis literis utuntur. Dicam autem, poſtquam huc ingreſſus ſum ſine ulla cunctatione, quid mihi de his uideatur, rem acutè uident, diſputant argutè, probant acriter, diſtinguunt ſubtiliter, aduerſariorum partes callidè euertunt. Sed nullus apud illos uerborum cultus, nullus orationis nitor, tenent quaſdam argumentorum formulas, quibus unumquodque reiicitur,

tur, uel probatur: eruditis uiris satisfacere queunt, sed in uulgus sermo eorum exire non potest, tum quia scaber, tum quia affectus animi nudis utens syllogismis non commouet. Hoc autem accidit, quia quum Barbarorum arma inuasissent Italiam, & eam deuictis Romanis Imperatoribus occupassent, magna fuit superioribus seculis inopia latinæ linguæ. Mox quum paulo supra hanc ætatem apparuisset Aristoteles, qui diù fuerat incognitus, isque uersaretur inter manus assiduè, sequuti sunt nostri homines in dicendo Aristotelem, qui obscurus sermone & per quasdam ueluti lineas incedens, rem pressius attingere uidetur, omni prorsus grauitate & dignitate sermonis neglecta: Alii hos Theologos, Scholasticos, alii Parisienses uocant, propterea quòd hoc docendi genus in Parisiorum urbe, uel institutũ fuerit, uel magis frequentatum. Istis & si multa ueneratio & reuerentia debeatur ob insignem eruditionem & uitæ sanctitatem, quæ in plerisque floruit, tamen ueteres Ecclesiæ Doctores antepono, non secus ac si auream statuam argenteæ præferrem. Habet utrosque Ecclesia, alios, qui fusè & grauiter, alios, qui compressè & neruosè doceant. Vt autem intelligatur apertius, quantum inter utrosque interfit, utar exemplo. Quæruntisti recentiores (utar enim eorum uerbis, quamuis rudibus & impolitis) utrum mulieres fucantes se seu colorantes, aut alia figmenta adhibentes, puta adulterinos crines & huiusmodi, faciant contra honestatem, ita, quod peccent mortaliter. Diuus Thomas uir diuino ac cœlesti ingenio, qui optima assiduè meditatur, & ea dilucidius cæteris profert. Is ergo in sua summa Theologica dicit, quod huiusmodi fictiones non possunt esse sine peccato, sed non semper mortali, sed tum demùm quando fit per lasciuiam uel in Dei contemptum. Aliud tamen est (inquit) fingere pulchritudinem, quam non habeas, aliud occultare turpitudinem, quam ex morbo uel qualibet alia ratione contraxeris: hoc enim licet: nam ut ait Apostolus. Quæ putamus ignobiliora membra corporis esse, his honorem abundantiorem circundamus. Hæc à diuo Thoma habemus: Alexander Hales in quarta parte summæ, his refragatur: nam relatis opinionibus inclinat in eam ipse sententiam, ut non modo si figmentum adhibeatur ad augendum pulchritudinem id sit capitale mulieribus. Verùm etiam si ad occultandum id fiat defectum, ueluti ad celandum maculam in facie uel ad tegendum capitis nuditatem, hanc sententiam dicit tutiorem, licet contrariam fateatur humaniorem. Retuli Alexandri sententiam. Alius huius seculi Theologus, & ipse in sua summa. Non uult in occultantibus defectum esse mortale. In aliis uerò utentibus fuco, quo auctior habeatur pulchritudo, fluctuat. Demùm concludit, quod mulieribus peccata sua sibi confitentibus sententias inter se dissentientium Theologorum aperiret, & induceret quantum posset, ut abstinerent, ostendens quàm id fieri periculosum esset, quod si reluctarentur illæ quasi id sibi liceret, me ipsum (inquit) exonerans, id earum conscientiæ relinquerem, non denegata prorsus absolutione. Hæc iste ita disserit. Si nihil quæritur, aliud, nisi ut res doceatur, satis ab istis Theologis dictum puto, nec offendor ruditate sermonis: postquam ita loquuntur, ut intelligantur: neque unquam dicendi elegantiam requirerem ab iis, qui ex professo illam non sectã-

tur.

tur. Veruntamen si quispiam melioribus ea uerbis & sententiis efferret, nõne maiori commendatione esset dignus? Ergo audiamus magis Augustinũ, qui quàm grauiter & quàm splendidè hoc idem tractet argumentum, colligi potest ex his, quæ in epistola ad Possidium scripsit: Verba eius subiecí: Fucari pigmentis, quo uel candidior, uel rubicundior appareat, adulterina fallacia est, qua non dubito ipsos etiam maritos decipi nolle, quibus solis permittendæ sunt fœminæ ornari secundum ueniam non secundum imperium, nam uerus ornatus maximè Christianorum non solùm nullus fucus mendax: uerum ne auri quidem uestisque pompa, sed boni mores sunt. His uerbis Augustinus improbat mulieres fuco se colorantes, cum quadam tamen uenia, & ut in epistola, agens leniter: At uehemens in has Martyr Ciprianus ac penè durus in libello de Virginum habitu: quæ illic uerba? imò quæ torquet fulmina? quantum iræ affert? quantum terroris incutit? Sed commodius facturus mihi uideor, si orationem eius subscripsero. Si quis pingendi artifex uultum alicuius & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato iam consumatoque simulacro, manus alius inferret, ut iam formata, iam picta, quasi peritior reformaret; grauis prioris artificis iniuria & iusta indignatio uideretur. Tu te existimas impunè laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Vt enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis, corruptis uiolatisque quæ Dei sunt, peior adultera detineris. Monentis Apostoli uox est, ut festa celebremus, non in fermento ueteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azimis syncéritatis & ueritatis. Num syncéritas perseuerat & ueritas, quando quæ syncera sunt polluuntur, & colorum adulterinis fucis in mendacium uera mutantur? Dominus tuus dicit, Non potes facere capillum unum album aut nigrum: & tu ad uincendam Domini tui uocem uis te esse potiorem: audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis; malo præsagio futurorum capillos iam tibi flammeos auspicaris. Hæc Cyprianus. Audiamus nunc quid dicat Ambrosius in libro primo de Virginibus, dum in Virginum commendationem nupparum mores proponit eosq; exagitat. Hinc illa (inquit) nascuntur incentiua uitiorum, ut quæsitis coloribus ora depingant, dum uiris displicere formidant, & de adulterio uultus meditantur adulterium castitatis. Quanta hæc amentia effigiem mutare naturæ? picturam quærere, & dum uerentur maritale iudicium, prodere suũ? Prior enim de se pronuntiat quæ cupit mutare, quod nata est. Ita dum alii studet placere, prius sibi ipsa displicet. Quem iudicem mulier ueriorem requirimus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ uideri qualis es times? Si pulchra es, quid tuam alienis faciem cælas coloribus? Si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, nec alieni gratiam erroris habitura? Tolerabiliora propemodum in adulterio crimina sunt. Ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur. Hieronymus pariter in libro contra Heluidium in comparatione quoque agens Virginis & nuptæ eadem sentit, paucioribus tamen uerbis. Sic enim loquitur. Tu putas idem esse diebus & noctibus uacare orationi, uacare ieiuniis, & ad adulentum mariti expolire faciem, gressum frangere, simulare blanditias? illa hoc agit, ut turpior appareat,

reat, & naturæ bonum infuſcet iniuria. Hæc ad ſpeculum pingitur, & in contumeliam artificis conatur pulchrior eſſe, quàm nata eſt. Hæc Hieronymi, Ambroſii, Cypriani uerba ſi quis conſideret, iudicabit profecto longè ipſos dixiſſe accommodatius & potentius, quàm noſtrates Theologos, qui paucis tantum üſque inconditis ſermonibus de mortali & non mortali ſententiam ſuam oſtendunt. Peccare mulieris in pingendis uultibus non ambigitur, ſed quantum peccent dubitatur. Si quid ſentiam ipſe, requiratur, ego à Thomæ ſententia non diſcederem. Veruntamen ueteres eccleſiæ Doctores, quos modo nominaui, ita loquuntur, ut uideantur mulieres reas capitis facere: Adhibent autem dicendi uim, quam de Rhetorum ſcholis percipere potuerunt. Si nuda ueritas quæritur, poſſunt recentes Theologi ſatisfacere. Sin armis ſuis inſtructa, aliud eloquutionis genus quærendum, quod ad popularem intelligentiam ſit aptius, & ad animorum tractationem efficacius. Quid enim ſi laudandum ſit aliquid & iuſtis prædicandum præconiis? (Nam in ſanctorum natali ſolemus eos prædicare, tum ut diuina largitas, quæ ſydera illa tam fulgentia his tenebroſis locis accendit, commendetur, tum ut optimus quiſque ad ſimilia gerenda æmulationis ſtudio acuatur) Num adeundus tunc erit Dialecticus? ut hoc fungatur munere, quid hoc ad illum? qui in argumentationibus totus & probationibus uerſatur, & intra hæc regnum ſuum exercet. An non cauendum tunc erit, ne iuxta ueterem fabulam petenti ſibi naufragium pingi, cupreſſus pingatur? Laudauit Hieronymus Paulam, Agnetem Ambroſius, Petrum & Paulum Apoſtolorum Principes Leo Pontifex Maximus, ſanctiſſimam Dei genitricem Bernardus, Martinum Sulpicius. Num tenui utuntur ſermone, ac non tanto, quantum perſonarum, quæ tunc tractabantur, dignitas expoſcebant? Quid de uirtutibus dicam? quis è ueteribus non laudauit uirginitatem, ieiunia, obedientiam, humilitatem, ſolitariam uitam, & ſi qua alia ſunt huiuſmodi? at quanta uerborum pompa? quanto ueterum exemplorum comitatu? quàm iuſtis ueris grauibusq; ſententiis? dicas eos, dum loquuntur quoque & cæteros erudiunt, harum uirtutum ſenſiſſe dulcedinem. Nihil tale à pleriſque hodie fit: Non enim eos idem feciſſe dicendum, quod faciunt diuerſa ratione, uel non faciunt pars eloquutionis grauitate. Sed omittamus hos, qui ruditatem linguæ diuinis alii pectoris bonis compenſant. Iſtos uero quis ferat, qui nec ſenſibus nec uerbis ualent: & eloquentiam ueluti garrulitatem quandam contemnunt, rectè illi quidem garrulitatem contemnunt, ſed eam ab eloquentia diſtinguere debuerunt. Nemo enim ulla de re eloquenter dicere poteſt, qui eam non exactè norit: eſt enim eloquentis ſcienter dicere: & eo eloquentior, quo ſcientius id facit: Itaque fieri non poteſt, ut eloquentiæ quis det operam, quin eodem tempore det prudentiæ. Sunt res ipſæ ſubiectæ Oratori ad dicendum, omnisq; oratio ex rebus & uerbis conſtat. Is porrò eloquens habendus eſt, qui utroque ualeat, id eſt qui & uerbis adiiciat robur ſententiarum dignitate, & ſententias uerborum lumine illuſtret. Si qui autem ſunt, qui ferantur in dicendo curſu ornatiſſimorum uerborum, nulla ſubiecta rerum ſcientia, nullis grauibus delectisque ſententiis interpoſitis, ii meritò irridentur, & ab omnibus contemnuntur,

hos egò non argenteos iam, sed ferreos, aut plumbeos loquutores esse puto. Non dissimulandum est, (quando admonuerunt carmina nonnulla superius prolata) fuisse etiam in Ecclesia Christi illustres Poetas omnium iudicio probatos, quod quicunque perspexerit, iam intelliget maiores nostros à nullo eleganti dicendi genere abhorruisse, ut qui etiam uenustatem carminis & grauitatem uoluerint ad Christiana dogmata transferre. Iuuenci cuiusdam præsbyteri Hispani meminit Hieronymus, quem ait historiam Christi Saluatoris uersibus explicuisse, nec dubitasse, Euangelii maiestatem sub metri leges ponere: huius nunc etiam extant libri & leguntur: Ipse olim à puero legi Paschale opus Sedulii ueteris Poetæ, in quo omnia ferè ueteris & nouæ legis miracula expressit, tam acutè, ut nihil fieri possit acutius, tanta heroici carminis grauitate, ut proximus in eo scribendi genere præstantissimis Poetis esse uideatur. Hos imitatus Arator omnes Apostolicos actus, quos Lucas scripsit, uersibus exarauit, laboresq; illos suos Poeticos Virgilio Romano Pontifici dicauit. Scimus idem feciſſe Prudentium, sed & Prosperum quoque & Nanziezenum, & Lactantium. Sed quid iuuat uetera repetere & ire per singulos? quum tempestate nostra unus Baptista Carmelita Mantuanus cum summa sui & totius ordinis commendatione tot effuderit uersus in re Christiana, quot nequeant plures breui tempore percurrere. Hic mihi dicat aduersariorum aliquis, quomodo splendida & exculta dicentis respui possit oratio in rebus sacris atque diuinis, si eodem carmen recipitur? Nam in carmine grandiloquentia maior, altior sonus: illic magis lasciuit ornatus. Liberior faciendorum iungendorumq; uerborum potestas, translationes audaciores. Immodica denique uoluptas ob choream quodammodo uersuum ad numerum se commouentium. Hæc placuerunt nostris, & cur non placerent? quum uiderent Apostolum Paulum uersiculos Poetarum Græcorum scriptis suis intexuisse, scirent psalmorum opus, librum Iob, luctumq; Hieremiæ Prophetæ metro penes Hebræos constare. Illud forsitan dicetur à nonnullis, quibus nulla unquam cura fuit eloquentiæ, & eam in cæteris oderunt, eloquentiam non esse magnifaciendam, propterea quòd sæpius non commoueat auditorem, nec semper expugnet id quod petit. De hoc paulo aliquid pressius dicendum puto. Venit enim in quæstionem, quis sit eloquentiæ finis, & num is in potestate sit eloquentis. Ita autem dicam, ut intelligi possit non me plus eloquentiæ tribuere, quàm ratio præscribat, id tamen quod tribui ei ratione potest, magnum esse atque præclarum. Existimarunt plerique benedicere eloquentiæ esse finem, quæ sententia si ueritate niteretur, esset finis ipsius eloquentiæ in potestate eloquentis: nam aut ei bene omnino dicendum, aut eloquentis nomen amittendum. Sed mihi finis eloquentiæ uidetur suadere, non benedicere: huc enim spectat Orator, hoc unum illi propositum, ut suadeat dicendi scilicet uiribus & neruis, ne obiiciatur, & pecuniam, & amicitiam, & gratiam, & hominis auctoritatem, & pulchritudinem, & gestus quosdam corporis pariter suadere: hæc enim suasio rebus fit, non oratoriis uerbis: suadent, & meretrices, & adulatores, & corruptores, & imperiti quoque multi loquendo, sed quod suadeant non uerba in causa, quibus non rectè utuntur, sed

affectus

affectus audientis ad ea, quæ dicuntur ſpontè ſua propenſus. Solus Orator hanc fert parmam, ut uerborum ſuorum inſtrumento flectere animos ac regere, & quo uelit impellere, & unde uelit deducere dicatur: huius ſolius uerborum grauitati, copiæ, ſuauitati aſcribitur magna illa mentium uoluntatumque conuerſio: laudoq; ſummè hac in re Iſocratem, qui Rhetoricen ſuadelæ dixit opificem. Non eſſe autem eloquentiæ finem benedicere, ſed ſuadere (ut dictum eſt) ex eo oſtenditur: nam ſi finis eſt id propter quod reliqua fiunt, benedicere conatur Orator, ut ſuadeat, non autem ſuadere conatur, ut benedicat; quum igitur eloquutio fiat gratia ſuaſionis, conſtat finem huic non illi aſcribendum: Simili in errore uerſantur iſti, qui ponunt finem eloquentiæ benedicere, ac ſi ponerent nauticæ ſcientiæ finem bene nauigare, quum bona nauigatio non ſit finis artis, ſed opus ipſum, quod ars efficit, propter quod peruenitur ad finem, ideſt ad deſtinatum litus. Quemadmodum autem non eſt in poteſtate eius, qui nauem moderatur, ſuus finis, quoniam fieri poteſt, ut quum omnia ex arte præſtiterit, portus tamen ſibi non contingat aduerſis iactato tempeſtatibus. Similiter accidit ſæpius, ut orator non ſuadeat, quamuis quantum in eo ſit, ſuſceptæ cauſæ non defuerit, ſed articulos eius omnes commodè & diſertè tractarit. Quid igitur in utroque extimatur, & ca ripenditur? Spes probabilis perueniendi his ducibus ad finem: Sic enim ad uocatur Gubernator ut nauigio deducat, quo proficiſci intendimus, & Orator, ut aliquid ſuaſibile impetret. Sed ut de Gubernatore omittam dicere, & de Oratore agam, huic rurſus quæro. Vter melior Orator ideſt utrum facilius ſuadebit, is ne qui confuſè, ſordidè, obſcurè loquitur, pungens acuminibus quibuſdam ex intima penitus (ut ille putat) Dialectica petitis? An alius, cuius in uerbis inſit nitor & in ſententiis pondus, & utraque ordine diſpenſat? Cur autem contemnitur ars dicendi? Non enim contemptibile eſt, ea inſtructum facultate ambulare, qua facilius honeſtum aliquid hominibus ſuaderi poſſit. Quod ſi non omnia obtinet eloquentia, non ideo tamen ſit, quin in multis magniſque cauſis uim eius oſtendat. Gubernatoria ars, de qua ante dixi, non ſemper nauigantes deducit in portum, quin ipſe quoque ſæpius perit ex naufragio Gubernator, num ideo gubernandi nauem ars nulla eſt, uel ab aliis contemnitur? num comtemnetur pariter medicina, quia non omnes profligat morbos? ac non beneficii ſummi loco habetur, quod plures profligare poſſit? diſtinguendæ nanque ſunt artes, & uidendum quod quædam ſunt, quæ nunquam cadunt à fine ſuo, quales ſunt mathematicæ & fabriles, quæ numerum, pondus, menſuram ſequuntur, nonnullæque aliæ, quæ ab agendo remotæ in ingenio tantum & cogitatione uerſantur artifices. Reliquæ carent neceſſitate finis, ſed pro neceſſario fine id ſequuntur, quod frequentius contingit. Vtiles autem & fructuoſæ exiſtimantur, quod rarò fruſtrantur artificem, & ſi non in omnibus, at ferè in omnibus uoti compotem reddunt. Inter has ego artes eloquentiam repono, cuius uis apud Regum & populorum aures uiſa fuit admirabilis, & gratiſſimos retulit dicentibus euentus. Cur hæc ſcribis inquiet aliquis? Imo cur non ſcribam? multi enim multos ab eloquentiæ ſtudiis deterrent, cuius rei

hæc tempora non indigent, sed hortationis potius & concitationis, quas partes, si susciperem ipse, uidebar ab honesto proposito non aberrare, quin pro me hæc quoque dicenda fuerunt. Ego enim eloquentiæ studia uehementer amplector, quoniam in omni eloquutione uerborum sententiarum que delectum adhibendum puto. Itaque multis curis molestiisque interpellantibus, non quantum libet, sed quantum licet, uersor in his literis, quibus posse arbitror eam mihi facultatem parare, quod si Orationes, si Dialogos ocium aliquod nactus, mihi ludens, nemini illudens conscriberem, si epistolas etiam quasdam, quoniam summi etiam uiri in hoc familiari dicendi genere elaborarunt, quis tandem posset reprehendere? quis non huic meæ uoluntati gratias haberet, etiam si res non succederet? quanquam quæ minus succedent, lucernæ igni, quo istam scribimus, mandabuntur. Mouit me illud etiam non mediocriter: nam quum antea scripsissem de loquutione hominis ad Deum; & mox econuerso de loquutione Dei ad hominem, faciendum mihi putaui, ut quod supererat tertium, de loquutione hominis ad hominem scriberem: quod & si ex occasione factum est aliis locis pluribus, hoc tamen libello uberius & luculentius feci. Illud tamen etiam atque etiam præmonendum puto, falli nos uehementer & decipi, si in his studiis, quæ ad nostram & multorum utilitatem colenda duco, putamus positam rationem æternæ salutis. Etenim plurimi uiri sancti rudes fuere. Alii qui omnibus doctrinarum & eloquentiæ ornamentis abundarunt, tantum hanc oris & pectoris sui dotem in turpes aut inutiles usus contulerunt. Ego eloquentiam commendo, sed eam, quæ pro iustitia & æquitate pugnat, quæ id agit, ut ueritas pateat, & placeat, moueat, delectet, mendacii autem defensionem nemo diceret ad oratoris officium pertinere, quoniam id non esset officium, sed maleficium. Qua propter ueteres Rhetoricæ artis scriptores non sunt ausi aliter describere Oratorem, quàm ut eum dicerent uirum bonum dicendi peritum, quasi malo uiro tale nomen aptari non posset, nec uero mendacii defensores multum sibi eloquentiæq; suæ debent confidere, etiam si aduersus alium ineloquentem contendant. Sæpè enim ueritas non armata, nec ornata, sed tantum nuda congrediens suis neruis ac lacertis falsitatem comptam fucatamq; collidit: magnum sanè pondus adiicit uerbis uita dicentis, si recta sit: quæcunque de Sapientis probatiq; uiri ore exeunt, celsiora omnia & augustiora uidentur, magisque premunt auditorum animos. Sin pessimos habeat mores, qui dicit, & is suis digna moribus loquatur, uix est ut quicquam proficiat, nisi apud sui similes, & maximum crimen in homine hoc maximam eloquentiam iudico. Quantum autem polleat dicentis auctoritas multis antea quæsita meritis, ubi ad populum concitatum habenda est oratio, disertissimus indicat Poeta pulcherrima illa in comparatione, dum inquit.

Ac ueluti magno in populo cum sæpe coborta est
Seditio, sæuitq; animis ignobile uulgus,
Iamq; faces & saxa uolant, furor arma ministrat,
Tum pietate grauem, ac meritis si forte uirum quem
Conspexere, silent, arrectisq; auribus astant.

Ille

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Istis uidetur Poeta uersibus pinxisse effigiem perfecti Oratoris, qui tum demùm talis est, si non solùm dictis, sed etiam meritis excellit. Frustra obiicitur eloquentiæ lacertis quosdam abuti, quoniam id non artis, sed artificis uitium est re bona male utentis. Rectè (ut arbitror) Origenes, qui humanam scientiam, neque in bonorum parte posuit, neque malorum, medium quiddam & indifferens esse dixit, quia qui iustè hac utitur, proderit plurimùm, lædet autem si iniustè utatur: Quod & diuitiarum, & uirium, & pulchritudinis, & Imperii, reliquorum denique omnium excepta una uirtute commune est. Quamobrem quidam ex magna notitia ingenuarum artium ad Christum transgressi capacius diuinæ legis dogmata hausserunt, & cæteris præstantius effuderunt. Contra autem nonnulli turpissima facta, nefarias doctrinas in Ecclesiam intulerunt, sanctamq; Christi sponsam sceleratis factionibus uiolarunt, facultatibus abutentes liberalium artium, quas didicerant, oportet antea, sicuti superius expressimus, castos & sanctos Christiano dignos nomine mores induere: huius rei prior cura esse debet, posterior disciplinarum ingenuarum, unaq; cum his ipsius eloquentiæ, ut recta suadeantur, non ut eius euadamus uiribus, si quid turbauerimus, & deliquerimus. Cogitandum nanque nos aliquando ad Iudicem Deum uenturos, coram quo oratorio more causa non erit agenda. Nulla erit ibi eloquutiò, quæ mentis nostræ cogitata aut magis tegat, aut magis aperiat, nulla linguæ uolubilitas iuuabit eum, qui à uita sua proditus fuerit, non ouina pellis lupum, non sepulchri dealbatio internam inquinationem poterit occultare. Omnia nostra prodibunt nuda & inermia tanquam scisso & detracto omni indumento, & qualia fuerint, toto orbi patescent.

FINIS.

P. FRANCISCVS SPINVLA MEDIOLANENSIS,

IN PRAECLARVM M. ANTONII NATTAE ASTENSIS, IVR. VTR. PERITISS. DE REGIMINE PRINCIPVM, OPVS.

Reges instituit præceptis Natta disertus;
Ne sibi & officiant, sint alijsq; graues.
Vt, duce Iustitia, discant frænare superbos,
Prodesse innocuis, omnibus esse patres.
Qui regere haud animum didicit Virtute magistra,
Eruet & populos seq;, Tyrannus erit.

REGISTRVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X.

Omnes sunt duerniones.

VENETIIS, M. D. LXII.

BIBLIOTECA NAZ. R.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

351,311